

HAJMÁSKÉR

ÍRTA:

EGY INTERNÁLT

GÁBOR ANDOR
ELŐSZAVÁVAL

BÉCSI MAGYAR KIADÓ

*Minden jog a szerzőé. — A fordítási jog is.
A címlap Kónya Sándor festőművész rajza.*

ELŐJAJ

Írta: Gábor Andor

*ó fejdelem, könyörgök, ha hiszed,
Hogy e világon kívül is van üdv,
Félre ne lökj, őrültnek vélve engem;
Ne tartsd lehetetlennek, ami csak
Valószínűtlennek mutatkozik.*

SHAKESPEARE,
Szeget szeggel, V. I.

I.

A könyv, mely itt következik, éppúgy dadogó kísérlet csupán a fehér terror szörnyűségeinek ábrázolására, ahogy minden ezirányú mű sem volt egyéb. A Magyarországon folyó iszonyat okmánytárában eddig megjelent munkák, Halmi József „Fekete könyv Kecskemétről”, Hajnal Jenő „Hamburgerné”-ja, Pogány József „Fehér terror”-ja, Wedgwood ezredes „Jelentése” voltaképpen csak egy-egy sugárnyalábal világították meg a véresen mocskos ködöt, mely már egy esztendejénél tovább a magyar síkság fölött gomolyog s csak arra voltak jók, hogy láthassuk, hogy ami e köd mögött történik, az voltaképpen leírhatatlan, elbeszélhetetlen és megérthetetlen. Aki maga nem volt szemtanúja a borzalmak egyik-másik részletének, az egyáltalán el sem hiheti a még-oly hiteles, még-oly hű, még-oly plasztikus ábrázolatát e borzalmaknak. A normálember fantáziája, s különösen a Horthy országának határán kívül élő emberé, még elhívésben sem tudja utolérni azt a fantáziát, melyet Magyarország gyilkosai cselekvésben tudnak érvényesíteni. A Héjjasok olyanokat képesek megtenni, amilyeneket mi — hiába vannak szemtanúk! — elhinni is képtelenek vagyunk. S ezen már nem lehet segíteni. Az emberkínzóknak egy évnél nagyobb a praxisuk. Nekik már kopott és unott az, aminek mi még az elhívéséig sem jutottunk,

ők újat és újat agyainak ki; az inkvizíció szimfóniájába más és más hangszereket sikolttatnak bele úgy, hogy cselekedeteik számunkra egyre még-hihetlenebbekké válnak. Nem tudunk lépést tartani velük. Förtelmektől csorogva rohannak előttünk a rémségek erdejében s mi, lihegve és iszonyodva, megyünk utánuk. Megbotlunk a holttestekben, elcsúszunk a vértócsákban, amik mögöttük maradnak, megállunk a megcsonkított hulláknál, a halálba gyötröttek eltorzult arcába meredünk, mert nekünk új és meglepő és megnézni való, ami nekik már mindennapos és az üzemhez tartozó. Így jár előtte, folyton előtte a fehér terror nemcsak annak az aránylag kevés és ki-sem-merítő írásnak, ami róla készül, hanem e kevés írás szellemi megemésztésének is. Ami Magyarországon ma történik, annak csak egy kis töredéke vetődik papírra s még ennek a töredéknek is csak egy kis töredéke az, amit az olvasó elhihet. Nem, nem; hiába minden erőfeszítés! Az ember védekezik az emberben az ellen, hogy elhigye, amit az embertelenek valóban produkálnak. Ha a világ elhinné Magyarországot: összeomlanék. S a világ nem akar összeomlani, a világ életösztone tiltakozik — nem a Magyarországon történők ellen (mert az ellen nem tiltakozik; h a tiltakoznék: huszonnégy óra alatt vége volna a lázalomnak), — hanem tiltakozik a történeteknek hittelt való tudomásulvétele ellen. A fehér terrort tulajdonképpen nem hazulról tagadják, hiszen mit használ a tagadás, a nap-nap után megújuló tényekkel szemben? A fehér terrort a lelketlen világ lelkiismerete tagadja azzal, hogy miután pokolnál feketébben bebizonyították számára, egyszerűen úgy segí magán, hogy a lehetlent, ami lehetségessé lett, hihetlenné bélyegzi. Tudja, de nem hiszi. Mert nem élhetne, ha elhinné.

Így tesz a világ lelkiismerete. Közelebbről a polgári világé...

2.

A fehér terrorról szóló mesék és legendák irtózatossak. De a valóság, mikor így, mint eme könyvben, egy-egy véres szelete elénk kerül, sokkal irtózatosabb. Ami Siófokról, Orgoványról, Szolnokról, Kelenföldről szájról-szájra járt, az hajmeresztő volt. A tények azonban messze maguk mögött hagyják a kósa híreket. A lúdbőrző és suttogó félelem nem tud kiszelni olyat, amit Horthy Gyötrelmeinek Kertjében (Jardin des Supplices) valóban végrehajtottak. Hazudni Prónayról, Ostenburgról, Bibórol és a többiekről: nem lehet. Túlozni, amit csele-

kedtek: képtelenség. Minden hazugság, nagyító-szándék, torzító kísérlet, szárnyaszegetten hullik le a tényleges tények vérpárától sűrű levegőjéből. Még nem találtak ki a fehér terrorról olyat, amit a fehér terror, a valóságban, már hónapokkal előbb ki nem talált volna. Még nem fogtak rá olyat, amit csakugyan el nem követtett volna. S amiről azt hittük, hogy egy szer-való kitalálás, arról kiderült utólag, hogy tízszer megtörtént valóság.

Itt ez a könyv, a Hajmáskérről szóló. Az első összefüggő és áttekinthető leírás a Szenvedések Táboráról. Ki nem hallotta Hajmáskér nevét? és ki nem gondolt reszketve arra, ami ott történik? Mégis, ki merte volna elgondolni, hogy az történik ott, amit ez a könyv elmond? és úgy történik, ahogy ez a könyv elmondja? A valóság megint túlszárnyalta az elképzelést. Szibéria, szoktuk mondani Hajmáskérral kapcsolatban, sőt e könyv szerzője is azt mondja, hogy Hajmáskér: a cári, Szibéria.

De nem így van. Hogy Hajmáskért Szibériával együtt emlegethették, azt csak annak szabad tulajdonítani, hogy Szibéria fogalommal lett az emberekben, anélkül, hogy ismernék a szibériai fogolytelepekről és ólombányákról s egyéb leltári rémségekről meglévő irodalmat. Aki ismeri, vagy, aki, e Hajmáskérről szóló könyv elolvasása után, nem sajnálja fáradságát és kezébe vesz egy régi, Szibériáról beszámoló munkát, látni fogja, hogy a cárok Szibériájának legszörnyűbb szöglete is csak ártatlan nyaralóhely Hajmáskérhez képest. Amit a Horthy-uralom művel Magyarországon, az példa és precedens nélkül való. S amit a Horthy-uralom (a Prónay-pince, a Nádor-kaszárnya, a Kelenföldi laktanya tulajdonosa) Hajmáskéren alapított, annak nincs sem j hasonlója, sem megelőzője a világ földrajzában. Hajmáskér egyedül áll és a világ minden nyelvéből ki fogja szorítani Szibériát. Hajmáskér neve olyan karriert fog csinálni, amelyet Horthyé csinált. A világiszonytat szótárába a magyar nyelvkinccs mostani véres tallérjaiból került a két legszörnyűbb érem: Horthy és Hajmáskér. Az örök halálnak eme szavai örök életet nyertek. Mennyi kin, vér, borzalom, rettenet árán! Soha nép még ennyit nem adott nyelvének terjesztéséért. Ez az a nép, melynek csak ezeréves a múltja, de tízezret bűnhődött már s amelynek egynapos jövője sincs, de úgy bűnhődik, mintha a világ minden népeit túl kellene élnie! Ez a könyv egyik égresíró bizonyítéka ennek.

E könyv szerzője névtelen,, noha kifejező-képessége, noha embert és embertelenséget ábrázolni-tudása megérdemelné, hogy neve e könyve révén közismertté és megbecsültté váljon. De a szerzőnek névtelennek kellett maradnia, mert, mint Írásából is kiderül, úgy szökött meg Hajmáskérről (egy társát a szökés alkalmával agyonlőnök) s családjá, s minden hozzájartartozó Magyarországon él még. Nem írhatja ki a nevét, mert ezzel megadná azoknak a címét, akiken az ő szökése miatt bosszút álljanak. Sőt a névtelen szerző, ugyanez okból, az egész könyvön végig személytelen is marad. De ez nem árt meg írásának. Sőt használ neki. Az egyéni jajszó helyett,, amely bármily éles és hangos, mégis csak egy ember jajszava, a fájdalomnak szent tömegszolozsmája árad így a könyvből. A tömeg könyvéből mintha maga a tömeg jajongana. Egyetlen nagy nyüzsgés és hemzsegés ez a könyv. Tetűk és emberek és szennyek és rongyok hemzsegése, egy nyitott tömegsír — hullák és férgek és hulladékok — nyüzsgése. Félelmes és kibírhatatlan.

A könyv szerzője, mint az olvasó látni fogja, nagyműveltségű entellektüel, amilyenek most százával rothadnak a magyar börtönökben« A magyar értelmiség színe-virága rács mögött van most. Nem mintha ez az értelmiség valóban kommunizmusra volna gyanús. A magyar értelmiség legnagyobb része csak elnyomottságában, és pedig a mostanihoz hasonló mértéktelen elnyomottságában forradalmi. Forradalom esetén ellenforradalmivá billen. E könyv szerzője nem kommunista, sőt talán még régimódi szocialista sem. Ezért a szenvedés, amit ő Hajmáskér tömegnyomorából kiérzett, cél és irány nélkül való szenvedés, kiegyenlítetlen és enyhületlen. Aki így szökök Eajmáskérről, az a sírból a semmibe szökök, az nem hirdethet megváltást a kálvária legmagasabb és legfájdalmasabb sziklájáról sem. De ez nem lényeges. A vértanúság legtöbbször nem a vértanú személyében van, befelé; hanem kinhalálában, kifelé. A szenvedőt megrokkantja szenvedése, a nézőt kiegyenesíti Aki elolvassa ezt a könyvet, abban, a szerző hangja híjján is felnyög az a kérdés, hogy világ-e a világ, amelyben élünk? és így maradhat-e, ahogy ma élénk-sebesedik? Nem Hajmáskér, nem Magyarország, nem Európa.

Az egész!

4.

És aki a felelősség kérdését is fölveti, és megkérdezi, hogy kit mindenkit kellene — nem egy emberéleten, hanem évszázakon át — iorturázni Hajmáskér miatt, az ebből a könyvből elszégyenkezve láthatja, hogy nemcsak Horthyékről van szó! Ó, Horthyék nem is olyan elszigetelt jelenségei a világnak, mint amilyeneknek, a magunk megnyugtatóására, hinni szeretnők! Ebből a könyvből kiderül, hogy a világ „illetékes tényezői” még Hajmáskér kérdésében is két táborra tudnak oszlan. Hogy amikor az olasz munkások missziója enyhít Hajmáskér iszonyatain, akkor Horthyék már harmadnap találunk egy missziót, — talán franciát, talán svájcit, — amely lemegy Hajmáskérre és „rendbehozza”, amit az olaszok enyhítettek rajta. Európa küldöttei visszaigazítják a kereket a kerékbevert behorpadt mellére. És amikor az angol munkásküldöttség nem megy le Hajmáskérre azzal a megokolással, hogy tudja mi történt ott az olaszok vizitje után, akkor Horthyék megint találunk egy angol Excellenciást, — talán amerikai, talán britet, — aki pozitív módon lerontja a halast, amit az angol munkásküldöttek negatív eljárásukkal is elértek! A nagy elszámolásnál, melyet az egész világnak kell önmagával tartania, ezt a két kicsiny adatot megmérhetetlen súly veti a mérlegre.

Kétszer egymásután: egy munkás- küldöttség és egy másik...

Hogy tagozódik a világ, melyen Hajmáskér lehetséges? Kiknek van rendben, mint illetékeseknek? és kik illetékesek arra, hogy rendet csináljanak benne? A hajmáskéri könyve két kis adata megmondja. Aki nem akarja meghallani: fogja be a fülét. És addig tartsa letakarva a tenyerével hallani nem akaró fülét, amíg jön az európai fehér terror és lemetéli. Mert jön és megteszi.

Ha a világ nem temeti be Hajmáskért, Hajmáskér ráfekszik a viágra. Aki nem üti agyon Horthyt, azt Horthy fogja agyonütni!

A résre, emberek! nehogy a késre kerüljete!

Bécs, 1920. okt. 18.

Hajmáskér

A glória már régen elveszett,
De megmaradt a vérengző kereszt.
(Madách: Ember tragédiája V. szín. Lucifer.)

A vonat dombok között futva közeledik az állomáshoz. Már látszik a tiszti pavillon tornya s több katonai épület. De nem ez, nem a tüzérségi tábor szimbolizálja ma Hajmáskért. Ott, túl rajta, a vonat már el is hagyta, s csak egy pár pillanatra látni bele, az a tábor ott, az a „Hajmáskér”. Egy pár pillantással, de eleget látni: kopár sziklafenekű teknős mélyedésben áll két sor komor barakk s a két sor között, mint valami hosszan elnyúló árnyéka az épületeknek, fekete emberoszlopok állanak. Hideg eső esik, hó is pelyhedzik, metsző szél süvít s ők rongyokba burkolva feketéllenek. Vagy nem is ők mozognak, csak rongyaik a szélben? Bizonyára, így van; korbácsot suhogtatva mennek el soraik előtt egyenruhás alakok és mögöttük fegyveres, szuronyos kíséret: déli számlálás lesz.

Az állomáson fekete betűkből, lidércálomban hívó-rémítő szó emlékével üti meg szemünket a szomorú felírás: Hajmáskér. A falu hosszú és az első tábor is mersze s utána már, mintha vissza Pestre mendegélne az ember, oly régóta tartónak tűnik föl ez az út. Most egy dombtetőről lelátni a sziklateknőbe: az egyenruhások papírlapra írják az utolsó emberoszlopot is és még csak most oszolhatik az előbb is látott kép. Fagyosan iramlík cellájába ezernyi ember. Az elhagyott térségre sűrűn verődik a hó. De most, ime, megint alakok indulnak hosszú sötét libasorban s valami füstölgő konyhaépület táján bádogsajkával tűnnek el és bukannak föl újra. Ezek még nem kaptak ebédet. De, ime, egy pár úgy loccsantja ki, ahogy kapta. Majd egy kaputáji épületből szuronyos csendőrszakasz oszlik legyezőalakban és a barakkokból erélyes láрма és mozdulatok közt terelnek ki újabb emberoszlopokat, — ki, ki, a kapu felé! Puskatus lódul, ostor pattog, majd a kapu nyílik és hosszú négyes

sorokban jön közelebb a munkára hajtott rabszolga-had. Itt mennek el, tarka sokaság, rongyokba, takarókba burkolózva, kabát nélkül, vagy szép ruhában is, cipőben és bocskorban is. A kísérő csendőr nagyot rikolt: „Ki beszélget? Hangot ne halljak, az anyád istenit”, — s hátrább egy másik egy felöltő zsebéből könyvet koboz el. A pályaudvaron látni őket megint, nagy fa-hasáb — és két darab is — mindegyik vállon és szomorúan intenek el közeledőt, szólni akarót, rokont, testvért, — nem szabad! Hangos szitkok, pofon csattan, puskatus lódul el csípőből és veri ki kezéből az egyik rabnak a karéj kenyeret, amit egy arra elmenő csúsztatott oda. „Még csempésznének is!” „Majd, ha parancs lesz rá!” Riadt szökellés, a sár cuppog, a kenyér már elmerült, szótlan epekedés, lihegés . . .

A sápadt, kékfoltos, lefogyott arcok ... a vértelen, dagadtra vert szájak . . . miről beszélhetnek nekünk? Ha egyszer megszólalnak — mert el mégsem *mind* pusztulnak — mit beszélhetnek el?

Hallgassuk meg.

Hajmáskér felé

A főkapitánysági nagyüzem

De nézz a völgyre: látod már folyását
a vérpataknak, melyben forrva nyög,
ki erőszakkal bántja földi társát
(Dante: Pokol, 12 ének.)

Az újszabású Magyarország jogrendjére aggályos elem, ha szerencséje törvényszerű úton indítja el Hajmáskér felé, az elsőfokú hatóság kezére kerül. Ha karhatalmi vagy különítménybeli tisztek kezébe juttatja balsorsa, már ritkábban jut el Hajmáskérig. A legtöbb internált kálváriájának első stációja tehát az elsőfokú hatóság.

Pesten a főkapitányság. Igazi nagyüzem. Nemcsak azért, mert ezrével fordulnak meg kalodáiban emberek.

A Zrínyi-utcai kapuboltozat alatt veszti el szemei elől a napvilágot hetekre még a legszembetűnőbb hamis vád áldozata is. Balra a bejáratig tói torkollik a sötétbe egy folyosó; örökmécsként vöröslik«a villanykörte egy földszinti ajtó előtt, melyet, bundában, több rendőr őriz. A nyitott ajtón belül tizen-huszan tolonganak. Látogatót várnak s az ebédjüket, amelyet (utóbb már) elkótyavetélt ruhadarabok árából készít el a napról-napra bejáró, reményevesztett anya vagy feleség. Az „őrizetést” itt tudniillik nem az állam pénzén hízlatják hetekig. Jogrendes országban csak 24-órás „őrizetbevétel” lehet, akit pedig letartóztatnak — no az is csak őrizetnek tekintse élelmezésügyi szempontból ezt a helyzetét. Ne tekintse azt, hogy a 24-órás őrizet hetekig tart, hanem azt, hogy a 24 órára számított ellátás (ha ugyan rendszeresítve van) hetekre elosztva elenyészik s nem is lehet több annál, amit kap. *Semmit sem* kap a behozott áldozat, de nemhivatalosan egy figyelmeztetést mégis csak kap: „jogában áll a maga kosztján élnie”.

A zsidó hitközség azonban kosztot küld be a foglyoknak, naponta, rendszeresen, minden egyes őrizetesre számítva; és nem nyilvánvalóvá

teszi-e ezzel, hogy az őrizet itt nem rövid időre szól? S az ide bedugott kommunista rablóknak nem futja egy pár hetecskén át a Gresham-kávés által beküldött reggelik, ebédek s vacsorák borsos kontójára? Ezért hát egyszer napjában, úgy délután 3-4 óra felé veszi mindenki a csajkáját és rendőrsorfal között kicsoszog a kisudvarra, ahol a zsidó szentegylet kétfogásos kosztra valót küldött be, 4-5 vashordóban. A kásaleves jó forró és ezért sokan mindjárt az első napon esznek belőle. Másnap a szokásos főzelék helyébe tésztát küldtek be s a szép fehérszínű metélt, melyet vendéglőben vagy odahaza sem nyújthattak azokban az időkben, nagyon ízlett. Még annak ellenére is, hogy a kisudvarban a rendőri autók útrakészen szörnyű büzt terjesztenek, meg hogy az evést pár pere alatt állva kell elvégezni, kézzel vagy kanállal s az edényeket egy földből kiálló csapnál kell hamar hideg vízben elmosogatni, miközben a decemberi hideg hol a vizet, hol meg az ételzsírt fagyasztja rá az edényre s a mosogatást nem szokott kezekre. Valahogy úgy hat rám a friss hópelyhes levegő, valahogy úgy járja át ruhámat s borzongat meg, hogy szinte hálaérzés fogna el valaki iránt, aki nekünk ezt az ötperces levegőzést juttatja. S mindez napjában csak *egyszer* van: a kosztadás és a levegő is vele, csak egyszer naponként! A szemem alighogy szokni kezd a szürke égből levilágító nappalhoz, máris menni kell befelé. Mikor párokba verődünk össze, bámulva látom társaim fakó arcszínét, mely bent az őrizetes szobában a vöröslő körtefénytől valahogy életteljesebb s bizony itt kint a ruha is gyűröttebbnek, kopottabbnak látszik. Most hirtelen pofon csattan, miközben bemegyünk. Az első pofonszó, amit most hallottam, azért esett, mert az egyik társam be akarta vinni magával az evés idejére kölcsönkapott kincstári csajkát, legalább is így okolta meg a rendőr a haragját. „Persze, hogy katonai csajka, de az enyém, hazulról hozták” — szölt társam a pofon helyét tapogatva. S én szepgni kezdtem, mert nekem is ilyet hoztak be hazulról.

A kettős sor bevonul s minden fordulónál 2-2 rendőr számlál bennünket, így tudom meg, hogy nyolcvanheten vagyunk együtt.

Nyolcvanheten — és ugyancsak *együtt!* Egymástól mozogni is alig tudunk. Az elülső szoba területe 3 X 3½ méter, a belső nagyobb szobáé 6 X 3½ méter. Bútorzata e két szobának hat darab pad, olyan karfás sétatéri pad. Aztán még egy fából való magas szekrényféle. Jég-szekrény vagy mosdó lehetett egykor s csak annyi a fontos rajta, hogy egyszerre ketten nem ülhettek rá. Keskeny volt. Pedig esténkint, a lefek-

vés idején bezzeg próbáltak rajta ketten is eltérni, mivel a hideg beton padozaton aludni nem volt jó. Mert hogy félreértés ne essék, több bútor nem volt; hat pad és a mosdó. Néha egy székkal több ennél, ha tudniillik az ajtónálló rendőrök közül valamelyik beadott egyet reggelig valamelyikünknek, egy pár jó cigaretta vagy miegyéb ellenében. A széken, persze, jó aludni: a támlájára rá lehet borulni! S akin télikabát van, vagy aki zsebkendőt fektet rá, annak a könyöke sem zsigbad el oly hamar rajta. A padon való fekvést nem lehetett ily egyszerűen elintézni. „A ma-jöttek”-nek nem járt kimondott fekhely, sem pad, sem valamely jó huzatmentes szobasarok, ahol a télikabátot vagy a takarót abban a hitben lehet leteríteni, hogy itt kevesebb tetűt szerez az ember. „A ma-jött”-nek csak akkor járt pad vagy még valami jobb hely, ha olyan helyről hozták át ide, ahol erősen megverték volt, vagy ha itt a főkapitányságon kapott ruhát, — verést! — mielőtt még közénk lökték volna be. A ruha színét társaim Horthy-kéknek nevezték. Mondanom sem kell, ez a szín csak emberbőrön alakul ki jellegzetesen. Ahogy jobban körülnéztem, társaim közül minden harmadik vagy negyediken látszott friss vagy régi nyoma annak, hogy valamely elsőfokú hatóságnál jól „megruházták.” Kék, zöld és barnára vált zöld csíkok dagadoznak némely véres szemfehérje körül. Itt egyik magasra dagadt kezefejét és bekötött karját tapogatja épen maradt kezével, amott a másik egy-ujjal tömögeti szája sarkába enniavalóját s közben fájdalmasan hunyorgat minden nyelésnél. Meglátszik rajta, hogy a fogait verték be, mert felső ajka orrostul együtt förtelmesen duzzadt, alsó ajkán túl pedig egy repedéses seb; nyilvánvalóan egy metszőfoga ütötte keresztül a húst. Amott meg egyet valami barátja készül lefektetni egy padra, katonablúzt hűz le róla, míg amaz könnyezik és nyög. Most egy vérfoltos ing tűnik elő, páran köréje tolonganak s én csak részleteket látok egy-egy borzasztóan összevert felsőtestből. „Jaj, jaj — szólt fogvacogva az áldozat társához, — ehhez képest, amit most kaptam, csak majális volt a Margit-körúti ruha, pedig ott is a kihallgatás alatt órákhosszat — csak egy helyre vertek bikacsekkel, a mellemre. Látja, elvtárs, ezt a „vánkost” a mellemen?” — és sziszegve, hideglelősen meséli a múltkori s a mostani elveretését. „Csak tudnám, hogy a karomat használhatom-e még?” — ezt hallom, miközben beburkolják egy köpönyegbe s kabátját vánkoss gyanánt gyömöszölik feje alá a padra. Ez éjjelre egy egész padot kap fekhelyül. Amott egy hosszabb kerti padon ketten helyezkednek el, lábát

mindegyik a másik melle mentén nyújtja végig, cipőjüket persze levetve. A cipőkre egyik kabátját borítja rá s nyaka alá helyezi el, nem annyira azért, hogy el ne lopják, hanem inkább japán-vánkos gyanánt, magyarázza nekem akasztófahumorról s fejére mutat, melyet laikus kezek kötöztek be zsebkendővel. „Nagy daganatok vannak rajta, Horthy-bunkóval dolgozták meg és azonfelül cuggot kaphatnék a fejemre, mert az egyik detektív nagy csomókban tépte ki hajamat”, — így szól és savanyú mosollyal helyezi el nyakát vánkosán, majd elfordítja fejét a villanylámpa fénye elől, hogy alhassék. Esti nyolcra jár az idő és ilyenkor lázas helykeresés előzi meg a lefekvést. „Mit, — kiabál egy hang — én már nyolc napja vagyok itt és tegnap is ő mellette feküdtem!! Nem igaz?” — A vitás hely kissé oldalt esik a szoba közepén kialakult sétatértől, melyet hiába söprünk naponta három-négyszer, mégis sáros-piszkos és ragadós. Mitől? Ételmaradéktól, papírhulladéktól? Talán a tiltott köpésektől. Cseppet sem nyugtatja el émelygésemet — ami estére a rossz levegőtől, nagy zúgástól s egyéb izgalmaktól fog el — ahogy megpillantom a betonpadlón azt a kis helyet, amit nekem fekvőhelyül meghagytak. Piszkos volt és nyirkos fényű. A papírcsomókat, melyekkel végigsikáltam, csak mind-piszkosabban dobtam el. Leterítem télikabátomat s akkor nincs mivel takaróznom, betakarózom vele, akkor meg a csupasz hideg kövön fekszem. Nagyon hideg reggelre a beton! A szoba — holott mivel sem fűtötték — a 80-100 ember kigőzölgésétől meleg szokott lenni, így magyarázták nekem, de reggelre mégis mindenki dideregve ébredt, mert az egyetlen ablakot, ami e helyiségekből az udvarra nyílt volna, ha nem lett volna bedeszkázva, nyitva kellett hagynunk, hogy fönt az ablak felső része tájáról egy kis levegő fujhasson be ránk. S az ablak alatt fekvők bizony mindig bedagadt szemhéjakkal ébredtek; de legalább nem szédültek naphosszat levegő fogytán úgy, mint mások.

Szobaparancsnok is volt. Hiába: mind katonaviselt, háborúlátott ember volt idebent együtt, no meg aztán „idebent” csakazértis elvtársnak szólították egymást, valami fegyelemféle ki is alakulhatott és rend is volt. Annak ellenére is, hogy e börtönbe senki hivatalból be nem lépett s a rendőr is csak akkor szólt be közénk, ha a lárma tulnagy volt. De azért többheti ottidőzésem alatt egyszer sikálás is volt elrendelve, másszor meg a foglyok maguk kezdeményezték. Egyszer fertőtlenítés is volt, mert többen spanyol betegségbe estek. Január havában

már kialakult rendet tartottak maguk közt az őrizetesek. Sz. főhadnagy (az ittviselt katonablúzárol volt látható egykori rangja) már szenior volt akkor is. És később dr. F. ügyvéd még névjegyzéket is vezetett. Ebből a névjegyzékből még ma is pontosan megállapítható, kit mikor hoztak be, milyen váddal és mikor hagyta el a főkapitányság épületét 6 hogy onnan valószínűleg hová vitték. Nem mindenki került onnan az ügyészségre. Sokan a Szerb-utcai kiegészítő fogházba, sokan a Markó-utcába, az ügyészségre, sok a Gyűjtőfogházba, némely szerencsétlen pedig a Margit-körúti katonai fogházba jutott.

Mások meg kálváriajárásukban eme stációk egyikéről vagy másikáról kerültek vissza ide ezekbe a sötét vermekbe s ismerősökként vetnek szomorú pillantást a régen-meszelt, kietlen magas falakra, amiket valamely derűs órájában sorsán már nem töprengő proletár karcolt tele daru-
tollas fejekkel, forradalmi versek soraival, ő neki jelentősebb dátumokkal.

S ha a furakodó, zajos tömegben egy újabb ismerős arc tűnik föl, üdvözlő arc mosolyog rá valamely sarokból, két kéz igyekszik összerarkolásra és az előbb derűs tekintet borúsra komorodik s föl váltva kíséri mély sóhaj a másik beszámolóját arról az időről, amikor utoljára találkoztak. Egy magasba vetett pillantás siklik le ferdén s mered gyűlöletesre a bulldogszerűvé torzuló arcon: gyilkos megtorlást ígér gálád föl jelentőnek, hamis vádaskodónak — és buzgó csendörlegénynek, katonatisztnak és ordináré-képű detektívnek, a zárt falak közt védtelen rabbal szemben vitézkedőknek.

Ó, mézédés szavú jó szomszédok, köszöngető ismerősök, mosolygó-tekintetű jóbarátok: hogy kifordult belsőtök a pofátokra, amikor a „fordulat” eljött! Hogyan siettetek a fölkinálkozó hatóságokhoz egymásután, kommunista jelszóval föladni azt, akin valamiért egyet ütnötök kívánkoztok! Kispolgár felebarátom, „a megrendelés gyorsan és pontosan végeztetett”: eltört csontok és tépett hús. Vagy ezt mégsem kívánod? És jó módú embertársam, akinek „oka” volt kívánni, hogy börtönök teljenek meg, elnagyolt vádjaiddal és kieszközölt ítéleteiddel, hogy érzed magad ma? Ezt a kormányzatot, akkor még sem vágytad! És elvi ellenségei a „civilizáció eredményeit” veszélyeztetőknek, ezért a jogrendért kellett a tűz és vas?

S mert a vádak nagyon-nagyon sokszor nem voltak elég „alaposak”, hát a főkapitányságról sokan meg is szabadultak. (A verés mindig alapos volt.) De csak hosszabb-rövidebb idő eltelte után — és

sokszor csak rövidebb-hosszabb időre. Amíg (esetleg pontosan ismételt följelentésben) újra föl nem adták a gyanúsítottat vagy bűnöst. „Már harmadszor vagyok itt ugyanazzal a váddal, de ennek a föl jelentőmnek még annyi összekötetése sincs, mint a múltkorinak” — szól egyikünk, sorsán nem aggódva, mert verést már a múltkor sem kapott, — „majd megfizetik a följelentők az árát annak az egy hétnek, amit itt tartanak.” (Amíg nyomoznak, vagy az egyik detektívcsoport a másiknak átadja az anteaktákat.)

— Szabadlábom vagyok itt, — szól a másik — m. kir. köztársasági végzéssel helyeztek szabadlábba, engedjenek kérem, hadd helyezkedjek zabad lábaimra! — S mikor ezt mondta, már három hete kért minden-nap tréfásan szabad teret, hogy dermedt lábaiba meleget topoghasson.

„No, majd Hajmáskéren többet mozoghat” — biztatta egy másik, akit utcabizalmi tisztségeért juttattak ide kültelki proletárok. — „Pedig nem követett el semmi szabálytalant, — mutat utána egy ismerőse — csak nagy szája van, sérteget!” — „Hej, csak én is tudnám, miért vagyok itt, mivel vádolnak, két hete, hogy ide bedugtak, mit sem közöltek velem és még ki sem hallgattak! Pedig a feleségem ... az ügyvéd...”

Már unalmas a sok esetet hallgatni. De mind elmondja, az esetét, csak nem az első szóra. De illő dolog őket fejben megtartani s helyén kell megtenni a csodálkozó kérdést, ha öt perc múlva megint össze-akadunk az ide-oda áramlók közt.

„Tetszik látni, elvtárs, áztat a felesége meg a sógora juttatták ide s családi veszekedés az ok és ő bizalmi volt. Amaz is bizalmi volt, házbizalmi, ott az a jól öltözött fiatalember, a házmester meg a háziúr persze, hogy ellene vannak most. Emez a kis fiatalember az ukrán tiszték gyilkosai közt ült a vádlottak padján, mert a tett idején a közelben állott őrségen; az utolsó tárgyalási napon akadt végre tanúja s lett alibije, mert különben most ő is lógna, itt most szabadlábba helyezés végett van, három hete. Vele is borzasztóan elbántak a Margit-körúton...”

Ha valaki nem a maga ügyét részletezi, sokkal több türelemmel lehet meghallgatni, rövidebben végzi el.

Pedig idő volna! Napok telnek el . . . „Már ennyi és ennyi ideje, hogy behoztak, a hozzám tartozók is tudják már, el is jönnek, ruhát, kényelmi holmikát és biztatást hozva: „Eljártunk és ügyvédet is fogadtunk . . . úgy-e itt nem vernek?” — „Pszt, ne olyan hangosan!”

Detektív lép az ajtóhoz s az ajtóban tolongók harsogva kiáltják hátra a keresett nevet — mert nappal van. Éjjel úgy is hiába jön: keserves tapasztalat szülte azt a gyakorlatot, hogy éjjel bárhogy is keresnek valakit, nem tud róla egy társa sem. Míg ha látogató keresi, vigan kiáltozzák be az ajtóban állók a keresettnek: „Nem kell kabát!” Akit kihallgatásra visznek, annak kell. Akinek vastag a bundája, annak tényleg jó szolgálatokat tesz — a verésnél. Nagyokat kell nyikkanni minden botütésnél s lent aztán lehet nevetni nagyokat a többivel együtt, a kijátszott detektíven.

„Meg kell priorálni!” — vagy: „Kérem, foglalkozzanak velem!” — ilyen szóval kapja kezébe föltesétől a gyanúsítottat a detektív-csoport. Cser-csoport! Szalay-csoport! S aztán „foglalkoznak!” velem! Sokan a megverték közül utólag nagyon humorosan tudják előadni ezt. Nagyon humorosan ...

Egyéb üzemek és a különítmények rendcsinálása

Mert humor mindenütt van a fogházakban! „Mi-i? Szántó a neved? Az én becsületes nevemet merted fölvenni a csalással-szerzett egy koronáért? Te piszkos zsidó! Te Schwarz Hermann! Szántó vagy?” — Erre a retorikai kérdésre nem vár a detektív választ. Zuhognak az ütések.

„Tízéves rendőrnek szesztilalom?” — a kérdéshez mellékelt pofonokat őrszobában, éjjeli szolgálatban ülő ellenőröktől kapja a „kommunista”, annak csattanós bizonyítékául, hogy mily rossz rendszert támogatt. — „A nyáron ... a melegben ... szesztilalom? ...”

„Toltad a zsidók szekerét?” — állapítják meg a kerületi karhatalmi tisztok a keresztény-vallású elfogottal szemben s ítéletük nem szól kevesebbre, mint huszonöt bunkó-ütésre.

A IX. kerületi rendőrkapitányságon már augusztusban ítékeztek — rendőrellenőrök, éjjel, kardlappal — olyanok fölött, akiket másnap szabadlábra kellett helyezniök.

A X. kerületben fiatalemberek (később Ébredő-egyesületbe tömörültek) jártak ki és be rendőri őrszobákba s vittek bo, hogy ott verjék el őket, olyanokat, akik napokkal előbb még társaságukhoz tartoztak! — Mennyi humor! — És ugyanitt kezdődhetett divatja annak, hogy a foglyoknak egymást kellett ütlegelniök. A két Fleischmann-fivért egymással pofoztatták föl — kellő biztatás közepett.

A sok kisegítő fogházban (elemi iskolák épülete, laktanyák) szerették a lehetőleg nem mindennapi szituációkat. (Helyzethumor.)

Például: „Fújd föl a pofád, бүдös kommunista” — és akár föl-fújta, akár nem, nyomban akkorára dagadt egy hatalmas ökölcsapástói, amilyenre a megrendelő fél (Ostenburg-különítménybeli tiszt) óhajtott, de ha esetleg nem, akkor a tréfa előlről kezdődött. — „Sonkanadrág? Beretvált nyak? Tányérsipka? Nesze, disznó terrorista!” — amely társasjátékban Margit-körúti csendőraltisztok szerepelnek és a volt vöröskatona kap kérdésenként egy pofont válaszul. A Margit-körúti katonai fogházban nem mindig verslábakban kérdeztek, de a csizmás lábukat csak nem mulasztották el használni az ilyen kérdéseknél sem: „Bőr-kabát? 30 koronás napidíj és még terrorista-csapatban sem szolgáltál? No, majd mindjárt elmondod, kutya! Nem-e-e-e?” — Az ilyen vallasoknál olyan válaszokat kaptak, amilyeneket akartak, éppen ezért nem mindig ilyenkor vettek föl jegyzőkönyvet s írtattak alá, hanem 4-5 ilyen „kezelés” után néha így lélekidomármkodtak: „Nézd, te rothadt, nem verünk meg, de vallj igazat.” — Sokszor, persze, ez sem használt: a vörös katona nem követett el egyebet, mint hogy besoroztatván, s a frontra vitetvén, harcolt ott is, ahogy megszokta élőbből öt éven át. De hát a vád: vád. Följelentés érkezett s mit kezdjen egy magy. kír. csendőr (volt táborcsendőr a volt frontkatonával!) a vörös katonával, aki a kommünért harcolt s ezért, ezért egész biztosan vérbeli forradalmár, kommunista, magyarán rabló, aki ha mást nem tett, hát hallott arról, hogy a királyok nem mindig hoznak boldogságot népeikre, teszem például világháborút hoznak. De mikor meg ő 16-ik éve továbbszolgáló csendőr, aki még ferencjóska medáliáit viseli, sőt a kommün idején vörösörként szolgáltatták volna valami holmi munkásból vedlett cocilista alak kommandója alatt, tiszthelyettesi előlépésre való kilátás nélkül! rangjelzés nélkül! 16 évi szolgálattal! „Hát nem kell úr nektek? . . . nem kell a rend és a csendőr? . . .” — „Te betyár kommunista, ti akaratok az urak lenni? és még csak nem is vallasz? Tedd össze a tolvaj markod, nyújtsd előre a két karodat!” — Egy pillanat műve: csuklóban összekötözni a nyomorultat, lebuktatni, hogy térdei a két karja közt álláig verődjenek föl s aztán biztos lódítással egy husángot húzni át a térdei hajlásában s kész a farkasgúzs! Most nagyot rúg bele a guggoló alakba hátulról a másik csendőr és oly könnyedén bukik s gurul nagyokat a szoba másik felébe a disznófajzat, hogy szinte öröm onnan vissza-

futballozni. No, de nem játszani vannak ők itt, komoly és komor tovább-szolgáló csendőrök és sebtiben neki jó szívós, tartós botokkal annak a dögnek, amely nyögni és jajgatni merészel és ütik, ahol érik, amerre gurul és fordul. S mire elfáradnának az ütésben s annak gépies, mind-dühösebb kérdeztetésében, hogy ordítani is merészel-e, arra már az orrán, száján és még nadrágján is levet eresztő embergombócnak valahogy kicsúszott hempergés közben a térdehajlásából a rúd, az alak föl-térdel, két jól megszíjazott kezét könyörgően előretartva s ilyenformát hörög: „Jaj, ne bántsanak kérem, már nem bírom, inkább mindent elmondok!” — „De nem úgy van az! hazudik az ilyen betyár, szemétfajta!” — s vissza a lába közé a husángot, fölemelik, az asztal és szék közé odaemelik, gyilkos dühvel szemlégetik, aminek tudják elcímezik, egyszer-kétszer még onnan is leejtik, ahová sajátkezűleg megint fölemelik, de aztán mégis csak kikérdezik s ha szépen vall, hát befejezik, a cellába levezetik s ott lent már nem is rúgnak bele, amikor belökik. A rab aztán még könnyezik, sziszeg és sóhajtozik, jajgat és ingeujjával, vagy ha tiszta még, a zsebkendőjével törölközik, a vérefolyását bambán nézi, majd mozdulni kezd s magát végigtapogatja, jajgat és fújtat, majd a szava is megjön és lihegve, dühösen odabúgja társainak: „Mit kérdezitek, hogy nagyon megverték-e, hát csak van szemetek, ha még ki nem verték, láthatjátok, hogy mi van velem!”

Mert, ismétlem, humor az ilyen zárt körökben, hála a börtönszűkében szenvedő Magyarországnak, még van! Kisegítő fogházul szolgálnak ma az összes volt laktanyák és katonakincstári épületek. Így a kelenföldi laktanyában az Ostenburg-különítmény tisztjei ítélkeznek és tartanak foglyokat. Az Ostenburg-tisztek! Ugyebár kérem, csupa érettségizett, gimnáziumban érettségizett (hiszen keresztény) és humaniorákat inkább tanult úrifíú. Csupa kedély ők is. Nagyon igyekvő altisztjeik vannak. S őrmesterek és alhadnagyok hivatásos altisztekké lehettek, mert jó a fizetés. Nagyon fontos a jó altiszt a katona-uralom idején főkép! Megfizethetetlen. Szóserint véve! A hadügyminiszternek e miatt azonban különösebb költségvetési gondjai nincsenek, a különítmények sajátos jogi helyzete miatt. A kommün bukásakor bizonyos tisztek csoportosultak bizonyos társaik vezetése alatt, ők voltak a legelsőek, akik a romokon a hatalmat kezükbe vették s utánuk alakult meg a további hadsereg s éppen ezért a származott gyermek nem akadékoskodhatik, ha az egész országot különítmények körleteivé látja elosztva s nem akadé-

koskodik, mert jövedelme e különítményeknek nemcsak a hadügyminiszteri tárcából van. Jogi és anyagi szempontból nem állhat fönn kifogás. A hatalmi kifogás sem.

Tisztjeik mind szerfölött erélyesek, — nem a legénységükkel szemben — hanem egyéb működésükben. Altisztjeikre, mint hivatásosakra, ugyanez áll. Egyéb kategória nincs. A kommunistákra nagyon haragudhatnak, ez kitetszik munkálkodásukból. A zsidókra is. Az orgoványimódszerű megbüntetésüket nemcsak méltányosnak, de praktikusnak is találják s a vagyonuk elkobzását tartják szükségesnek. Az országban mindenfelé főleg ők kezelik a rendet.

De íme, még egy-két eset, szemtanútól:

Szép júniusi délutánon Kiskunlacházáról igyekeznek elérni a fővárost a vonat. Menetközben hangos zajjal jár át minden kupét egy kis csoport. Katonák, sőt altisztek és pedig különítménybeliek. Mindenki — ahogy ilyenkor illik — hamar szedi elő az igazolványait. Nem kérdés az ilyenkor, hogy kinek a nevében, kinek a parancsából igazoltatnak, hanem az, hogy hamar no, melyik zsebébe is tette az ember a keresztlevelet? Akinél nincs, az gyanús, néha az is, akinél van, mert nem jó a képe.

Tényleg akad a kupéban egy zsidó, s akad aztán a vonaton több is és valamennyit egy kupéba gyűjtenek. Az utasok rémüldöznek, a kalauz jön és tiltakozik. Erélyes embernek látszik és a vonaton a rendért való felelősséget hangoztatja. A legközelebbi állomáson a vonatvezető az állomásfőnökséghez fordul. Erre a pályaudvari karhatalom, két szál csendőr, nyomtalanul eltűnik. Tárgyalás a katonák és állomásfőnökség közt a vonat továbbindítása dolgában, persze, hangos szitkok és fenyegetőzések katonáék részéről. Ugyancsak átkozódás zaja az utazóközönség részéről. Katonatisztek szállnak ki, békítő akcióra. A publikum a tisztek becsületszavát kapja, hogy a katonák ellen így meg úgy el fognak járni. A katonák kiröhögik a tiszteket. A közönség beszáll, a katonák szintén, a kalauz elégtételt kéri? Nem tudni. A zaj az úton még tart, de az utasok ki sem dugják fejüket. A kalauz hangja a következő állomáson újra erélyes lesz. Az előbbi állomás jelenet megismétlődik. Azonban, mikor a vonat nyílt pályára ér, erősödik a zaj, jajkiáltások, vészfék, az egyik zsidót a vonatból kilökik, a vonat megáll s most már a kísérőszemélyzet egészében le akar állni. A katonák gorombáskodnak velük s erre a mozdonyvezető leereszti a gőzkazán rostélyát, a tűz mind lehull a pályatestre

s a gőz sikoltva zúdul ki a fűtventősípon át. Majd a halálos fenyegetésekre a fűtő és mozdonyvezető lapátokkal és vasdoronggal fegyverezik. Az utazóközönség erre lázadni kezd, a katonák fegyvereikhez nyúlnak, a tisztek közbevetik magukat, a legénység rájuk sem hederít s csak akkor ereszti el a zsidókat, hogy ha a mozdony újra befűt. Megtörténik s a zsidók ijedten rebbennek szét, távoleső fülkékbe s dehogy mondanák el ijedtükben, hogy pénzt vettek-e el tőlük vagy verést kaptak-e? És aztán, mikor megint robogott a vonat, újra összeszedték őket „Hogy meg ne szökhessenek a következő állomáson”, — így hangzott a megokolás! „Így is jó, — alakult ki a többi utazó hangulata. Az a fő, hogy Pestre érjünk!” A kalauz még próbálkozott a hátralévő egy-két állomáson, hogy valami beavatkozást vegyen igénybe, a tisztek újfent becsület-szavukat adták, (hogy csak tovább mehessen a vonat?) a zaj és jajgatás, mintha megint túlhangzott volna a robogás zaján és nem tudni, hajítottak-e ki még valakit vagy sem. A vonat Erzsébetfalvára ért, a különítménybeliek nagy szitkozódás és fenyegetőzés közepette a villanyosra kaptak föl, a zsidók szepegtek valahol egy kupében és egy másikban a katonatisztek — hallgattak mélyen. „A vonat késése nem is volt nagy — szólt egyik-másik kiszálló utas a végállomáson. De azért tessék, elhinni, lesz majd még tanú ezek köréből is.

A télen történt:

Zsúfolt elsőosztályú hajóteremben ülő utast társaságból emel ki Ostenburg két alhadnagya. „Igazolja magát” — s máris viszik valami zártabb helyre. A hajóellenőri fülkében csak egy tanú volt. Az áldozatnak minden zsebébe belenyúlnak, mindenütt végigtapogatják, minden ingó dolgát magukhoz veszik. „Magát ma már Z . . . faluban bekísérték a csendőrséghez, mint veszedelmes kommunisztát, s most, úgy-e, szökni akart ezzel a hajóval?” — ripakodnak rá azután. Szabódás. „Hallgasson, mit hazudik, maga zsidó kommunista, itt jön velünk a hajóval az az úr, aki magát lefogatta. Hogy szökött meg?” — A szemmel láthatóan keresztény úriember kétségbeesetten védekezik, minden írását elolvasatja és elmondja, családi ügyben járt el, igen, bevitték, de nem volt okuk rá, hát nem tartották ott a csendőrségen. „Nem jól tették és mert van egy új rendelet (az internálási rendeletet értették), hogy minden gyanús alakot, aki föl lesz jelentve, jól meg kő vizsgányi, hát mi magát elvisszük — és az éppen akkor belépő határrendőrségi funkcionáriustól, dr. X. főhadnagytól, egy üres iránt érdeklődnek — „ahová reggelig;

ezt az embert betesszük és mi Osztenburgiak vagyunk, kérem!” — Az áldozat a határrendőrségi közeg jóindulatú pillantásába veti minden életreményét: „Kérem, ahogy bebizonyítottam, hogy nem vagyok zsidó, épp úgy tarthatatlan az a vád is, amivel üldözöm illet.” — „Mit? Hogy keresztlevelet hord magánál? Azt ma mindenki szerezhethet!” — „No és a többi okmányom adataival mi nem vág össze?” — próbálkozik meg a védekezés, de végre is nem ez segítette a törbeesetten, hanem a határrendőrségi közeg, aki az Osztenburgiak nem hivatalos akcióját szép finoman elutasította, a foglyot jegyzőkönyvileg hallgatta ki bünéről (volt is vagy egy Hajmáskérre elegendő bűne), a jelentést ellene a rendőrségen megtette, de reggel a hajó érkeztekor őt magát a hajóról, az Osztenburgiak körmei közül kicsúsztatva. Az illető ma is méltán emlékezhetik meg róla, mint élete megmentőjéről.

Augusztusban történt a pesti hajóállomáson: Két tiszt zavarja szét a határrendőrségi láttamozásra várakozókat. „Mind kiszökne már ez a sok zsidó, úgylátszik” — szólnak közben. A láttamozó közeg nem tud újabb utazási tilalomról semmit és a belügyminisztérium sem. Az egész kigyóisor tudniillik rögtön oda vonult föl. De néhány nap múlva megjelenik egy rendelet, egy félintézkedés, melyről meglátszik, hogy fajt accompli-t talpal meg, hogy Pozsonyon át sok a szökés Ausztria felé s ezért cseh területre csak másfelé lehet a határt átlépni. Mindenfelé, csak hajóval Pozsony felé nem. A két különítménybeli tiszt föllépése óta nem lehet.

Kimondják az internálást — indulás

Végre megtelik egy lista a főkapitányságon is azok neveivel, akiket internálásra ajánlottak s akiknek az ügyében a belügyminisztérium végre döntött. Az udvaron állítják föl őket. Rendőrök hajszolják ki percek alatt a „betyárbútorjukkál” együtt, A város legforgalmasabb utcáin fogunk menni a Conti-utcai fogházba, ahol máshonnan jöttek várnak ránk. A kapuból kifordulva, egy kis incidens megint: Dr. Szántó Rezső kap fölütött állára még egy pár pofont is. Holmiját kötözgetve maradt ki sorából és még magyarázni is próbálta a cselekedetét az öt noszogató rendőrnek. Az utcákon a szokásos csödület és utcagyerekek kíváncsi kísérete. A körutakon a jobban öltözött járókelők sietve elfordulnak a látványtól; talán már unják az ilyesmit.

* A szakszervezeti bojkott ideje alatt.

A Conti-fogház első megpillantása rideg helynek benyomását teszi. Dr. Szántót most meg csendőrök veszik munkába, talán az átadó rendőr beajánlása révén. Jajgatása és tompa zuhanások zaja félórakhosszat halatszott föl a pincéből. A végén fájdalmas, panaszos, hörgésektől megszakított dalolás. Csel volt-e dr. Szántótól vagy pillanatnyi örület, de az Internacionálét kezdte jajgatva énekelni. A csendőrök elképedtek e hallatlan merészségen, de aztán egymásra néztek s „mára-ennek-elég-volt!” jelszóval fáradtan ellépegettek. A foglyok három puskatus eltöréséről értesültek.

A Conti-utcai fogház későbbi lakói tűrhető helyzetről szoktak beszámolni. Verés később is akadt, csakúgy, mint máshol. De az egy emeleten lévő cellák lakói bejárhattak egymáshoz. Így a női cellába is, ahol ágy, asztal, sőt szék is akadt, A többi cella bebútorzása csak egykét zsupp szalma a padlón. Egy februári szállítmány azzal dicsekedett Hajmáskéren, hogy ide még kályhákat is állítottak be. Minden fogházban van télen fűtés, de csak a fogházi költségvetésben, a valóságban szó sem lehet róla, mert ugyan melyik hatóság őrizetében érte meg valaki azt, hogy egyetlen egyszer is fűtött helyiségben ült az elmúlt télen? Azonban a Conti-utcában kivételesen és véletlenül nem jártak utána annak, hogy hozzátartozók behoznak-e szenet vagy fát. S mert a rabokat itt szemét-, szén- és fahordással foglalkoztatták, persze, hogy volt mivel fűteniök.

Ebből a fogházból bilincs nélkül szokták volt kikísérni a foglyot. Csak egy elszánt ifjút nem, aki már többször szökésben volt, Ő az újabb szállítmányban az egyedüli, akit bilincsekbe verve hoznak. Nyolcvanávalszázával indítják a foglyokat Hajmáskérré. Az épület kapujában nagy a csődület. Szülők, testvérek és ismerősök várnak még egy búcsúpillantásra, Síírás-rívás fogadja a kapuból kiforduló menetet. A szállítmányban sok nő is van. Keserves bögés közt szalad három kis proletár a járdaszélen, meg-megcsúszva s a rendőrló patáját kerülgetve, próbálnak még egyszer anyjuk közelébe férni, ki majd elesik batyuja súlyától s zokogva rikácsolja: „Hát mégis elvisznek? Hát árdrágító vagyok? Jaj, drága anyám, mit fogsz a porontyokkal kezdeni? Jaj, istenem! Jaj!” A menet s a sok kíséző rendőr, de még inkább a sok lovasrendőr nagy föltűnést kelt. A Rákóczi-úton a villamosforgalom is megakad. A déli vasút teherállomásán a marhaszállítókbá terelik őket. A szállítmánnyal egy időben katonák is utaznak. Egy tiszt pár szót vált az egyik kommunis-

tával. Együtt szolgáltak a világháború idején is, a vörös hadseregben is; meg is ígérte a tiszt, hogy ha lehet, tanúságot tesz a kommunista mellett. A nagy hidegekben is mindig 1-2 napig tartott, míg valamely szállítmány Hajmáskérre érkezett a fővárosból.

Úti tapasztalatok

Más tájakról esetleg egy heti utazás van Hajmáskér eléréséig. Eger vagy Szolnok tájáról hat napig is eltart. Hogy a téli hónapokban, de lezárva marhavaggonokban is, mily fagyoskodást jelent ez az út, el lehet képzelni. És hozzá az éheztetés. Tetejébe a puskatus, a bot és fojtogató kötél alkalmazása.

Rendszer a szándékos gyötrés a foglyok átkísérése közben, ezt minden internált elmondhatta a hajmáskéri újáról. A különítményben tiszteknél a rendszer a legborzasztóbb mulatságban vagy Ítélethozatalban csúcsoodik ki. Mi lehet az összefoglalása ennek az egész országban, más fegyintézetekben, ha csupán Hajmáskéren és csak két-három szállítmány élményeit hallgatjuk meg az útról! A sztrájkoló bányászok transzportja, az egriek vagy éppen a szolnokiak májusi szállítmánya útirajzát vizsgáljuk. (Sorra kerül.) A fővárosi rendőrség kísérete, összehasonlítások révén, tűrhetőnek mondható már a télen is. A rend és fegyelem érdekében adták azt, ami lényegük: a durvaságot ezzel legalább magyarázni lehetett bántalmazásaikat. A vidékről kísérő csendőrökét ezzel is, de hatalmi tobzódással kegyetlenkedő vággyal is. A különítményben tisztek cselekedeteit mértékük szerint összetettebb indítékokkal. Álljon itt e célra két-három eset, közvetlen tapasztalat. Egy idős, zömök, kazárképű fekete fogoly, a XIII-as barakk lakója, különítménybeliek kíséretében jött a télen több szerencsétlen társával. Útközben háromszor végeztek rajta próbaakasztást. Nyakán a kötél nyoma. Az öreg pomázi sváb, Wettenstein, beféjezett pöre (terrorcsapatbeli volt a fia és megszökött) után ezen az utón új kihallgatásánál használt eszközök nyomait viselte fején és mellén. Egy mozigépész bajonett-szurások helyét mutogathatja ez út után. A Fehérvári-úti kávéfiú bordatöréssel jutott el útján ide. Darvas tanár sem tudja más okát adni, mint a bárány és a farkasmese tanulságát annak, hogy borzasztó verést kapott.

A Prónay-különítmény több ízben hordott Hajmáskérre szállítmányokat. Néha (az ottani üzem természete szerint) kisebbeket: Bagi

főhadnagy hadnagy öccsével és Károly nevű pucérjával. Január 15-ike körül tizenegy főből álló fogolyszállítmánnyal van utón. Hajmáskér előtt a robogó vonaton lövés dördül s egy Friedmann nevű munkás hullája zuhan ki a vagonból. A táborba befelé jövet, gyalogútvukon Bergert (akiről az internáltak csak annyit tudnak, hogy a háborúban főhadnagyi rangja volt) Bagi főhadnagy a többitől el, egy dombhajlás felé, tuszkolja, ott eltűnnek, lövés hallatszik s Bagi most már egyedül siet a többi után. Másnap a táborba került mind a két hulla s az orvosok a tanúi, hogy nem messziről, szökés közben, hanem a pörköléses sebek szerint közvetlen közlről ért fejet mind a két golyó.

Hasonló tettek híre már előre megborzongatja az utón lévő internáltakat. Egy okleveles gazdatiszt, internált, beszélte, hogy Markbreit százados, az internáltakat őrző zászlóalj parancsnoka, 1919 októbere végén a tábor udvara közepén a foglyok szemeláttára szúrt le kardjával egy feleselő internáltakat. A hajmáskéri víztorony tövében egy novemberi délelőttön a tisztí őrrját a kényszermunkát végző foglyok közül egy volt zászlóst (később vöröskatonát) agyonlőtt, mert: „szökni készült”. November végén — hosszú lista ez — egy internált tűzoltó-bizalmít „egyes”-be kísérés közben a fogda folyosóján puskatussal vertek holtra csendőrőrmesterek. Niedermann, a XX. barakk lakója ásott decemberben több barakkjabeli társával sírt az erdőben. Férfi hulláját temették bele, kilétéről, halála körülményeiről senki sem tudott közelebbit. Ugyanő és két bécsi munkás (volt nemzetközi ezredbeliek) látták decemberben, hogy egy 40 év körüli zsidókülsejű internált tiszték ütlegei közben ássa meg a maga sírját. Lövéseket hallottak ugyanis később s azt a foglyot anaptól kezdve hiába keresték maguk között az internáltak.

A Friedmann-Berger esettel együtt tizenegy erőszakos haláletet híre szállongott az 1919/20 telén Hajmáskérrre érkező foglyok elébe . . .

Hajmáskéren vagyunk

Ahol leértünk az ereszkedőre
sziklás hely volt és benne annyi romlás,
hogy minden látás megborzadna tőle.

(Dante: Pokol XII. 1.)

A megérkezés, a fogadtatás körülményei kevésbé szomorúak, de egyező vonásai ilyenek: (November-december hónapokban.) Az érkezőket a tábor főbejáratánál épült kicsiny őrszobába gyömöszölték be, amíg másnap az őrség parancsnokának végre kedve kerekedik a motozást elvégeztetni. Okmányokat, értéktárgyakat, pénzt, tárcát, noteszt, ceruzát elvették. Akinél kést, borotvát, újságot vagy dohányt találtak, azt tetejébe meg is pofozták. S csak az élelmiszerek elkobzásánál közölték nyugodtan, hogy „eztán nem lesz lehet extrawurstot enni”, vagy „ide nem hízlalókurára jöttél, bűdös”. Tankönyvet vagy egyéb nyomtatványt, sőt írópapírt az utolsó szeletkéig elvettek. A hírlapcsempészés veszedelmeire előre figyelmeztettek mindenkit. Aztán valami fegyelmi és rendszabályzatról szól az egyik hivatalnok, de csak e két pontot sorolja föl: csak 25 botütés van és munka, amit azonban nem szabad kényszermunkának tartanunk. Egy sötétarcú (talán székely) hadnagy szemei merednek kétféleképp ránk, az egyik szemével (amelyiket valaki kiásni próbálhatott egyszer; mély sebhely alatta) gyűlölet, a másikkal kárörömet tükröztetve: „Arról, hogy mit szabad s mit nem, majd a verés fogja őket kitanítani!” És tényleg a következő pár percben már Kopácsi alhadnagy páholja ostorával azt, aki nem köszön neki. De még a tábor udvarába jóformán be sem ér, már száz embert ott kíván látni, akire munkák miatt van szüksége. S nyomban korbácsával veri ki a szükséges munkaerőt a legelső barakkból. A kapunál fősorakoztatja, elindítja őket, ő maga lemarad, de dühösen püföli a hozzá közelállókat, hogy neki nem köszönnek, amint távoznak.

Az első benyomás ilyen volt.

A további tapasztalatok felsorolásában összehasonlítással élünk, mert változatok voltak. És idővel változások. De lesznek visszatérő motívumok is. 1919 telén általában ez volt a helyzet:

A fogoly még jóformán meg sem érkezett, már munkára hajtották. Nem egy, az első munkáról bejövet, kereste meg a motozóhelyiségből még ki sem hozott holmiját. Az érkezőket azután elosztották barakkokba, hol közösen feküdt száz meg száz ember csupasz fapriccseken. Barakkonként téglából laikus kézzel hevenyészett két kályhát lehetett találni. A falakon olasz nevek és szavak. A száznál több ember kilehelt párája sem adott elég meleget. A tüzelést nagy verések közt tiltották meg. Pedig a rőzsét az erdőről cipeltük, ha munkára vittek bennünket. A munkafőlügyelő, a „cinderes” — egy csendőrtiszthelyettes — szeme vadul járt körül a barakkban, ha belépett és mindjárt meglátta a kifogásolni és büntetni valót. A dohányfüst szagára dühödten nyomozni kezdett és jaj volt annak, akinél gyufát talált. Akiket munka után a faluból kísérték be, zsebeit átkutatták a kapuban mindennap és veréssel emlékeztették rá, akinél kenyeret vagy egyéb koldult harapnivalót találtak, hogy nem hizlalásra van itt.

Aki valahonnan pénzt szerzett, szintén büntetésben részesült. „Úgy-e, hogy jó, ha nincsen pénzgazdaság?” — szólta nem egyszer a Kopácsy, a „csin-bumm”-hadnagy, ha botját használni már megunt — „na, úgy-e, hogy itt egyenlőség van és ,mindenki dolgozzék és közös konyha, lakás, hisz minden a tiétek itt, disznó, tetves kommunisták! Főleg a tetvek!” Nem használt ez ellen semmi, legkevésbé a fürdő, amit egyszer adtak, de későbbben, májusban. Akkorra persze egy kissé tűrhetőbb volt az internált sorsa, de odáig!

Az internáltak karácsonya

A karácsonyi ünnepek előtt egy-két nappal történt, hogy kétszáz embert tereltek ki, munka címén, az udvarra. Aztán visszahajtották őket a barakkokba, hogy a betyár-bútort is hozzák ki magukkal. Akkor aztán Fóris titkár úrnak eszébe jutott, hogy hopp, szakmabeliek, földművesek. kellenének. Ekkor sejtették a foglyok, hogy valami nagyobb munkára, messzebbre fognak elmenni.

Salgótarjánba indították el őket, sáncmunkára kellett oda.

Három marhavaggonban állott napokig kétszáz ember, leülni hely nem volt. Csikorgó-fagyos időben darab kenyéren, de szomjan öt napon

át. Verés is volt. Megérkeznek, de nem kerülhetnek föld alá. A sáncmunkára már nem kellene, de különben is a salgótarjáni munkásság elleneszegült a rabszolgák fölhasználásának. Dühös verés járt a foglyoknak ezért a rokonszenv-megnyilatkozásért a visszafelé való úton. Melleleg a még-öt-napi baromi álló helyzet, fagy és éhség. Elkeseredett dühtől lábadt könnybe a szemünk Szilveszter-napján, amikor visszatérésükkor látnunk kellett őket: halálra fagyva, éhségláztól, bunkóktól meggyötörve cipelte, akinek még ezek után is jártányi ereje volt, a hátán a társait, vagy tizet és összefogva, támogatva dülöngő emberroncsokból vagy tizenötöt. Három még aznap kiadta lelkét a kórházban . . .

Karácsony szent hetében, „keresztény” országunkban . . .

Tanúk vannak rá; nem felejtik el!

A gyilkosság nem volt mindennapi — az igaz. De eltűntek még sokan, akiknek neveit a tábor lakói megjegyezték és még keresni fogják. Vannak e nevek között, akiknek tulajdonosát az őrszobára éjjel hívták. Fölvitték őket s nem tudni, igazán elkerültek-e, holmijuk hátrahagyásával, további üzenet nélkül valami ügyészségre vagy más hatósághoz. Mások állítólag megszöktek, hivatalosan megszökötteknek jelezték őket. Csakhogy minden szökésről vagy a szomszédok sejtenek előre valamit, vagy tudnak a jóbarátok s így a tábort nem lehetett megszalni.

A láb-alól-eltevésnek nem föltűnő módja a többszöri félholtra verés és a kiéheztetés. Aki vándorveséket kapott a veréstől és tüdővész a koplalástól, az nem kellemetlenkedik hullájával azonnal a „megbüntetéskor” és azt nem kell a tábor mögötti erdőcskében éj idején elásatni. Bianchini, az öreg olasz, szép csendben, szerényen halt meg vesebajtól májusban, holott a nagy verést hónapokkal előbb kapta. Hanem a tüdővészbe esettek alig haltak: négy-öt Hajmáskéren, Zalaegerszegen egy-kettő.

Pedig a tábor igazgatójától kezdve, le a hivatalnokok családtagjaiig, az őrség parancsnokaitól az utolsó székely katonáig vagy próbacsendőrig, mind hangoztatta: „El kell pusztulnotok egy szálig!” — „Mind itt fogtok megdögleni, majd megmutatjuk!” — És a tábor-gazda tizenöt éves suhanc-fia is bejárt kommunistát ostorozni s lovaglóstorral, bottal ütleget osztani: „Azért tette be őket ide a kormány, hogy mind keservesen bűnhődjenek! Dögöljön meg és dögölni is fog minden kommunista!” — szólt a drága csemete. S mozdulatában a vércsekéjú fekete századost utánozta.

Nem, a gyilkosságok nem voltak napirenden! De ahogy a szegény emberről szokás mondani, hogy nem tragédiák ölik, hanem a mindennapi élet apró tüszúrásai pusztítják idegeit és egészségét, úgy itt is a botozások, egyes-zárkák sorozata, kemény munka és a koszt, a hajmáskéri koszt: megtették a magukét és ha a külföld beavatkozása nem enyhíti a téli helyzetet, az említett fenyegetések most már valóra válnak: minden hajmáskéri internált elpusztult volna.

Pedig ma is van: ütlegelés, hónapos magánzárka, veszedelmesen sorvasztó koszt, sőt hivatalos 25 bot és kikötés is, de ma már nem vallják nyíltan, hogy ezzel ölni akarnak.

A télen a rossz táplálék a hideg ellen sem adott a szervezetnek elég hőt és még keményebb munka is volt, mint manapság. Közutakat építeni, katonai raktárakban terheket cipelni, kocsiban, ló helyett, húzni, vasútállomásokon muníciót cipelni, mind oly munka, amelyhez nem adott erőt a reggeli és esti keserű feketekávé s a déli dörrgemüze-étel, — de a bot hajtott!

S ha az internált nem akart dolgozni, az még máson is múlt. El kellett bújni a munkára terelők elől reggelenként annak, akinek cipője már lyukas volt s akinek nem volt nagykabátja, mert hiába hivatkozott fagyra-esőre és gyöngé öltözékére, megfontolás nélkül verték oda a többi mellé a sorba. S még tréfáltak is: „Kérjen magának a raktárból!” — ahonnan még ők sem igen kaptak. Mert nemhogy kaptak volna, akiknek testén már alig volt ruha, hanem még az is természetes dologként járta, hogy a jobb öltözék-darabokat lehúzták az internált bőréről. Így öltöztek ki a székely katonák, akár civil felöltőbe is és vetettek oda rongyokat értük. Sokan még cserébe sem kaptak semmit és azontúl kabát, zubbony nélkül járhattak. Mások a szép cipő vagy bakkancs helyébe románoktól itt-maradt bocskorokat kaptak. Kamásli helyett, ha elvették, egyáltalában semmit sem adtak. Luxustárgyak fölöslegesek.

Ahogy a félholtra verés és kínzás mellett később a hivatalos 25 botot és a kikötést rendszeresítették, úgy lett az ilyen levetkőztetésből is később hivatalos rekvirálás: aminek kincstári vagy katonai formája volt az ember ruhájából vagy holmijából, azt be kellett szolgáltatni, illetve a helyszínén szedték le róla. Újabban egy párnak (nagyon kevésnek lehetett, — a székelyek elmentek) ruhadarabjait visszacserezték, így kapta vissza Engländer barátunk az ő sárga bőrkamásliját a hadnagy úrtól (a verést, amivel annakidején a cserére szorították, megtarthatta.

Az őrszemélyzet

Sajátkezüleg szokták a tiszt urak megbüntetni az újonnan beérkezők közül azokat, akiknek az ügyét ismerik, vagy akikkel pörös akták is érkeznek. Decemberben még szokásban volt, hogy az ilyen internáltakat az őrszobába hozatta föl magának a tiszt úr és éjjeli szolgálatához tartozott-e, nem-e s arra való tekintet nélkül, hogy az áldozat ügyét bíróság letárgyalta már s fölmentő Ítélet után küldték az internálótáborba, az ügyiratait átolvasta, a vádlottal az ügyet újra letárgyalta s ha ítéletet nem hozott, hát legalább tárgyalás közben ütlegelte. A tiszt úr olyan dühbe tudta magát hajszolni e közben, hogy a végén, mint valami vihar, tombolt és mint mennykő sújtott le rá — végkimerülésig. A bűnöst is aléltan cipelték el az ítélkezés színhelyéről. És azóta is divó szokás, az „elruházottat” egy-két hétre fölvetni az egyesbe. Hogy a sebeit ne lássa más? — nem tudni, de szokás.

Ugyanígy járnak a szökevények, ha őket elfogják. Ütések zuhog-nak órákhosszat és négy heti egyesben gondolkozhatnak aztán azon, hogy milyen kellemetlen dolog a hadnagy urnák, ha akkor történik szökés a táborból, amikor éppen ő van szolgálatban. Különösen Szabó hadnagy tudta békamódra fölfújni halnyakát és szörnyen megfenyegetni az internáltakat, ha az ő szolgálata idején történt szökés. De meg kell hagyni, ugyanily szörnyen el is verte a behozott szökevényeket. Jüttner főhadnagy pofonjai, miket ilyen esetben adott, az övéihez képest, simogatás-számba mentek. Ezt a főhadnagy urat, más mozzanat bántotta a szökésekben: „Ha ki tudott szökni, miért nem tudott elbújni? Ha visszahozták, hát csak megverem? No, nem?” — És mosolyogva ejtette le szeméből monokliját, melyet meg kellett törülnie a beszédközben ferde szájából ráfröccsent nyáltól. De ő csak nyáreleje felé kezdett kedélyes lenni.

Meg is kérdezte egy sorakozó alkalmával Kauffert, aki annakidején negyedmagával szökött volt meg, hogy hogyan lehettek olyan ügyetlenek, amikor már osztrák területre értek volt, hogy ide visszahozhatták őket? Villanyszerelőknek nevezték őket, akik szökésük idejéig a táborból jártak ki ilyenfajta munkákra, noha nem is az volt a mesterségük korábban. Egy napon őrizetlen maradtak és eltűntek. Három kemény, fagyos éjjelen bolyongtak térkép nélkül ismeretlen tájakon, kérdezősködésektől tartózkodva, amíg osztrák földön nem találták magukat. De szerencsétlenségükre olyan stájerországi tisztok útjába kerültek, még nem

is messze a határtól, akik a magyar határrendőrséggel egyetértettek. Talán csempészüzletekkel peccételődött meg a barátság. Nem tetszettek az osztrák tiszteknek a magyar szökevények s visszakísérték, átadták őket magyar kézre.

Ugyanígy jártak a rajzolók is. Urbányi, az ügyvédjelölt, Róth főhadnagy és két társa. A tábor és a katonai hatóságok irodáiban használták föl őket. Ezek autón szöktek meg. Osztrák területről vitték őket vissza osztrák tisztek!

Mind a két csoport, noha esetük közt hónapok múltak el, régmódon csúnyául kikapott és 4 hetes magánzárkában töltötte le a hivatalos büntetést. Kékre, zöldre verve, csontig ható sebektől borítva, kerültek föl az egyesbe. És egyiküket nem sablonosan kezelték. Előbb elcicáztak vele. Vallatás közben, az őrszobán, azt találta mondani szökevény okairól, hogy egyebek közt az éhség készítette rá. A vallató tiszterre sajnálkozó arcot vág és kiszól az előszobába a csendőrlegényekhez: „Nohát, adjanak neki valamit enni! Ami van!” — és kint röhögve tanakodnak, végre behoznak egy bádogcsajkával feketekávé-üledéket. De tele. Azt a keserű, árpából pörkölt feketekávé-alját kellett megennie fenéig. — „No, most pedig szomjas lehetsz, iszunk!” — És erre az összegyülekező csendőrök nagy multságára az áldozat még egy csajka zacc-ot kénytelen lenyelni. Utána a hadnagy úr bonbont dob a tátott szájába. — „No, most pedig szomjas lehetsz, iszunk!” — És erre szintén két csajka hideg, keserű cikória-levet kell ráinnia. — „De hogy meg ne ártson a teli hasadnak, testmozgást kell végezned. Knietiefbeugen!” — Az alak ökreendezik, guggol és fölereszkedik, leguggol s meginog, mire az őrmester, parancsot sem várva, a hátrabilenőbe hátulról belerüg egyet, egy másik meg elülről botozza a hasát, hogy orra ne essék! A hadnagy úr így mulat s vele a csendőrlegények. Aztán kirúgják, mert a disznó elrókázta magát . . .

Ő, az urak sokszor elmulatoztak így az őrszobán! Itt is az volt szokásban, hogy éjjel eltagadtatta magát az, akit kerestek. Nosza megindult a kerestetés. Minden alvót fölráztak. Az olyan barakkokban (később népesültek be), amelyek cellákra oszlottak, az ajtók előtt hallgatóztak és jaj volt a sötétben beszélgetőknek! Motozást is rendeztek éjjelenként ilyen cellákban; újságot és csempészett leveleket kerestek. A dohányt még a gerendázatban is megtalálták. S végül az egész tábor éjjel fősorakoztatták, — nem is egyszer. Egyidőben veszélyes volt éjjel

klozetre menni. Az első szökések után azt a parancsot kapták a tábort övező drótsövényre fölállított őrszemek, hogy minden sötétben mászkáló alakot föltétlenül löjjenek le. Be is lóttek nem egyszer. Ez a parancs Zalaegerszegen később is fönnállt, de kevesebb foganattal.

A kvártély és a koszt

A nyilvántartás céljából már a télen gyakorlatban volt a barakkok névlajstroma. Ezt különben az internáltak maguk vezették, a kenyér-adagok elosztása végett és hogy az eltűnéseket s az egy barakkban lakók sorsát figyelhessék. A mindinkább népesedő tábor lakói később már nem mindig ismerték egymást. A barakkok népe télen még maga választott egyet soraiból, aki érdekükben rendet és fegyelmet tartott. Ezeknek később a tábor hivatalaitól és az őrzászlóalj tói is rendelkezéseket kellett elfogadniuk s végrehajtaniok. Nehéz föladatuk volt. Ami társaik érdekében lévőknek látszott, azt a rendelkezést el is fogadtatták, de egyéb parancsra ügyesen amerikáztak. Verést és egyest ebben a minőségben is hamar lehetett kapni. A kényszermunkára való rendes és gyors fölsorakoztatást ma sem lehet megkapni a barakk-parancsnokoktól. Ellenben rendben megy a déli sorakoztatás. Ilyenkor váltják le az őrségek egymást s a szolgálatot váltó tisztek barakkonként adják át az Internált-létszámot. Még tavasszal sem volt szokatlan az éjjeli sorakoztatás, főleg télen volt mindennapi. Dermedt tagokkal bujt ki vackából, takaró kábátokból és burkoló rongyaiból az ezernyi ember a fagyos éjszakába — sokszor csak azért, mert este veszi észre a tiszt úr, hogy délben rosszul olvasták meg a bandát. Ilyenkor, pláne esőben, csak azért is órákhosszat kellett haptákban állniok a foglyoknak.

Télen tényleg Szibéria képét nyújtotta a tábor. Az örökké széljárta hajmáskéri határban egyik sziklateknőben van körülkerítve a régi nagy fogolytáborból két sor barakk. Kietlen egyformaságban állnak sort s köztük ázott, fagyos agyagtalaj a térség. Meg földből kiütözö sziklapadló. Az országútra csak egy helyütt látni ki s nincs közelben sem fa, sem fű. Éjjel-nappal szél süvit a barakksor mentén végighúzódo vezetőken s a drótkerítésen át. Barakkok közt átsurránó didergő alakok jelzik az életet s a táborkonyha füstje csavarog szerte, versenyt bűzölve a kiáradó avas olajszaggal, rothadó káposzta szagával s a nyílt kloáka gözölgésével. Az est beálltával koromsötétség s csak az őrszemek kiáltozása hallszik: „Hetes . . . nyolcas ... állj! ki vagy? . . .”

Hosszú sorok fekszenek egy végtében a XVI. és XVII. barakk falai

mentén. Miből áll a barakk berendezése? Négy fal mentében lábnyi magasan tartott deszkapadozat itt a közös priccs, a terem belsejében pedig négy-öt tartógerenda körül fektetett deszkasor, a közös priccs. Köztük a beton-gyalogjáró. A padlásnélküli tetőzetről két petróleumlámpa lóg le s ha a foglyok petróleumot szereznek bele, hát a koraestéken egy-két órát éghet is, hogy a munkafölügyelő körüljárhasson korbácsával, ha bejön a rendnek utánanézni. De szomorúan pislog a két lámpa a nagy tágas hodályban és mitsem tud megvilágítani; szinte csak bosszantja a, szemet, ha az távolabbra, valaki után, a sötétbe fúródva akar ellátni. De meg is könnyeztetni a szemet az ajtóból besüvítő vagy ablakok tájáról éjjel-nappal alattomosan befújó léghuzam. A barakk berendezésén már tul vagyunk. A teremben két téglakályhát rakott volna össze azóta boldogabb tájakra került olasz foglyok laikus keze, de sárral tapasztott repedt falai csak ritkán látnak tüzet, ha későn, lámpaoltás és rabtartók razziája után a kevéske lopott fával titokban begyújtani merészelnék. A priccseken nincs szalmazsák vagy derékalj, batyuk és kopott bőröndök, otromba faladák jelzik az egyes fekvőhelyeket, ahol csupasz derekán nyújtózhatnak végig az elcsigázott rab. Polcnak, asztalnak nincs nyoma s a széket is a fekvőhely szélességében kijáró priccs széle helyettesíti. Takarókat pedig csak februárban kezdtek osztani.

De már szalmát szórhatott például a XVII. barakk a szintilyenfajta priccseire. Csak ebben különbözött sorsuk a szomszédban lakóktól. Közösen irigyelték a XIII, XIV. és XV. barakk lakóit, mert a hombár azoknál deszkafalakkal elkülönített, apróbb cellákra oszlott. A zaj és nyugtalanság itt hát kisebb is volt. Meghittség és barátság is több volt e szobákban. De már lámpájuk és tűzük nem lehetett oly könnyen, mint a tömegben lakóknak. És a barakkjukba belépő munkafölügyelőt vagy őrséget sem vehették úgy észre, mint amazok s az ajtók előtt fülelő pribékek többször nyitottak rájuk ütlegekkel. A kis szobákat széle» folyosó osztotta két sorra, melyen a hajmáskéri örökszél betyáru fujt végig; keresztül a kis szobákon, minden résen, egysoros ablakon, törött üvegtáblákat takaró papírlapon, deszkázáson át. Hülésre, reumára ée fogakra érzékenyek megdagadt testrészekkel szenvedték külön meg β helyet. A nagy hidegek idején fogvacogva kuporgott rongyai alatt a kemény deszkákon még a legedzettebb is. Gémberedett, összetört tagjait szinte tűzként járta át aztán reggel a nyílt mosdó, három pusztá csap vizének jéghidege.

De csak kevesen tehetik meg ezt. Legyöngült fizikumaikat ugyan mi fűtötte volna? El is szaporodott a sok tetű, bolha, féreg. Szomszédját már senki sem okolta, ha reggel dideregve hamar átkereste rongyait és egy-két tetűt mindig talált. Talán napközben szerezte. Fürdésről, fürdőről itt szó sem volt. Nem merte kérni senki sem. Nem is tudtuk, van-e a táborban. A ruhamosás persze keservesen ment. A vízhiány miatt. Reggel folyt a víz egy félóra hosszat s akkor, aki nem mosdott, az edényeit, a csajkáját igyekezett megszabadítani a jéghideg vízben a tegnapi rátapadt ételmaradéktól, szennytól. Az a szappandarab, amit behozott magával érkezésekor az ember, hamar elfogyott s újabb nem kerülhetett be. S a legtöbbször nem maradt volna ing a nagy hidegben, amíg azt az egyetlenet mossa, szárítja. Volt is annyiféle enyhébb nyavalya, amit a piszok, a gondozatlanság okozott. Tetű, rüh, kiütés. De a vakart sebek elvegyültek az ütött sebek között.

Nappal verés, szidalom és nehéz munka és hideg. Éjjel hideg, kemény fekhely, tetűcsípés és nem egyszer gyilkos hajsza. De az ember sokat kibír.

Reggel korán, nagy bádögcsörgés között lohol a fekete kávéért mindegyik. Keserű, de forró. S mire félnyelckor munkára zavarják ki a társaságot, nagykorogva vándorol üres belekben a híg lé. Lyukas cipője ázottan, sáros tenyérrel kaparva sáros ruháját, tér meg a sok rab, hogy fagytól veres orral, könnyező szemmel ehessen meg egész napi kenyér-adagját három falásra, ha ugyan adnak aznap. S ha az ebéd délre kész is, esetleg őrsváltás, sorakozó van előbb, megint ki egy órára a sárba, szélbe. És az ebéd?

Horthyéknak csak ilyen kosztot fognak adni — mert vérükkel kezeiket be nem piszkolják — internáltak így szokták jellemezni az ellátást.

Hát van: egy leves. A rántáshoz való liszt a kenyér céljaira megy és így inkább csak a szabad repceolaj-pettyekkel színezett melegvízről lehet szó. Só sincs ebben és a második fogásba sem kerül. Mert van: főzelék is. Különböző: tarlórépa, melybe rántást már csak azért sem tennének, mert úgy is ki kell önteni, úgy ahogy főzték — senki sem viszi el adagját. Ugyanez a sorsa a rohadt és nyers állapotban csúszós, de szappan ízével bíró káposztának is. A „dörngemüze” háborús rendelkezésből maradt meg, aszalt répa volt egykor, most ízerághatatlan. Az egerek is a raktárban csak trágyadombnak használják, ennyit érezni

izéből. Később dohos gerstlivel keverve adták, de így sem vállalkoztak idővel az elfogyasztására. Ha krumpli volt, verekedés volt érte, végre is enni akart már ezer összeaszott gyomor, ó, a babért is! De vajmi ritkán volt krumpli vagy bab.

Húsról tehát szó se legyen, nem is volt soha! Este aztán megint az említett leves. Időről-időre kásaleves. És ha kása volt a főzelék délben, betegre ettük magunkat, ha jutott. Ez ünnepnapnak számított. Aztán volt töklevés és paradicsomlé (szósznak, főzeléknek tudták be), mindkettő oly savanyú, hogy vásott fogakon fölül a nagyobb étvágytól félt, aki belőle ebédelni akart

S ilyen változatos téli-tavaszi menü mellett, tilos volt mást enni. Tilos volt behozni valami táplálékot „Meg kell dögnötnök!” — harsogták felénk.

Az otthonnal való érintkezés

S ha a hozzátartozók látogatását nem is tiltották, de elő sem segítették. Sőt a télen így akadályozták: Először is nem lehetett levelet írni, nem volt határozottan tilos, csak papír és írószer nem volt. Elvették bejövet. Venni hogyan lehetett volna, mikor a munkára vitelve, boltba menésről szó sem lehetett. Mást fölkérni? Az úton még egymáshoz se lehetett szólni! És pénze sem lehetett a rabnak. Elvették.

És mégis jöttek szülők, testvérek, feleség. Csendőrök zavarták, mindjárt a pályaudvaron, vissza, be a váróterembe s küldték vissza, haza őket, utazási igazolvány, személyazonossági írások hiánya címén. Majd éjjente razziákat rendeztek a hajmáskéri szállókban a látogatókra. S ha a csökönyös látogató három-négyszeri próbálkozás után újra eljött, mindenre fölkészülten, engedélyt kellett kapnia a táborvezetőségtől. Amely fogoly még nem második hónapja volt itt, annak senkijét be nem eresztették. Ha nem a látogatásra kijelölt napon — egyszer egy héten — talált jönni, visszamehetett. A vonatközlekedés nem minden napján volt a hétnek. A több átszállással megközelíthető Hajmáskér felé rossz volt a csatlakozás. Egyszóval egy fővárosi hozzátartozó, két napi út után, egy-két napot várt a látogatás órájára s a hét végén ért haza — egy tízperces, néha rövidebb beszélgetésért.

De megérte a fáradságot. Ezek az első találkozások és a mind ravaszabbul kieszelt érintkezés vitte hírét a hajmáskéri borzalmaknak és sanyargatásnak.

A vonatközlekedés mindvégig ilyen maradt, az igazoltatás is, de a bejutás a táborba más lett. A látogatás napját fixírozták, tehát számítani lehetett rá. Igaz, hogy szombatra tették s utána a keddi napig kellett hazainduló vonatra várni — de mégis! A látogatót ma is szigorúan megmotozzák, őrséggel kísértetik az utcán, akkor is, de a fő az volt, hogy szóbelileg is elvihette hírét család, rokon, ha kellett, külföldre annak, amit itt hallott s látott.

Aztán kezdett kicsit enyhülni. Az idegen missziók látogatása kezdődött. Utána mindig egy belügyminiszteri látogatás ijedezett le. És egy ilyen miniszteri tanácsosi látogatás eredményének akarták föltüntetni azokat a kedvezményeket, amikre a külföldiek látogatása nyomán támadt ijedelmükben fanyalodtak rá.

Így engedték meg a táplálék behozatalát a táborba. S ezzel megindult a csomagforgalom.

A februárban érkezett fogolyszállítmánytól már nem vették el az ennivalót, sem az írópapirost. Sőt még a levélbélyegre való aprópénzt is meghagyták a motozók. De igenis elvették a többi pénzt, dohányt, könyveket, borotvát, sósorszeszt és persze okmányokat, értékeket, úgy, mint régebben.

A hozzátartozók most már élelemmel való ellátás okából is jönni kezdtek s mind szélesebb körben ment híre annak, hogy a táborba el lehet látogatni és hogy mily módon lehetséges a viszontlátás.

Somogyi Bélának, a Népszava szerkesztőjének, véráldozata után már a belügyminisztérium is indítatva érezte magát arra, hogy a tábor vezetősége helyett napilapokban hozza nyilvánosságra „a látogatás lehetősége tényét, mint már régebben fönnállót és a látogatás időpontját”. De még ekkor is ilyesmik történtek: Elaggott anya és vérszegény gyerekleány indul el, eladott holmik árából meglátogatni az eddigi kenyérkeresőt, a szeretett fiút. Fagyos-nedves márciusi időben töltik az éjszakát a fehérvári pályaudvaron, hogy másnap délben 24 óras út után Hajmáskérre érve, egy kis elemóziát vihessenek az éhezőnek. De zord csendőrség parancsolja őket vissza az állomásépület ajtajából: „Miért nincs utazási igazolványuk?” — Az egész úton nem kellett és nem ennek a szívtelen poroszlónak a kezdeményezésére vállt-e kötelezővé az utána következő héttől kezdve útiigazolványok fölmutatása? Hiába a kérlelés, nincs pardon! Az ablakon át kérnek föl egy jó szívet, hogy juttassa el a táborba egy fogolynak a hozott holmit S órákon át sírhat-

nak, váróterembe zárva, míg vonat jön, amely visszaviszi őket. S itt is oly vasúti jegyet ad nekik, egyben, Pestig számítva, a pénztárosnő, melyet a Máv.-ról átszállva újabb idő óta nem fogad el a Délivasút és vagy tessék ennek a vasútnak a jegyét megváltani, vagy leszállni. Nincs újabb jegyre pénz és le kell szállni, hogy Máv.-vonattal érjenek be Pestre éjjel, amikor órákig kell gyalogolni, messze egy külvárosi házikóba, hová egy fiút várnak hiába, aki pusztá gyanú alapján rab — internált!

Egyéb kedvezmények és kedveskedések

A látogató a magával hozott csomagot le kellett, hogy adja átkutató végett az őrszemélyzetnek s jó maga csak csupasz kézzel mehetett be beszélgetésre. A tábor bejáratánál, külön kerített helyen, lehetett a rabnak és hozzátartozónak, őrség fülelete (fölügyelete) mellett, beszélgetni. A búcsúzkodásnál szóba került mindig a csomag és tartalma! És aztán, ha estére kiosztották, mindig a legértékesebb darabok hiányoztak: cukor, szalonna, zsír, esetleg sonka, sütemény. „Kihilózta” az átvizsgáló csendőri és hivatalnoki kar. A dohányt, konyakot hivatalosan kobozták el és hivatalosan volt közös martaléka tisztnek, őrségnek. Egyebek pedig nem-hivatalosan. Haza megírni veszélyes lett volna, cenzúrának a táborban és a „hamis vád” még szabad emberek közt is veszélyes. A postán érkezett csomagokkal ugyanez történt, azokat is meglopkodták, átvizsgálás címén.

A levél- és csomagforgalom a tavaszra mégis nagyon megnőtt És elvitázhatatlan az érdeme néhány internálnak, akiknek eleintén bizony kínálniuk kellett magukat, hogy a megnőtt munkában igénybe vegye segítségüket a tábor vezetősége. Mert ebből később az a haszon háramlott ránk, hogy az őrség mind kevesebbet és csak leplezetten dézsmálhatott. (És haszon volt e segítség, amíg egészen Magyar Árpád internált elemiiskolai igazgatóra át nem hártották e munkálatokat, mert hamarabb ment a munka.)

A csomagokkal levélnek és főleg újságoknak nem volt szabad bejönni. (Később az ilyen leveleket, cenzúrázva, megkaptuk.) De a börtönpraxissal biroknak mi lehetetlen? Akik a különböző fogházakban kettős-fenekű edényekben, táskákban, odvas dugókban és papírszárgára írva vagy ruhadarabokba varrva kaptunk üzeneteket és pénzt és már elavultnak tekintjük e fogásokat, persze, hogy fölhasználtuk a csomagküldés

körülményeit is, a külvilággal való érintkezésre. Nem volt skrupulusunk az ilyesmiben, ahogy nem volt visszatetsző a tiszt uraknak és hivatalnokoknak sem a csomagdézsma. Milyen langyos pofonokkal, kapzsi arccal szedte el a tiszthelyettes munkafőlügyelő, a cinderes, Bárányi Miskától, a merész csempésztől a sok dohányt. És hogy falta hadnagy, csendőraltsiszt, táborgazda a sonkát a csomagvizsgáló teremben, a megrövidített fél szemeláttára. Cirják János tréfás arccal csak egy szálát kér abból a három doboz egyiptomiból, amit a szeme előtt szed ki csomagjából a Kopácsy hadnagy úr és mélységesen lenéző pillantást kap válaszul szemtelenkedésére.

A tiszt urak nem vetették meg a kis falatot sem és szerették a praktikus vicceket: A két Fenyves-Friedmann fiú részére csinos leánytestvértől és dr. Győrffy feleségétől leereszkedő gavallériával vállal el a fogoly hozzátartozó részére való átadásra 200-200 darab egyiptomit a hadnagy úr. A hozzátartozók be is üzentek erről valahogyan. Mintha a bizalmatlanságnak ez a jele bántaná a gavallér hadnagyot, szólt a cigaretta után érdeklődő foglyokra rá, miután a küldeményt már rég elszívta: „A puceremnél van, majd megkapják!” — A Friedmannok és Győrffy ma már nem hiszik, hogy így lesz.

Alighanem a főntebb említett internáltat kerestette aztán aznap éjjel a hadnagy úr, mert altisztek járták végig a termeket s zörgették föl az alvókat, konyakot és egyiptomit emlegetve. Végül találomra elvittek két foglyot az őrszobára, két jobbképűt, akikkel el lehet mulatni. Meg is traktálják a kettőt ott sonkával, csak nincs mire tálni nekik; konyakot is kapnának, de miből igyák? „Nosza, szaladjatok haza és hozzátok tányéraitokat és a poharakat! De mégsem!” — És már teszi is eléjük az őrmester a tálakat, két köpöcsésze alját, nagyon is használat után! Meg kell enniök belőle a sonkát. Megmarkolják és pofozzák is őket, végre lecsúszik a sonka. — „Hát nem isztok velem? — bömböl a hadnagy úr rájuk — velem koccintsatok!” — És töltenek a serény tisztet, akik a hadnagy úr szolgálatának unalmát jöttek megosztani, töltenek egyiknek egy beszáradt tintatartóba, a másiknak az ágy alól előkerülő edénybe. Meg kell inniök a konyakot és koccintaniök is kell! De az egyik csak nem akarja érteni a tréfát, ellent is áll, dulakodik is. Nosza, ki a másik szobába, nekiesnek többen, ellátják. — „Rúgjátok ki, vagy tegyétek be az ajtót!” — a hadnagy uraknak gyengék az idegei. „Hát ne mondd, hogy nem kaptál a konyakodból és ne mondd, hogy

csak egy szálat akarsz az egyiptomiból, nesze kettő.” — És kettőt kell egyszerre szívnia. — „De nem ám úgy” — szól az egyik vendég tiszt és nyelve hegyéről szájába fordítja a maga cigarettája tüzes felét. Ezt kell utána csinálnia. Nem megy. Aztán belelökik a tüzes cigarettát a szájába és tenyérrel tapasztják be utána. Ez a vendég is dulakodni kezd és ezt is megkenik kint a másik szobában s kirúgják a másik után. Elrontották a mulatságot. Pedig még hátra volt, hogy megnézzék, keresztények-e, zsidók-e az ebadták?

A duzzadó virtuosos magyar gentry-kedély e megnyilvánulásai lassankint elhalnak a táborban. Nagyra nőtt a tábor és már nem oly herceg, mint a télen volt. Amikor aránylag sok székely katona is volt hozzá. Nagyra nőtt és külföldi urak kezdtek beleszólni a játékba. Megnőtt és már nem oly patriarchálisán kezelhető. Az őrzászlóalj legénysége sem a régi, a kívánt. Már úgy tavasz táján is, mintha morogtak volna az öreg legények, munkaidő van s a kosztjukat kezdték az internáltakéval összehasonlítani.

Foglyok is jobban szöktek a munkáravitel alkalmával. Munka sincs sok, mert Hajmáskér község képviselőtestülete is úgy találja, hogy többet fizet a tábor pénztárába a foglyok által végzett útépitésért, mint amennyit munkájuk megér. És, mondom, tavasszal már inkább csak a tábor és a katonai kincstár céljait szolgáló munkákat végezzük. De még így sem kerül mindenki minden nap munkára. Több idő marad a tisztogatásra. Sokan vagyunk s némelyek következetesen elbújnak a munkáratétel idején. Hiába van torzsalkodás emiatt a foglyok közt, a munkáravitelt senki sem hajlandó megszervezni közülünk. Az elvevett szabadságon és elszenvedett sok káron és bántalmon fölül még az utolsó darab ruhát is elvássuk legyöngült testünkön?! A tábor igazgatója pedig ezeket keres a foglyok munkáján is: Hajmáskér község és a vármegye eleget fizettek az útépitésért, miniszteri rendeletet emlegetve ígérték 15 korona napszámot a tábor hivatalnokai, majd később, élelmezésünk följavítása címén, zsebrevágták az egészséget.

Az élelmezés maradt, amilyen borzasztó volt. A hetenkint egyszerű adottság, ételszámba vehető kását és krumplit azonban mind többször átadták éhező társaiknak azok, akik hazulról kaptak jó falatokat. A konyhán is megmaradt valami ezekből az élvezhető fogásokból és érdemes volt megnézni azt a harcot, amit az ebédosztás végétével vívtak a konyhaajtóban százan is, a második adagért, a „dupláért”.

Az internáltak életre kapnak

„Az ember oly csodálatos vegyülete a disznónak és vérengző vádznak — mondja Aage Madelung orvosa Mensch Péternek — a föld alatt, nyakig elásva a pincében, de csak élni hagyd és ízét fogja még találni az életnek.”

(A vérengző vadak amott, s itt a disznóoldalukat mutatók? Pedig — hej, az éhség nagy úr, mégis!) Mondom: mi is, mintha már nem éreztük volna tavasszal a ránk feneklő aljas nyomást. Derús tavaszi napokon nem éreztünk oly élesen és megszokottá vált már minden. Az udvaron sétáltunk és mindtöbben ismerkedtünk össze. A tavaszi nap-sugár ríktó színekben hozta elénk a tarka rongyokat, mikben szinte sohasem látott társaink bújtak ki odvaikból. Emitt Kadlitz barátunk orra görbül ki merészen, de ferdén, sajtyszínű képéből, hogy beleszimatolhaszon a többek kezében olvasásra tárt könyvbe, mert kölcsönkönyvtárt fog alapítani, hiszen a legutóbbi szállítmányból sokan könyveket is hozhattak be. Aztán egyetlen türhető ruhadarabját, a nadrágját, kínálja egy villany-szerelő-társunknak, aki a katonai táborba jár munkára és ott értékesíti az éhezőtől kiküldött ruhaneműt. Pesti Futár-szerű léptekkel kezd sétába itt is Abonyi, de már kopottabb, mint a pesti katonai fogházban volt. Solner pedig kigombolja szűk és képtelenül szurtos blúzát (kincstáriak cserébe adták neki), hogy szabadabban bizonygathassa, selypítve és szaporá szóval, az eszme közeli diadalrajutását, miközben társa elmereng és Darwin igazáról kezd szóba. Erre Solner a Szabó Miskát, kinek nagy az olvasottsága és intelligenciája, ellenben meglepő az őszinte gorombasága, további szó nélkül otthagyja. Fritz Géza szeretne színdarabjaihoz jutni (az irodában letétként őrzik) s hatalmas fejével helyeslően bólogat Flesch dr. beszédének, aki három régebben jöttek magyarázza, hogyan lehetne a tábor titkárától engedélyt kapni egy kis fölolvadó előadás megtartására, hogyan lehetne e címen a könyveket visszakapni, pénzt visszakapni s a külözart nőekkel érintkezésbe jutni. „Nem ártana ez a sokféle szórakozás, mert úgy is mind kedélybeteg lettünk” — s kised partok alakulnak; de mégis észbe kap a végén mindenki: „ezektől” (a tábor vezetőségétől) nem kérünk ezután sem semmit. S ríktókék tisztí blúza rongyaiban nehézkes daxli-ügetéssel ront a széles Lázár az ujonnan-jötteknek, szemüvegje is elborul az elmúlt tél sötét képeinek láttán, melyekről néhányan már elfeledkeztek s az új táborlakók talán még nem tudnak. De ekkor a népszerű Hatvani Flaubert egy könyvével lepi meg

s ő hálásan szól: „Tényleg kár mérgeledni, az élet úgy is oly kevés jó percet nyújt” s az örökszép Bovarynéval félrevonul. Hosszú üstökét és fekete szakállát Solti is megrázza, mert Morócz Távirati Iroda közli, hogy senki sincs a táborban, aki már az első este meg ne tudta volna új szomszédjaitól mindazt, ami csak eddig történt és verést szánnak a kéregetőknek.

Morócz Távirati Irodának csúfolják Martonosi Morócz János volt újpesti lapszerkesztőt, akinek (saját szavai szerint) elég bátorsága van ahhoz, hogy a tábor igazgatójának szemébe is megmondja az internáltak vádjait. A tavasszal tényleg többször láthattuk, amint herkulési alakjával az igazgató mellé odaállít, vele beszélget és a végén vagy a szabadságokról, vagy az internáló rendelet értelmezéséről meg egyéb minket érdeklő ügyekről hoz megbízhatónak állított híreket. Volt századosi rangjának fölemlítésével az őrség tisztjeitől is hallhatott újságokat. A Magyar Távirati Iroda nem képes oly érdekes híreket lanszírozni és oly erélyesen cáfolni, mint ő tette azt egy időben. De az állítólag a tábor igazgatójától eredő s rajtamaradt csúfneve elvette kedvét attól, hogy újdonságokkal lepje még társait, s most ő a legnagyobb ellensége a „drót”-oknak. A drót az internáltak hírszolgáltatása. Újság, hírlap nem járhat be a táborba, akinél egy példányt vagy csak egy lapot is találnak, csúnyául elvereti a vezetőség vagy tisztikar. Hivatalosan 25 bot és 4 heti magánzárka jár az újságcsempészésért vagy az olvasásáért. Drót a neve a kívülről érkező híreknek, ha politikai vagy általánosabb természetű, ha közérdekű és nem családi vagy személyi vonatkozású. Drót az, ami az internáltak összességét érdekelheti. Villámgyorsasággal szokott elterjedni a táborban és újság ingerével fogadja mindenki. De borzasztóan elváltozva kapja már a harmadik értesülő is. Épp ezért idővel semmi becsülete sem maradt a drótnak. Mindenki rögtön a forrása után kérdez s lehetőleg saját szemével akarná olvasni azt az újságcikket, melyre a hírközlő szomszédja utal. De azért egy jobbal kecsegtető hír, ha ezer változatban is és a cáfolat ezer változatától kísérvé is, napokig foglalkoztatja a dróttól irtózókat is.

Most is éppen élénken érdeklődnek Morócznál, hogy honnan vetto értesülését a várható olasz misszió-látogatásról. Morócz erről nem nyilatkozik s csak még egyszer leinti azokat, akik kéréssel, (holmi engedélyt kérve aziránt, ami úgy is dukálna nekünk,) akarnak a tábor vezetőségéhez fordulni.

Gábor dr. falábakon vonszolja betegségaszalta tagjait egy nap-sütéses padra s nekünk homokba rajzolja azt a törvényszerű határozottságot, mellyel helyzetünknek javulni kell — minden kérés mellőzésével is. Hiába, csak van fejlődés és elhatározom, hogy Spencert fogok olvasni, ha könyveink kiosztódnak.

Almási orvos jön a téren át; költöznie kell a IV. barakkból, a kórházból és nagyon dühös a „zsidóra”. No, a „tábori-orvos” úrra, dr. Parányira akkoriban már mások is dühösek lehettek. Mert volt a tábornak a télen egy derék orvosa: dr. Schreiner. Kívülről járt be s az internáltakkal emellett is, mint emberekkel bánt. De gyomra nem vette be azt a szerepet, hogy olyan ütött és lőtt sebeket gyógyítson, amiket duhaj tisztek és bosszúálló csendőrök ejtettek; lemondott, elment.

Aztán az internált orvosok járták be a barakkokat, hogy pusztá kézzel gyógyítsák megbetegedett fogolytársaikat. (Mert orvosszerek, orvosság még ma sincs egyéb, mint aszpirin, rézgalic, hypermangán, kés és foghuzóvas.) De a tavasszal már volt kórterem. Egy üresen álló barakkba vaságyak kerültek, szalmazsákkal és lepedővel is. A négy internált orvos is itt lakhatott. Az orosz orvoshoz, dr. Kraszilcsikoffhoz, (és később dr. Bergerhez) szeretett menni, akinek valami komoly baja volt. A fiatal dr. Jutkovich meg bejárta a barakkokat és úgy segített akin ahogy lehetett. Vérző szívvel kellett elfordulniok, még akkor is, amikor már lancettájuk és foghúzó vasuk is volt nekik, s a tábor pénztára egy pár koronányi aszpirin erejéig erőltette meg magát, sok-sok szenvedőtől, akin nem segíthettek. Füredi Vilmának, vidéki színpadok ünnepelt virágának, a tüdeje vérzik és nincsen csillapító szer a táborban. Az orosz orvosnak kezében nincs pénz, hogy hozathatna. Rejtett és bélésbe varrt papírkoronák kerülnek azonban elő és csempészett postával küldenek értő a fővárosba. A fiatal organizmus életereje aztán megtartotta, talán enélkül is, azt az életet, amelyet itt „gyanú” miatt halál fenyegetett. (Később, mikor már pénzük lehetett, a sajátjukból hozattak gyógyszert az orvosok.)

A hóba-sárba kikergetett, lerongyolódott és erőtlentre éhezett internáltak persze sokszor szerettek volna a fűtött kórházba befeküdni, de a tábor igazgatója s később valami ezredorvos ráüzent dr. Parányira, akit az internált orvosok közül tábororvosnak tettek meg, hogy csakis halálos betegeket túrhat meg a kórházban. És Parányi még akkor is ambícióval tett éles különbséget halálos beteg és másfélék közt, amikor férőhely volt

még elég. Dr. Kraszilcsikoff a lázasokat mindamellettt befekteti a kórterembe. Másnap Parányi kidobálja őket. Így folyik a csöndes harc, mert az egyik csak az orvos szemével néz, a másik ellenben a hiúságát elégíti ki (tábororvos).és érdemeket akar szerezni a tábor urai előtt — szabadulása érdekében? Nagy árat, mások egészségét kockáztatja érte, de higyjük el neki: ilyesmiért teszi ma is, Zalaegerszegen is, amit tesz. A gyöngélkedőket a tavasszal így utasította el: „Nem fognak bolonddá tenni, csak a munka elől akarnak menekülni.” — Ami egy internálttól internálttal szemben nem szép kijelentés, mert egyrészt elárulja szakértelme nivóját, hogy a szimulálókra csak ebben ismer rá, másrészt ostoba, mert tudnia kellett volna, hogy az esetleg megadott pár napi munkamentességgel együtt zavartak ki mindenkit a csendőrök s csak valami nagyobb betegség hiedelmében ment vizitre, akinek valamije fáj. Az olasz képviselők látogatása napján aztán a tábor színe előtt vizsgázott le Parányi. Érdekes, hogyan határozza meg némely embernél az alakja a belső világát is. Parányi — nagyon parányi ember. És alakja miatt (a szellemiekben tán hiába próbálkozott?) hiúsága sokat szenvedhetett. A gyűlölködő, hörcsög ember a népszerűségtől nem várt magas cipősteklit, rangok és hatalom zsámolyát kereste maga alá a tábor igazgatójánál. Amit csak még egy internált, a hóbortosnak látszó Weisz Miksa tett meg (szökése érdekében): ott kullogott mindig Parányi az igazgató árnyékában, ha ez a táboron, korbácsát suhogtatva, végigsétált. Apró, kurta lábaival hol lemaradva mellőle, hol meg eléje rúgta. így kerített az olasz misszió körül is, amikor a táborot látogatták, csakhogy ekkor gonoszat akart Parányi velük, el akarta terelni őket a nagyon büzlő raktáraktól, amelyben répánkat, káposztánkat tartották, arrafelé, ahol az érintetlen, telt raktárak őrzik mindazt, amiből nekünk járna, de sohasem kapunk s azt, amit bőrünkön takarítottak meg maguknak.

A külföld reagál

Derűs, szeles délelőttön kelt szárnyra a hír, itt vannak az olasz országgyűlési szocialista képviselők: Delia Seta és Vella, akik a munkásüldözés hírére jöttek Magyarországra személyesen vizsgálandni. Már kocsit is küldtek a fogadtatásukra a táborból. (Hírszolgálatunk nem volt rossz. Az igazgató kocsisa is internált elvtárs.) No, nem jól fogadták őket, kocsit rozogát küldtek eléjük, a tengelye eltört, a képviselők az árokba

borultak. Egyéb bajuk nem lett. A tábor vezetősége, vagy a tisztek rendezték így? (visszafelé kiestt a kerék) — de mindenesetre nem tudták még az eredményt, amikor mi már hallottunk az incidensről. Sokan — a be nem avatottak közül — hisz a tábor nagyrésze baromi eltompultságban él s mire sem használható — nem hittek jövőtelükben ekkor sem és szerte kóvályogtak, azon csodálkozva, hogy ma nincs hajsza, nincs munka, míg mások fegyelmezetten sorakoztak föl barakkjaik előtt s szónokokat akartak választani, akik valamennyi panaszt egybefoglalják tömören. Pedig ekkor már kész memorandum várta a segítőket — olasz nyelven. Mások meg titokban németnyelvűt szerkesztettek volt. Az olasz képviselők belépnek a kapun és messzehallhatóan a III. Internacionálé nevében üdvözlik a szenvedőket. A tábor vezetősége elsompolyog. Börtöngyakorlattal bírok szemfényvesztő gyorsasággal csempészik a panaszos íveket a képviselők irattáskáiba, a bámészkok közt ügyesen csúsztatva, s messziről tudatják velük, hogy nem beszélhetnek, mert csúnya verés ígérkezik.

A tábori hatalmasságok elsétálnak a katonatisztekkel tüntető távolba. A legtávolabb eső barakkok sorakoztatása bomlani kezd és kis csoportok közelednek erős vitában, hogy melyikük beszéljen és mit. Az egyik barakk népe majdnem beugratja az indulatos Sárközyt, aki nagyon jól beszél olaszul és máris erősen mereszti vörös szemhéjjait, ökleit zsebében marokba szorítva. Úgy kell leinteni, hogy ne vállaljon szónokságot, csak verést eredményezze. Emitt a tábor oroszai lépegetnek fegyelmezett sorokban, ők már tudják, melyikük és mit fog mondani. A herculesi természetű, de gyerekkedélyű Ottó, a Benedikt, illeszti vastag pápaszeme fölé kezét és figyelmeztet rá, hogy a száraz szívé Barkóczy tanácsos aszkóros alakja is ott sétál a távoli tisztek sorában. „Az a hosszú, hisz te is ismered” — szól és tényleg, mintha földből bukkant volna elő, a belügyminiszteri referensünk és mindig kegyes táborlátogatónk bejelentés nélkül szerencsételtetett meg bennünket. Szinte látszik a kis csoporton határozata: „Csak azért sem! És minden marad, ahogy volt!”

A Parányi már ott kereng az olasz képviselők lábai körül és már-már sikerül is neki ide-oda vezetni őket — látják-e vajjon a tábor vezetői? — most el akarná őket húzni a rothadt élelmiszerek raktárától, de odalép Giulio, az internált olasz, és hazája nyelvén beszél, mutat, vezet és gesztikulál. A honfitársai fejcsóválva vesznek próbát az „ételemből”, Aztán papírba teszik s magukhoz veszik. Giulio a konyhába is

elvezeti őket és sokat beszél el még nekik aztán. Hivatják az öreg Bianchinit, de ő, sajnos, nem olasz állampolgár és nem mer jönni. Giulio és még egy másik olasz tudták, hogy azonnal szabadulnak, azért mertek beszélni. Bianchini hallgatott és meghalt Hajmáskéren.

Aztán az oroszok szószólója adja elő röviden és katonásan, hogy ők hadifoglyok és ha gyanús külföldiek volnának csupán, akkor is tessék őket kitoloncoltatni és kéri az olasz nép támogatását. Az olaszok a vöröskereszt-egyletről szólnak és följegyzik az ő esetüket is. A látogatásuk már két órája tart.

Egy raktárban tovább időznek a kelleténél s ezalatt hamarosan bezavarnak bennünket a csendőrök az odúinkba. Egy pár suhanc fütyül és visszaszól a csendőrökre, de azonnal leintjük őket éretlenségükért. Többen hangosan ígéretet tesznek, hogy őket ezután figyelni fogják, nem agent provocateurök-e?

Kilesünk s elmenőben látjuk az olaszokat. Amint a kapu közelébe érnek, a kikötő-cölöpökre s a vaskarikákra mutogatva, fejüket csóválják.

Látogatásuk hatása, amint később látni fogjuk, nem is maradt el. S mert az olasz delegátusok a vezetőségnek tudtára adták, hogy érdeklődni fognak az iránt, vajjon távozásuk után nem éri-e baj a panaszkodni merészeloiket, a verés ez alkalommal elmaradt. Ez volt az első hatás.

De az így megcsorbult tekintélyt helyre kellett hozni s ezt néhány nap múlva meg is rendezték.

Valami svájci vöröskereszt-misszió óhajtotta a tábort látni. Automobilon jött négy úr, utánuk díszes tisztjeink és két rendőrügynök. A svájciak közül egy bejön a tábor udvarára és internáltakat szólít magához. Tisztek állnak őrt és ügynökök jegyzik meg maguknak a panaszkodók vonásait. A züllöttképű Mautner adja elszántan a kívánt választ: „Vöröskatona voltam.” — A tisztek sorából, a táborban azóta is jól ismert vércseképű fekete százados nekiugrik: „Csak vöröskatona? Te kutya, mindjárt keresztüllőlek!” — A svájci elhárítja a revolvvert s másokat szólítgat. A detektívek vérebmódra lesnek.

A látogatás nem lehetett komoly. Délután aztán helyreállították a tekintélyt: panaszért verés jár. A kis Friedmann Henrik még jól járt, békésen tűrte a bántalmazásokat. Gábor mérnök hónapok óta oly beteg, hogy karját sem tudja emelni, miközben ütlegelik. A Mautnernek azon-

ban a tábor gondnoka töri be oldalbordáját, mert durva jelzőket utasít vissza. A francia főhadnagy meg éppen visszaadja a gondnoknak a pofonokat. A gondnok revolvert ránt, a francia kiüti kezéből. De segítség érkezik és csendőrök ütlegelik alaposan agyba-főbe a cingár embert Valamennyit, tetejébe, becsukják.

Egyikük — a „francia fiú” — azóta sem került le az egyesből. Mindez április közepén történt, tehát több hónapi magánzárka-büntetés is kijárhat az internáltaknak. Minden másodnap sötétzárka szokott egybekötve lenni ezzel és minden közbeeső (rácson át) „napfényes” napon teljes böjt. Ez utóbbi kínzást szerencsére módjukban áll enyhíteni az internáltaknak, a tábor konyháján a mi embereink főznek s a foglyokhoz az ebédet — egyben az egész napit — mi visszük föl: a rabnak tehát két napra is elég nagy adagot juttatunk. Persze meleg kosztról így sem lehet szó. S itt kell fölemlíteni azt az aljasságot, hogy az egyesben ülő részére hozzátartozóktól érkező élelmiszer, azzal a jelszóval, hogy a kórház részére koboztatik el, a tisztviselő és tiszt urak zsákmánya lesz, de meg nem felelés esetén az őrségnek jut. Milyen bőrben lehetsz most, szegény francia főhadnagy? Vézna legényke volt, ahogy legutoljára láttam s román tisztok szokása szerint kendőzött arcára Hajmáskéren szeplő ütött ki. Talán a sok séta közben; mert nagyon társaságkedvelő fiú volt. Nem akarta, nem merte eleintén elárulni, hogy Romániához valami köze van és franciául, németül beszélt velünk arról, hogyan került ide. S mert Írásait, még Hajmáskérrre kerulte előtt, rég elszedték, nem is tud mozgatni szabadulása érdekében senkit és semmit. A svájci missziótól kért tanácsot és támogatást s most bűnhődte a kutyát.

A télen már volt egy ilyen „kellemes” külföldi látogatója a tábornak. Nem sikerült megtudnunk, hogy kit képviselt, kinek a megbízásából jött és hogyan hívják. Csak azt láttuk, hogy előkelő angol úriember és a tábor egész tisztikara, az őrség tisztjeivel együtt, sűrűn hajladozik előtte s az excellenciás szót németül, franciául, de mentül többször igyekeznek édes mosolyok közepette feléje sziszegni. Csak angolul és franciául értett s a hozzájárulókat tolmáccsal fogadta. Az egyedüli Kauffer, az amerikátjárt fiú beszélt vele közvetlenül. A tábor lakói ennek a fölületes vizitnek nem látták semmi hasznát később.

A tolmács egy franciául értő tiszt volt, aki a panaszokat egy pillantásával torkába fojtotta a jelentkezőnek s így azokat előre megóvta a várható veréstől. Vagy a hivatalos büntetéstől.

A sírbolt lakói levegőhöz jutottak, foglalkozni kell velük

A kikötő-cölöpöket különben tavasszal kaptuk a táborba — március idusán. Talán azért állították föl ekkor a kikötőt, mert nem akartuk megünnepelni március 15-ét. „Horthyékkal együtt — március 15-ét — nem! Itt nem!” — körülbelül ez volt az üzenet a tábor-igazgatóhoz, arra az esetre, ha a barakkok parancsnokait fölcitáltatja az ünnepség megbeszélésére. Mert értesítés jött hozzánk efajta szándékairól. Az egész dolog elmaradt.

De másnap mégis volt izgalom a táborban. Híre jött — az őrség közlegényei közlékenyek voltak velünk szemben — hogy aknavetőket, kis ágyukat irányítottak be ránk, mert fegyenc-lázadástól tartanak. Csak süssék el azokat az ágyukat ránk, gondolta sok internált, az őrség nem lesz örült a helyén maradni s a tábor — aki megél, megél s akit talál, annak vége — mehet szerteszét!

Így gondolkozhattak a „fegyencek” is, amikor komoly kitörést terveztek. A III-as barakk lakóiról van szó, akikkel odáig egy lehetett a sorsunk, csak hogy nekik szegényeknek „független” m. kir. bírói ítélet akar elvenni életükből 15 évet, vagy kevesebbet, de többet is, olyanfajta „bűncselekményért”, amelyben mi is gyanúsaknak találtattunk. Hihető, hogy az internáltakra is számítottak. De lehet, hogy hamis hír volt az ő kitörési tervük is. Azonban meg lehetett figyelni sok elszánt és határozott természetű társunk csendes tanácskozását, „lelkes forradalmárok” perpatvarát, kíváncsi pletykások fürkésztését és higgadt fejek csóváló mozdulatát.

Az udvaron agent provocateur-öket emlegetnek. „Nem baj, csak lőnének már!” — Hosszú felöltőjében szakálla tarlóját simogatja s csak laposakat fölpillantva, lépeget egyedül Furcsa S. „vezérkari százados úr”. Érzik, hogy a téres udvaron a legtöbb pillantás ma őt éri, ma róla is sok szó esik s ő tudna is . . . büszkeség ül ki arcára. Tényleg, Horváth barátom be is számol a furcsa stratégiai tervekről, melyeket neki tulajdonítanak s ha senki nem hinné, Furcsa bizonyára elhiszi magáról, hogy ő vöröshadtestparancsnok s még régebben vezérkari százados volt.

A III-as barakkba zárt lakók pedig oly csöndesek, mint máskor. Külön kerítésüket külön őrszemek őrzik és ellépegetnek egész az I. barakkig, ahol szintén külön ketrecben az internált nők senyvednek. A tábor sétánya itt föllejtősödik és közel a mindent átfogó nagy drót-

sövényhez egy irányban messze látni el. Sokan gyűlnek ide ezért a pillanásért. S itt nagy rejtve cigarettára is gyűjtanak. Egy báránysüveges tovaris (oroszlvtárs) magyar feleségének integet be a női barakk kis udvarára s jobbra-balra lesi az őrszemeket, hogy közelebb léphessen és szólhasson vele. Két női fej bukkanik ki két ablakon, mihelyt az őrfordul és beszélgető engedély hírért újságolja fivérnek és vőlegénynek. Nem kell többé levelet csempésztetniök a kenyérvételezés idején konyhára küldött társnőikkel. Lucy, a francia leány (később megeredt a nyelve — magyarul is) távolabb, a fal tövében nyújtja fejletlen gyerekestét a lebukó nap felé, melyet hónapokra zárt el tőle sok pesti pincebörtön nyirkos fala. A napba hunyt szemmel mosolyog bele, mint ahogy mindenkire mosolyog és mindig mosolyog, — hol szokott rá Lyonban, vagy Bukarestben? Talán inkább a Szövetség-utca sarkán, évekkel ezelőtt. Pedig ma is fiatal még nagyon; és balga. A rühöt és a pincebörtön szennyétől eredő sebeit már kiheverte s talán mellbaja is el fog múlni itt. A levelet ő is ügyesen csempészte, amíg a vizes kádak cipelésére kijárhatott. A Micit, a szép cseh-delnőt, ritkán látni. A télen még viruló, kecses alakja már állítólag megtört. Tiltott határátlépés címén internálták. (Még őszre sem tudott konzulátusával érintkezésbe lépni kiszabadulása érdekében.) Valentin Rózsi, a szőke csoda, szabados modorát könnyen igazolhatják a nyárspolgári előítéleteket lemosolygó nézetei. A Szigethy Gabrielláról beszélgetnek. Megint nagyon rosszra fordult a mellbaja, vissza kell feküdnie, talán megint hónapokra, a kórházi ágyba. Egy félórára engedték ki szuronyok között a táborból, kocsin. Hogy vőlegényével egybekelhessen. Tehát magánügyben! Párját rikító eredmény! Szilajul megrázza rövidre nyírott haját, ha sétájában a drótkerítésnél fordul el Bogdán Rózsi, aki verések közt sem tagadta meg azt, amiben hisz és büszkén vállalta a kommunista elnevezést. De a szegény Veronka csupán a falujabeli haragosoknak köszönheti, hogy most itt a drótkerítés mellett van és nem taníthat, mint idáig is, ártalmatlan ábécét. Humhál nénibe megnyugvást a Rózsa Honka tud sugallni: kiderítik odahaza az ártatlanságát és nem sir majd magában három árva. A csinos, kékszemű, szőke Paksy Mancsi varrólányokat szervezett sztrájkra, de azt a lármát, amit egy kisebb társaság csap, sietve ott hagyja. Másoknak derűsebb a hangulata, mert Prinke mama tartja őket vicces szóval, amíg ruhát öblöget és mos. Majd merev fejtartással barakkparancsnok-nő bukkanik elő, amint a barakkot sétálja körül

Zsarnoki rendet ambicionál és csak a kis Nováknéval tesz kivételt, mert őt nagyon szereti. Aztán Szántó Rózsi doktornő komoly arca tűnik föl, amint a kórházból jövet igazgatja lesimított egyszerű frizuráját.

A bátyja népbiztos volt s úgy-e érthető, hogy ezért őt s Elzát, az iskoláslány húgát, ide rabságra kell vetni?

Vagy az is, úgy-e, csak „jogrendszerű”, hogy apát a megszökött fiú helyett és fiút szülő vagy testvér helyett internálnak? A Fonyó Sanyit internálni kellett, mivelhogy a Sári nővére izgatás büntetéért évekre szóló börtönbüntetését üli. A Meiers bácsi felel itt a táborban a fiainak politikai nézeteiért s a Fleischmann Tibort az apja viselte kisebb tisztség miatt zárja be hozzánk a rezsím bosszúállása. (Az ilyen túsok vagy „hetediziglen” bűnhődők eseteivel még Zalaegerszegen is találkozni fogunk.)

Bamba szótlansággal ballag le a dombról Dirnfeld, a „tömegsütő”, aki csak ritkán kapható arra, hogy beszámoljon arról a változatos kínzás-sorozatról, pesti börtönökben, honnan hülyévé válva, de vád alól fölmentve, került ide. Először addig ütlegelték, míg elvállalt egy „burzsujt”, akit vörös tábori-pék korában kemencében sütött volna meg. További kínzás után beismert még egy ilyen sütést. De mert a detektívek egyéb eltüntet is rajtakerestek, megfelelő tortúra után azokat is vállalta. 126 ilyen sütésnél aztán megálltak vele. Az újságok elhítték, meg is írták szörnyettét, de a bíróság az egészet csak mesének találta és szabadlábba, a rendőrség kezére adta vissza. Itt aztán még hetekig csodájára jártak tisztak s egyéb hatalmasok, nem mulasztva el sajátkezűleg is büntetni a megszemlélt szörnyeteget.

Azóta Dirnfeld még akkor sem mosolyog, ha a cigarettavég©, a „stopp” után kap. No, nem a förtelmes rongyaira való tekintettel kapja csak a végét, hanem mert ezidőben még nincs megengedve, mint ahogy nemsokára szabad lett az udvaron, a dohányzás és csak csempészve jutottunk dohányhoz, de pénzhez is. Mert még a börtönökben is dohányoznak. Hallatlan ravaszsággal szerzik meg a kellékeket. Legismertebb a kabátgallérban, cipőbélésben csempészett dohány, papír és a gyufafej. De tüzet így is gyújthatnak: elszenesített kelmedarabkára acéltárgyról vagy vaskilincsről szikrákat pattogatnak egy porcellángomb segítségével, melynek két lyukán fonalat vagy cernát kell áthúzni, hogy e szálak körül sebesen pöröghessen. A posztódarabkát forró kályhalapon lehet megszenesíteni és az egész tűzszerszámot „feketé”-nek erről neve-

zik. Sőt ilyen címen keresik már a fegyőrök is, ha motozni mennek a cellákat. Csakhogy elszántabb rab már az első cellába beléptükkor kikiáltja az ajtólyukon: „Hipiselnék!”, — mire a többiek mindenütt ravasz rejtekhelyekre „elmakézzák” a tiltott holmikat. Maga a fegyőr, csendőr is bedugja néha a cella figyelőlyukán át az égő szivarja végét — húsz korona ellenében!

Becsülik a táborban, ez idők óta is, a cigarettavéget s ha egyik rágyújt, számosan jelentik be igényüket a végére s e szóval igyekeznek egymást megelőzni: „Én stoppolom” — „stopp!” — A napnak minden órájában, közelről és messziről sokszor fölhangzik a stopp-kiáltás. Kis társaságokban vagy élénk vita közben nyúl szájad felé váratlanul két ujj: stopp! Engländernek előre elkészített vizitkártyája van, szép, nagybetűkkel rárajzolva: stopp! S a beígért cigarettavég fogyasztása közben a berlini fiú szelíden figyelmeztet: „Sie werden sich die Finger verbrennen!”

A német fiú Magyarországon akart keresztülvizitálni a télen, szüleihez Resicára, amikor a bőröndjében egy gyűrött könyvlapot találtak, csomagolópapírként, kommunista tartalommal. A szegedi csillagbörtönben hónapokig fagyoskodott egy cellában, ahol hármuk egymásratett kabátjai alatt egymáshoz simulva sem volt melegebb. A pesti gyűjtőfogházban meg egy zsebtolvaj gyűlölködött vele egy cellában, mert magyarul nem tudván, hosszú napokon át némán ültek ketten a kietlen négy fal közt. Már több ilyen börtönlakása után aztán jobban érezte magát a táborban, ahol németül tudókkal társalogni lehetett és a francia harc téren tönkre lőtt lábai dacára, nagy sétákat tehetett. Ilyenkor számolt be éles megfigyelő- és jó ítélőképességet árulva el Németország jelenlegi viszonyairól és érezte önkéntelenül azt a különbséget általános műveltség dolgában, amivel a német iskola és környezet adott többet a miénknél, neki a technikusnak, vagy ahogy magát nevezte, a sofförnek. Korábbi idegen miliő érzett meg az oroszokon is. Bizonyos és beidegzett dolog, hogy előre elvárt valami különbözőt rajtuk a szem, ha a magyar beszédjükéről a fülnek valami föltűnt. De együtt is laktak és a hivatalok is külön foglalkoztak velük néha. Szabadulásuk bizonyára egy tömegben fog történni. Soraikban tagozódás nem volt látható; az intelligensebbek szót vittek ugyan, de összetartásuk mindig föltűnő volt. Százharmincan vannak.

Igen oroszos fölfogásuk nyilvánult meg Zalaegerszegen egy szokási

kísérlet alkalmával: nagyon szemrehányták egy magyar internálnak, hogy az őrszobán, verések hatása alatt, hajlandó volt elárulni őket. Ők ugyanis magától értetődőnek találták, a barakkjuk melletti szalmarakásba bujtatni és vízzel, kenyérral ellátni napokig egy internáltat, az üldözöttet, aki az ügyészségre indulás pillanatában ugrott meg kísérőitől, de a táborból idejében kicsúszni nem tudott. A szökevényt negyednapra fölfedezték s a hét orosz szintén elverni készültek. És ime, júliusban (akkor történt) már úgy is lehetett beszélni: „Minket ugyan agyonverhet, hadnagy úr, de marad még itt hírmondónk és odahaza is elég orosz van ahhoz, hogy ezért megfizessenek” — és nem ütött tovább a hadnagy úr!

A táborban ugyan sok volt az osztrák alattvaló is. A nemzetközi ezredben szolgáltak. Többen másért váltak gyanússá.

Az egyiküket egy februári napon látom, erősen üti ostorral a hadnagy, végre — egy nagy ugrással be — eltűnik mellettem a barakkban: „Szót sem érdemel! Majd megfizetek egyszer.” — Kevéssel utóbb három társával megszökött s Bécsből megüzente, hogy hallatlan nehézségek után hazaértek, de nem is mulasztják el, ahol csak lehet, Hajmáskért lefesteni, testvéreiket kiszabadítani.

Még sok más nemzetiségűt is internáltak. A tábor más tagozódást nem nagyon mutat. Elvegyülve laknak, akiket különböző életviszonyokból emelt ki a hatóság. Jobb ruházattal csak páran, de azok is inkább az újonnan jöttek közül tűnnek ki. Az azonos értelmi fokon állók néha összeköltözni igyekeznek. A tábor vezetősége ugyan kaján örömét hirdette: „Itt nincs különbség! Egyforma gazember mind, sőt! És hát, kommunizmus kellett? Egyenlőség!” — amikor úrfélének, csavargókülsejűnek, politikai vétkesnek, árdrágítónak egymás mellett jelölte ki a fekhelyét és nem osztotta külön barakkba a különböző foglyokat. És nem látta meg, hogy ezzel jobban kezébe adta az internáltak értelmiségének a tábor. Mert a barakkokra eloszló tanult emberek, képzetebbek és intelligens munkások befolyása a többire minden ügyünkben így közvetlenebb volt.

A szomszédok közt fölmerülő differenciák, bizonyára nem egyszer a korábbi életviszonyok, nevelés és műveltség különbsége folytán — személyes ügy keretében maradtak. Az értelem mindenütt átható! Nem volt szükséges a kellemes és kellemetlen szomszédok barakkjait megalapítani. A nagyon tetvesre elég volt rámutatni, hogy maga pártjára

nyerje az ember a legértelmetlenebb teremtetést is; ha a piszok aggasztóan nőtt, elég volt elsőnek megragadni a söprűt, hogy többen megszégyenítve érezzék magukat. Csak a nagy lárma célja és mértéke dolgában volt nehezebb sok emberrel egy véleményre jutni. Még több emberrel nem lehetett megértetni, hogy civódásuk józan fejvel érthetetlen. Másokkal, hogy vitatkozásuk hiúságból mérgesedik végtelenné. Sok emberi jogait látta megsértve ott, ahol mások rossz hangról, fafülről és az esztétikusról sóhajtoztak. A fütyülők zsarnoktempója szerint élvezett órákhosszat egy, a mások fülének belevonásával. Számos pedig nem tudta belátni, hogy olvasással, tanulással is el lehet időt tölteni. A tudás hatalom — ezt el nem hihette. Talán inkább azt, hogy minden hatalom közvetlenül istentől van.

A püspök vizitel

A húsvéti ünnepek előtt egy héttel, március vége felé, egy délután, a tábor igazgatója és katonatisztek kíséretében a tábor közepén termett s előbb egy-két arra lézengőhöz, majd mindjobban gyülekezőkhöz a veszprémi püspök, egyszerű β elegáns polgári öltözékben szónokolni kezd: testi rabságról, de inkább lelki korlátokról; szűkségről, de inkább lelki ellátatlanságról beszél . . . „S majd küldök nektek, testvéreim és szegény bárányaim, a jövő héten (— sa zsidó szentegylet kosztja s sonkák délibábja káprázik már-már sok éhes szem előtt—) egy lelkiatyát, aki...” — Csalódottság hullámszik végig sokakban, de végighallgatják — ... „aki lelki vigaszt ...” — s gyónásról, áldozásról, prédikációról szól még, melyért egy ferencrendi barát fog a jövő héten eljönni.

Sokakat, látjuk, érdekel a püspök közlése. Látszik, vannak, akik gyónni, áldozni fognak. Vannak, akiket a prédikáció érdekel majd csak. S vannak, meglátszik rajtuk, akik pikantériát találnak majd abban, ha azt hallgatni fogják. Vannak, akik morognak. És előlépnek, akik valamit kérni akarnak. Az őszes, csapzott hajú öreg Valkó bácsi lép előre, hálókabátban, ahogy elhurcolták családjá köréből és leromlott idegeivel nyögve, akadozva panaszolja vádját azok ellen, akik keresztény jelzővel uralkodnak, de gyanúra internálnak, azok ellen, akik keresztények, de bosszúból följelentenek. A zsebéből fölmutatja a szent bibliát és ő magát nyugodtan kereszténynek vallhatja. Könyörög, hogy családjá visszakapja támasztát e siralom völgyéből. A püspök vigasztalja. Lehet, ki te

szabadítja! (Később láttam be: tévedtem.) Mások lépnek elő; panaszuk durván hangzik a fülnek; meg rossz kosztot is emlegetnek; a püspök húzódik; a Schmál igazgató s a tisztek leintenek. Az egész raj. a raktár felé vonul. Ott az öreg duzzadtnyakú veszprémi társunk, a IV-es barakkparancsnok, fülnek kellemesen s ügyesen intézi panaszát, bizonyítja ártatlanságát (Schmál igazgató int és nem hiszi el), kezét a püspöknek meg is csókolja. Ennek és ártatlanságának köszönhetette, hogy nem-sokára szabadult. Aztán elvezettette magát öméltósága a nők külön körülkerített barakkjához. Be is megy a faalkotmány előtt elkerített kis udvarra és beszélni kezd több nőhöz, épp úgy, mint a férfiaknál kezdte. De csakhamar szigorura kell ráncolnia a homlokát, a merevnyaku „barakkparancsnón” és a sírva fakadó ijedt Lucyn kívül, egy sem járul hozzá kézcsókra, sőt hallgatni sem akarják. Egy pár nyakas asszony hangos nevetése közben fejezi be szavát csakhamar. A nők — hiába! — érzéseiknek engednek inkább, mintsem hogy a férfiak példájára, okosságuk adnának helyet. Pedig, tőlük jött a hír, az ünnepekre bárányokat ígért beküldeni — húsételt? . . .

A püspök elment, a tábor zsong. Sokan gúnyolódnak, többen közönyösek, igazi „forradalmárok” dühöngenek. Egyszerű emberek elelmelkednek. Múlton? Harangzúgáson? öregek elszemlélődnek. Jövön? Síron túl?

Egy kisebb csoport elbeszélget mindenről. Benedikt Ottónak nehezen mozog a karja, de azért most is széles taglejtéssel kíséri mondani-valóját. A táborban elharapózott a kelések és furunkulusok ragadós nyavalyája s Ottó barátunkat hónapokig gyötörte ez a baj. Hosszú lábain bakanadrág és papucs. Teli Jóska vitatkozik vele. Aprókat lépeget és nagyon komolyan veszi a témát. Frank Emánuel, a szelíd Frank bácsi, a harmadik a társaságukban. Mindenki ismeri és szereti a Frank bácsit. Sokan szokták hallgatni, amint egyszerű szóval, néha talán fülnek nem is kellemes, akadozó nyelvvel, sok-sok „tudniillik” beleszövésével ad elő clyan témákról, amikről párttestéken, szakszervezeti előadásokon minden proletár számtalanszor eleget hallhatott, de ő újságnak tartott, neki ez mondanivalója volt. Most szelíden maga elé néz, nagynéha hátrasimítja magas, kopasz homlokáról fogságban megnőtt őszes üstökét s leszakadt mellénye hátuljából gyártott zsebkendőjével törülgeti rezes orrát, mely azonban szeszes italt sohasem szagolt. Frank bácsi vizet is alig iszik, a komisz kosztból is alig eszik, nem is tudni, miből él. Leszokott

már a dohányzásról is és Farkas László, a szaktársa, hiába kínálgatja cigarettacsutkáival. A borotváltszájú Farkast arabus-képűnek mondták társai és tényleg szófukar, szemlélődő sivataglakóra emlékeztetett az egész lénye. Vasasoknak nem tartotta volna az ember, őt sem, Frank bácsit sem. A Teli Jóskáról meg soká nem sejtették, hogy pincérséggel keresi kenyerét, mert olvasottsága, tudása és közvetlen, de tudatos föllépése nem egy nyegle főszolgabíróét szégyenítene meg. Benedikt Ottónak, a képzett és jóeszű medikusnak, meglátásait azonban csak ő tudja most kellően követni.

Az aszkétaképű Elek Sanyi cingár, ürge alakja kapaszkodik a megtermett Fazekas mellé s a két kis társaság egybevegyül. A külön megtárgyaltakat most már körülbelül ilyesmiben lehet összegegyeztetniük:

„Az internáló tábor nem kommunista-tábor. Csak a rezsím szeretné. A rezsím csak szeretné, hogy aki nem „igaz keresztény”, nem egyházat félő — hanem országfölforgató, mert sorsával zúgolódó — az mind ide kerüljön. De a közigazgatás és a denúciálás, hatóságok + magánosok összeműködése csak ezt tudja neki biztosítani, az ilyen tábort. Ha bőség volna az országban és a Berzsényi-féle tiszta erkölcsből egy nagy adag, valami tartósabb új országot, akár „1918 október harmincegyediké előttit” is gründolhatnának, de az elégületlenség csak nőni fog és nőni fog. Mindenesetre madárijesztője van a kormánynak ebben a táborban. Aki az országban zúgolódni akarna, gondolja meg — van Hajmáskér is! Hát van. De ilyen. Aki rossz szomszédságot tart valahol az országban, rettegjen, internáló rendelet van, följelentik, gyanús, idekerül. Csak beavatatlanok hiszik, hogy itt országfölforgatókból, istentagadó Voltairekból, kommunistákból van egy tele táborral. Akik gyónni mennek majd, többen vannak itt, mint akik dühösek ezért.”

„Nem így van — szól a másik vélemény. — Mégsem csupán azok a püspök hívei most, akiket a kommunista jelző alaptalanul ért, hiszen ezek közömbösek is lehettek a templommal szemben. Valami mást látok. Ezeknek az embereknek hiányzik valami. Sokak, akik elméjébe bevilágíthatott szabadabb gondolat, sokak, akik úgynevezett szocialista nevelést kaptak, sokak, akik művelődhetek és gondokodni tudnak, a történelmet materialista szemszögből is ösmerik — hiányát érzik valaminek. Valami kellene nekik a régi helyébe, ezeknek is, akik majd prédikációra fognak menni. A régít fogják majd megint kapni. Nekik az is elég lesz. Vagy talán már nem. A többinek semmi esetre sem. De nem érezzük-e

mi ketten is, a nagy természethez való közünk, a mindenségbe, a végtelenbe való belekapcsolódásunk, a lét értelme, nem ezen a ponton vannak-e kérdéseink, mikre a materialista világszemlélet nem mindenkit kielégítő válaszokat ad? Érzem a természet erőit magamban, ami fajta erőt és törvényszerűséget a természettudományok csak fölismertetnek velünk, érzem, magamban tudom. És van eszméletem, öntudatom. Időben véges? Talán, csak változik!? Hol kapcsolódom a végtelenbe? — Idői Mi az, hogy idő?... És mi a változás?... Amiről tegnap este Pintért hallottuk beszélni?...”

Faustnak a húsvéti jelenetéből idézget szemelvényeket Nemes Nagy, az író. Szórakozottan hallgatnak hárman. És köröttük is többen a papot várják. Jön s már be is fordul a templomba. Szerzetes. Mint a többi; a csuhája barna. A kápolnát a VIII. barakkban, mert üresen áll, rendezik be. Egy asztal szolgál oltárul és tábori takarókból fölötte a fekete lepel, rajta nagy fehér kereszt. Gyertyák égnek, az ajtó előtt csengő szól és most első alkalomra nagyon sokan jönnek. A szerzetes tekintete lelkes, sokat ígérő. Talán nem az egyszerű képességük közül való, hisz itt tévelygő lelkekről van szó, akik „tan”-okat tanultak! Valami értelmi ellenállásra várhatott valóban, mert szépen kezdte a prédikáció-sorozatot Az isten létezésének bebizonyítása voltak a kezdőszava. Papos gesztusai közben gyermekszemei mosolyogtak, de valamivel küzd. Nemcsak terminológiájában. A magyarázat majdnem kantlaplacei. Érezni, hogy olvasott ember, majdnem „modern” és mintha index alól is föl volna oldva, olyan közel próbál érvelni/ De hallgatóságán már végiglátott s lassan a tömeghez beszél. Rég ismert hangok. A nőket — most látom — mind úgy küldhették el a prédikációra. Mind itt vannak s kint őrség vár, hogy visszakérje őket. A prédikáció véget ért s a könyörgésről sokan jönnek el.

„Valamivel küzd” és mi meghallgatjuk másnap és harmadnap is a beszédét. De már kezd csak a tömegnek beszélni. Azonban világos szavakban, határozottan megtagadja a közösséget a mai „kereszténységgel” és kormányzatával. (Micsoda, hát ő tudja, hogy az Egyház sorsát a múltó kormányokhoz nem köti?) Ez derék volt tőle. Amint hogy el lehetett vele a prédikációk után beszélgetni az internáltak szenvedéseiről és azonnal igyekezett, aztán még többször is, érdekükben az igazgatóságra hatni. Flesch dr. ügyvéd esetében is. Följelentették és 25 botütést

kapott nyilvánosan azért, mert, zsidó léte, bejött a prédikációra; valószínű, hogy menyasszonyával ott pár szót váltott; de a vád szerint rendetlenkedett. A prédikáló szerzetes maga állította, hogy mitsem lehetett észrevenni, de nem tudta őt megmenteni a botozásra rájáró 28 napi egyestől. A vádló „keresztényekéről mit tartson az ember? Az aszkétaarcú Vándor Elek válaszol dühöngve: „Mit? Amit a többi mai „keresztényiről. Szadista téboly járványos ma Magyarföldön.” — És az édesmosolyú Urbányi, a hosszuhaju Soltival együtt helyeslőleg bólint. — „Es valami masochizmus is!” A Multatuli tanítómeséinek fekete kutyája: az istenfélelem kell. A félelem, az kell. Lelki szükségletként, testi kíváncsalmként jelentkezik öntudatlanul sokaknál. — „Valami hiányzik az embereknek, amit manap elvesznek tőlük”, — hangzott el nemrégiben! Sokaknak csak a fekete kutya formájában vált érezhető valami hiány. (Magyarországon állítólag okvetlen király kell.)

És meg kell őket nézni, amint gyónni mennek. Fájdalomtól torzuló vonások, rémülő szemek és pokoli félelem kinyomata az arcokon. A bűn gondolata és mardosó önvád, soknál csak gyáva bánat. Bosszú, bűnhődés, nemezis, túlvilág és pokol képe kísért. A gyóntatószék — sa terem, a pap sem misztikusak itt — belül mégis csak borzasztó szorongást kelt most, az istennel való részletlesszámlálás percében. Utána bágyadt megkönnyebbülés, kielégülés.

Hej, már régen tanulja az egyház a lélek billentyűinek kezelését! Viszont, hej, aki a valamit kereső és elnyomást megszokott majdnem masochista generációnak megadva az egyházát, azt szövetségesül kapja, micsoda úrrá lehet, emberré, ideális programjával! De rajongó ember-rajok és fanatikus tömegek bódulhatnak meg holnap, hogy föllökve kultúránkat, a technikus tendenciáját, magában az emberben, belül keresenek mindent. Nem lehetetlen, hogy éppen úgy, ahogy azt az este Meyrinck Zöldarcú kísértete című könyvében olvashattuk . . .

A beszélgetés hűsvét vasárnapja reggelén folyt, amíg azzal a hírrel nem jöttek, hogy épp most tart izgató beszédet a XVI. barakkban egy magas báránysüveges magyar, akit eddig mindenki békés baptistának tartott. Sűrűen idézget a bibliából és a kommunista tanokat hasonlítja ezekhez; föltámadást emleget és szabadságot, keresztényi szeretetet, megértést és megbocsátást, amelynek már el kellett volna jönni s a végén fölhívja rabtársait, hogy gondolkozzanak azon, hogy innen hogyan szabadulhatnánk.

És a göndör-kese Lebovits, ez a hitvány alak, akinek az árulása már az eгри börtönben is huszonnégy társának juttatott súlyos ütlegetek szökés tervezése miatt, most is árulkodott. A magyart azonnal lefűlleték, nagyon elverte az őrség és 28 napra bedugták az egyesbe.

Mindez hamar játszódott le, korábban, mint ahogy az ünnepi ajtatosság megkezdődött.

Az ünnepi körmenetben a püspök vezetett nagyobb tömeget. A menet közepén valamennyi női fogoly, a menet végén mind a fegyenc, csendőrszuronyoktól övezve, otlépeget.

A veszprémi püspökség adománya, a nők által várt bárányhús és kalács, nem érkezett ezután sem.

A zsidók húsvéti pászkája idejében jött el a kétféle szentegylettől.

A húsvét két ünnepén csak az volt a koszt, ami hétköznapokon. De húsvét hétfőjén nem volt kenyér.

A húsvétheti böjt Hajmáskéren

A tábor böjtöt igazában a húsvét utáni hetekben tartott. Az élelmi-szeres csomagok a vasútközlekedés szünetje miatt elmaradoztak és így a táborkosztra is mind többen fanyalodtak rá. Nem jutott ajándékporció az éhesebbjeinek sem. De hetekre elmaradt a kenyér és a rántásból a liszt. Csak „dörngemüze” és tökleves járta. A villanszerelők és egyéb munkára kijárok két kabátban mentek ki s ingujjban meg földetlen fővel jöttek be munka után, hogy az így eladott holmiból hozhassanak be pénzt a megbízóiknak. Így vásároltunk kenyeret az őrségtől, amíg egy kis fölöslegük volt benne. Ez időben a foglyok megint annyira legyöngülnek, hogy az udvaron összezesnek, ájuldoznak, reggel fekvőhelyükről fölkelni képtelenek. Rendelet jön, hogy az éjjel klozetre menőket valamely társuk kísérje oda ki, nehogy a nyílt csatornába forduljanak.

És tíznél több betegen állapítják meg a második hét végén az orvosaink, hogy betegségük skorbutszerű tüneteket mutat.

A skorbutról szóló jelentésükre már a vezetőség is tesz valamit. Két napon át spenótot főzet a legyöngültek, fekvő betegek részére, utána pedig megnyitja raktárát s egy darab ideig burgonyát is kapunk.

Az elmaradt kenyérért és elsikkadt kosztért persze sohasem lett kárpótlási ígéretet is alig tettek.

Az igazgató lop és sikkaszt

Schmáhl, a tábor igazgatója, akkor már újabb millióját takarította meg magának bőrünkön, ha a vezetőség tagjaival nem osztozott a haszonból erősebben.

Mert voltak erre jelek. Urbán a szertáros a volt március közepéig a tábornak és úgy vált meg állásától, hogy kartársai panamáit le akarta leplezni. De ártalmatlanná tették; hitelét vesztette, mert Schmáhl igazgató, volt rimaszombati polgármester, miniszteri sógorral bír s a többi hivatalnok talán államtitkárral. Csak nem történhetik bajuk? De higyük esetleg azt, hogy a belügyminisztérium a fogházakra, fegyházakra egységesen megállapított ellátásából megtakarításokat szívlel meg s akkor is milliókat tehet félre magának a vezetőség.

Lehet vaggontételeken nyerni sokat és ehhez képest heteken át egyfolytában (más cikk kizárásával) egyfajta tételt fölzábaltatni. Lehet romlott árut szállíttatni; amennyivel ez olcsóbb, azt nem kapja az internált kézhez. Hamisított áruk is olcsóbbak az eredeténél s akkor hangyasav savanyítja az ételt. De lehet az is, hogy bizonyos előírt cikkekből egy raktárra való marad meg, mert abból sohasem adnak. Lehet végül napokra, hetekre megtagadni a mindennapra járót, a kenyeret, s akkor sok liszt marad, amit nem is kell külön eladni, csak egyszerűen elszámolni, így lehet csinálni ruhaneművel, más szükségleti cikkel is. Sőt az olasz misszió szeretetadományait (két vaggonnal hoztak — sohasem kaptunk ezekből) is elraktározni s a ruházatiak közt elszámolni. S lehet táborfölszerelést értékesíteni. (Zalaegerszegen egy barakképületet mindenestül eladtak.)

Schmáhl igazgató tehát hiába vág mindig bosszús arcot s vág bele korbácsával az internáltak soraiba, nem hisszük el, hogy állására ráfizet. De lehet, hogy kártyavesztései bántják. Mert sokszor veszít. Amikor például egy éjjel 40.000 koronát játszott el, másnap már tudtuk, elmarad napokra a kenyér. Mert, mondom, jó hírszolgálatunk van. Nem árurom el, hogyan. Van börtönpraxis. Legyen elég ennyi. De elmondom, hogy ahányszor részegen, dülöngve, ökreendezve, mint Szabó hadnagy szokott, a magát tartani tudó Jütner főhadnagy mellett, megjelentek a tiszturak az őrségváltáskor átvenni az internált létszámot, tudták a be nem avatottak is, hogy az igazgatósággal züllöttek át az éjjelt β volt „zsugázás”, Schmáhl veszített. De behozta máshol: körülbelül 2000 internált napi 25-nek mondott, de 20 dkg.-nyi kenyéradagja, 5 méter-

mázsa liszttel számolható el, (de minek maximális áron?) eladva, piaci áron 6-7 ezer koronát jelent. Ez egy napi haszon. És csak kenyérből. Hát rántáslisztből? És ha a zsír helyett használt olaj, avas repceolaj vagy firnejszes hordóban vásároltatik, nem adja-e olcsóbban a szállító? A hangyasav olcsóbb lehet az ecetnél és marad rajta, mert különben költségesebb volna görcsökben (Zalaegerszezen júliusi négy napon át, tömegesen) küldeni másvilágra a foglyokat, mint a bevált módokon. A fűtőanyagot itt is, nyugodtak lehetünk — fölszámították; — adni, nem adták. De a rend mellett bizonyít, hogy az internáltak erősen lopkodhatták s.ez nem tűnt föl. Az útépitési munkák és egyéb teljesítményekért befolyt pénzekből sem láttak, ígéret és hivatalos rendelet dacára, az internáltak egy fillért sem.

A foglyok e dolgokról néha hangos említést tettek épp olyankor, ha az igazgató vagy hivatalnokok átmentek a táboron. Dühös és kutató pillantásokkal fordultak hátra. De a foglyok nem ekkor intézték el velük, hiszen szuronyokat látott, bármerre fordult az ember, hanem kijuttatott panaszaiaktól vártak segítséget. Tudjuk, missziók és külföldi beavatkozás igyekeznek segíteni. A vezetőség és tisztikar dühösen kutatott utána, hogyan mehetnek ki értesítések.

Az internáltakat belül is féken kell tartani. — Okos módok; hasznos szervek

Agent provocateuri szerepre bírtak némely szerencsétlen foglyot, akikre ezt ugyan rábizonyítanunk nem lehetett, de viselkedésük föltűnő volt és szabadulásukat eredményezte. Lázadást vártak május elsején is. Tiszti járőrök, dupla őrség cirkált előtte való éjjeltől másnap éjjelig a táborban s tilos volt a barakkból kimozdulni. Ezt provokáló módon tudatták velünk. Az érkezett csomagokért — „ma csak a zsidók” kiáltással zavartak ki gyanús képűeket. De önmérséklés és fegyelem volt sorainkban. Ágenseikkel mitsem értek el.

Szokás volt detektíveket küldeni a táborlakók közé. De pehhesen kezdték. Az elsőik között volt az a detektív áprilisban, aki még télen a Margit-körúti fogházban végzett hóhérszolgálatokat és egy társunk, a hülyére ütlegelt Gyula, fölismerte s bambán utána szólt: „Nini, a detektív, aki engem megvert.” — A VIII. barakk lakói szemébe nevettek a „spiclinek”. Egy másik szintén hamar volt kénytelen kisompolyogni a táborból. A XXIII-as barakkban fülelt, újonnan internáltakat tetteve, a

beszélgetésekre egész este. De reggel a csendőrök, főadatáról mitsem tudva, a többiekkel együtt zavarni kezdték ki a munkára. Húzódozott s puskatussal verték el. A hivatalnokokhoz fordult segítségért és a körülállók fölismerhették.

A kiszivárgó rémhírek miatt motozzák ma is bőrégig a látogatás végével távozó rokonokat. Csendőrök tapogatják végig a nőket is.

A csendőreikben megbízhatnak, de a közkatona már a télen sem szolgált e céloknak jól. Vasútépítési munkákra csikorgó időben kicipelt, lerongyolódott internált embertársát a katona sajnálta és nem akadályozta meg a szóváltást, hogy ha szép, fiatal nő-hozzátartozója lépett oda a síneket cipelőhöz.

A táborban azt a hírt terjesztette el a vezetőség, hogy aki jól viselkedik, szabadulását segíti elő, mert minősítik. Ez már tavaszi hang volt és persze, hogy szirénhang. Somogyi Béla meggyilkoltatása után az internáltak külföldre juttatott panaszai — láttuk, a missziók járása megkezdődött — mindenütt nagyobb figyelmet keltettek. A vezetőség és tisztikar ezidőben már takarót és ürügyet keresett minden gaz tenyéré. Kegyetlenkedéseit, amint láttuk, fokozatosan igyekszik a fegyelem és rend kénytelen járulékanak föltüntetni előttünk, de jóindulatú szigorinak kimutatni a világ előtt. Bevezetik a hivatalos fenyítő-eszközöket: a kikötő-cölöpöket, a meghatározott időre szóló egyest és a fenyítés okainak nyilvános kihirdetését. Közbevetem: persze, hogy megmaradt mindemellett a régi állapot is. Deliktum nélkül vagy eljárás mellőzésével is szúrtak-verték. És hajszoltak, elvontak, sikkasztottak és dézsmáltak, csak úgy, mint a télen. De most már magyarázgatni is próbálták. Lökésszerűen változott némely nap a viselkedésük. A börtönviseltek ismerik ezt: „Valami van a politikában — szokták mondani — a fegyőrök udvarolnak nekünk.” — Megszólításával tüntet ki az igazgató egyet-egyét. Egy kis csoport Galeckyt, a birkózót, nézi, amint a tábor udvarán az iparvasút kerekeit emeli magasba; az igazgató urnák méltóztatik elismerését kifejezni, de Galecky fölényesen köp markába és szól: „Kicsoda maga, ismer engem?” — És még verést sem kap. Máskor magyarázatokat próbálnak elhelyezni a táborlakók között, holmi késedelmező lisztszállítmányokról. Leveleket cenzúráz a titkár soronkívül, hogy a látogató rokon magával vihesse.

Aztán megint — változott a politikai helyzet? — vagy pedig megriadtak: motozásokat rendeztek, éjjeli vizitek a barakkban, a látogatók-

kal való beszélgetés ideje csak percekig tart. Általános a durvaság megint.

Eme közeledési lázvonallal mellett határozott egyenesben folytatódik a panama és dézsma.

Aztán megint: az igazgató a tábor irodáiban és raktáraiban mind nagyobb számban fölhasznált internált munkaerőkről kijelenti, hogy őket megbízhatóknak tartja. Felsőbb helyen elmulasztotta ezt kijelenteni. És hogy a városba bevásárlásaik céljából ki fogja őket engedni. Később: hogy őrizet nélkül is. Még később: nem lett belőle semmi.

Ugyanily kijelentéssel élt a táborban hivatalosan elismert képzőiskola tanítóiról is. Ugyancsak az említett eredménnyel.

A m. kir. internáltak képzőiskolája

Mert volt, amíg az internáltak Hajmáskéren táboroztak, iskola is. Sokan tanulgattak már régebben is könyvekből, társaiktól. Némely hosszú, sötét estén többen verődtek össze egy képzetebb vagy jóesziú társuk körül, amint az éppen elbeszélte vagy magyarázott valamit. Talán éppen tudásvágyók voltak s akkor föl is kérték, hogy miről beszéljen nekik. Előadásokat kellett ekkor tartanom.

Sötét, világítatlan folyosó osztotta hosszában ketté a barakkokat s jobbra-balra kis szobákba (cellák!) járt ki-be a vízhordók, edénymosogatók raja. Víz este folyt. „A fal mellett megyek” — hallatszott a koromsötétben sietők hangja, összeütközéseket elkerülendő. Előadásokra kíváncsiak botorkálnak át szomszéd barakkokba. Az egyik szobáskába bekukkantunk és tényleg itt sokan vannak. Priccseken, sarokba illesztett deszkákon (nappal asztallap, éjjel ágy) lógatják le lábukat sokan, alig fért be, talán tizenketten is vannak. Meg lehet számolni, mert itt bent mécses ég. Szintén fegyenc-találmány. Konzervdobozba gépkenőcsöt szerzel, gép mellett dolgozóktól és ebbe négyréthajtott bádoglepocskából kéménykét eresztel bele s a kéményke forró lesz a benne meggyújtott rongytól, kanóctól. Szelíden olvasztgatja a bádoglepocskát a kemény gépkenőt, ami fölszivárog a kanócba és világít. Ennek a pisllakolása gyújt föl fantáziát s akár reggelig is el lehetne hallgatni az Adyról, vagy a monizmusról, vagy az építő stílusokról, vagy az esperantóról, vagy oroszországi élményekről tartott előadásokat.

Másutt vitáztak esténként. Sokan meg nyelvek tanulására jártak össze.

De már számolni, szépírást vagy könyvvitelt nem lehetett így megtanulni a másiktól. A IV-es barakkban családok is laktak. Nemes Nagy Elemér író is feleségével. Gyakorlati ember volt. A tábor igazgatóját megkérte, hogy engedélyezzen helyet és asztalokat a tanulni vágyóknak. Analfabéták tanítására is vállalkoznának internált tanítók. Nosza, kapott az alkalmon Schmáhl igazgató és az iskolának hivatalos jelleget adott. Lefelé munkamentességet, írószereket helyezett kilátásba, fölfelé, a minisztériumba pedig jelentette, hogy lehet a külföld felé kijátszani a hangszert, itt nincs cári Szibéria, itt kultúra van. Mutogatta is az iskolát a látogatóknak, minisztériumbelieknek és más belföldieknek s főleg külföldieknek, de éppen ilyenkor, például: az angol munkásküldöttek látogatása napján, az internáltak inkább kimentek kényszermunkára. Mert a szegény embernek is van esze: sokan voltak, akik tanulásra jelentkeztek, bizony inkább, mint ruhát, izmot szakgatva dolgozni. És főleg nyelveket tanultak itt is, hogy idegenbe mehessenek — mielőbb. Ennek a kijelentésére egyízben nagyon megharagudott egy csendőrőrmester és az egész tanulóereget mind munkára hajtotta. Ez különben máskor is megtörtént. Schmáhl igazgatónak csak az iskola címe kellett s így a külső munka alól fölmentéseket (igazolványokat ígért) nem, adott Írásban. Az analfabéták sem jártak el az iskolába, mert a fölszerelés hiányos maradt s amelyikük csak a külső munkától félt, azt mentesítette a konyhakörűli szolgálata, ahol azonfelül maradék is jutott, meg dupla adag, de mindenesetre répát, burgonyát lophatott. Hát ezért.

Az iskola mindössze két hónapig állt fenn: március végétől május végéig.

Zalaegerszegre kerülve, megint hivatalos jelleg nélkül tanultunk — ahol lehetett s amikor idő jutott. Hetekig szó sem kerülhetett róla. Kényszermunkára itt megint szigorúan fogtak be bennünket, amíg az őrzászlóalj e célra jól funkcionált.

Az iskola az igazgatónak kellett főkép, de már ekkor láhattuk, nem jár kezére ebben a tisztikar, aki az őrséggel inkább munkára zavaratta a bandát. Hiszen kincstári objektumokban katonaság részére történő munkákra mentünk ki jobbadán, az igazgató a zsebét gyarapító munkáinkat már szüneteltette. Szökevények és üzenetek már nagyon is kivitték a hírét ennek a sápolásnak is. Épp azért a szökésekért, amik ezért is kellemetlenek voltak neki, az őrzászlóalj parancsnokainak szemrehányásokat tett. Nem volt kedve az ütlegelésekből a tisztok osztotta részt

is magának tulajdoníttatni. Viszont a tisztikar irigyelni kezdte a milliós zsákmányát. A viszony köztük kezdett hidegedni. (Zalaegerszezen pompás vizszállá fajult!)

Egy áruló: Magyar Árpád

A külföld nyomására szemhunyorítós cinkosi figyelmeztetés jött mindig a miniszteri tanácsos látogatásával, vagy az igazgató fölruccanásakor a belügyminisztériumba, s így áprilisban már elhagyta a polgárigbasák hada a nem hivatalos verést, az igazgató a korbácsát már csak arra használta, hogy útjában állókat figyelmeztessen éppen vele s így a tiszt urak maradtak a kegyetlenek hírében; aztán a panamákat is inkább leplezetten, nekünk kevésbé fájdalmasan, üzték.

Engedmények jöttek: március végén a szabadban való dohányzás, aztán borotvák, zsebkések, dohánytárcák, pipák kiadása a letétből. Az áprilisi transzportoktól nem vették el a könyveket, csak azokat, amelyek a tábori cenzúrárt nem állották ki, visszaadták a pénzletétet 200 korona összegig. Pénzt lehetett behozni ugyanennyi erejéig, értéktárgyakat adtak ki a letétből és postacsomagot fogadtak el hazaküldésre. Fokozatosan haladtunk május felé ezzel.

Magyar Árpád internált iskolai igazgató úr mindtöbb kedvezményt hirdetett így ki március végétől az udvar közepén, a sziklatömről, messze hallható hangján. Az érkezett levelek csomagok listáját is ő olvasta föl innen. Az internált irodai segéderőket is ő alája rendelték. (És ezek közt át kellett vennie Kulkát, az internált hintáslegényt, a gondnok jobbkezt is.) Mindtovább mindig több s több föladatot vállalt. A csomagokat, a postát is ő kezdte vizsgálni. A látogatást és a beszélgetéseket is ő rendezte el. És májusban már a fegyelmi ítéleteket is ő vele magyaráztatták és hirdették ki. Népszerűsége ekkor már alaposan csappanni kezdett, ő akkor már választott e között s az igazgatóság becslése közt Csakhogy érces hangjának dinamikája volt mégis az, ami őt teljesítményei fontosságának tudatába lendítette bele. És amikor május hóban kötelességekről hirdetett sziklaszilárd alapján ígéket, melyekkel a magunk emberségének, hírnevének tartozunk, nem ingadozott a „tábor lakosságának” véleménye abban, hogy szónoki szerepébe már alaposan belelódult és hogy kötelességeket inkább a tábor vezetőivel szemben érez. Meg is becsülték s ha a vele közhírré tétetett minősítés (lehetett-e minősíteni az igazgatónak valamely formában? nem tudtú) ez év augusztusáig nem hozott neki szabadulást, az bizony hibás számítás is lehetett „Árpád

vezér” részéről — de mindenesetre baj. Baj, mert az internált társai, az „egész tábor lakossága” mindjobban haragszik rá (és ebből egyszer baj lehet) az ilyen „kötelességekért X májusban cölöpre való kikötés és magánzárkával történt fenyítésen kívül, két internáltat nyilvánosan is meg kellett róni (Magyar igazgató úr is úgy érezte, mikor erről szónokolt), azért, mert ingeiket (az olasz misszió adományából végre kapunk) eladták, noha éhesek máskor is lehettek — amint bebizonyosodott. Mert Magyar direktor úr kötelességének érezte még azt is, hogy magyarázatot terjesszen el a kenyéradagok elmaradása és a gyalázatos tarlórépa-koszt idején, mentetgven a vezetőséget késedelmező vaggonszállítványokkal, melyekről mindenki (2000 ember) tudta meg, hogy már el is sikkadtak! No, Zalaegerszegen még kevésbé szeretette meg magát, nagyszerűvé fejlesztett adminisztrációjával és több újításával, mely már nem az internáltak érdekében való rendet, hanem a rabtartók jobb nyilván tartását szolgálta és a szökéseket nehezítette meg.

A raktári és hivatali segéderőkre is úgy szeretett rámutatni az igazgatóság, mint oly internáltakra, akikkel, íme, érdemes és lehetséges embermódra bánni és általuk szeretne volna híret terjeszteni, hogy minden kedvezmény a minisztérium vagy inkább az igazgató spontán elhatározásából, jószívéből fakad. Így a szabadulás lassú szaporodása is. Minősítésük révén.

A tábor forgalma. — Statisztikája

Áprilisban egy háromtagú minisztériumi bizottság szállt ki rövid; időre, azonban háromszor egymásután, hogy megállapítsa, vannak-e foglyok a táborban, akiket nem a belügyminiszter döntése juttatott ide. S mert ilyenek nagy számmal voltak, közülük azokkal, akiket valamely elsőfokú hatóság, rendőrkapitányság, szolgabírák hurcoltattak a táborba, szintén nem foglalkoztak, hanem azokat hallgatták meg bűnösségükre nézve, akik hatósági eljárás mellőzésével (pardon: ütlegetés-éheztetés volt, tehát: „iratok nélkül”) lettek a tábor lakóivá s akiket különítménybeliek még régebben, formalítások elhagyásával „rövid utón” hozdortak ide egy rakásra.

A szabadulások tehát ettől kezdve nem csupán a hozzátartozók szorgalmazta fölülvizsgálat eredményeképen voltak lehetségesek, hanem e hivatalból indult eljárás útján is mindennaposakká váltak.

Persze időnkint megakadt e kiáramlás és a forgalom megint csak kizárólag befelé irányuló lett.

A tábor népessége» legnagyobb lehetett április hóban. Megtelt ekkor már a VIII-as barakk és a IX-es barakkban csináltak helyet az újabb foglyoknak. Ekkor még nem szállították volt el a III-as barakk lakóit, 150 „fegyencet”, a különböző fegyintézetekbe. Lehattunk tehát férfiak kétezerkétszázán, a nők kétszázán.

A java életkorból persze a legnagyobb része. Do sokan voltak az öregek is. Hetvenéves tizenegy volt. 76 éves egy. A gyermekek száma húsz volt; szülőikkel voltak itt. (Magáért gyanús, tehát a családból kiemelt, volt két tizenötévé« fiu. A Módik Kálmán és a Nándor. Újságyüjteményük volt s közte a Vörös Újság példányai — ezért.) Zsidó lehetett legfőljebb kétszáz, ezidőben. S ha a kurzus szokásával különböztünk tovább: munkásember 70%, tanult ember 25%. Avagy foglalkozási ágak szerint: földmunkás és őstermelő 26%, iparos 11%, gyárimunkás 32%, utóbbiaknál mester, vezető 10%, kereskedelmi alkalmazott 11%, hivatali 5%, középiskolával vagy diplomával bíró 5%. A hadirokkantak egy külön barakkot töltöttek, rokkant-barakk volt a neve hivatalosan is. Számuk 200 lehetett. A nőké 150. A táborban hat család volt internálva.

Érdemes talán még olyan adatokat számszerűen vizsgálunk, amiből kitűnik, hogy mennyiben nevezhető a tábor „kommunista dúvadak ketrecének”. (Ez utóbbi szép szólam egy prostit — pardon pesti riporter-től való, aki gúnyosan használt „Hajmáskéri Szibéria”-címmel cikkezett április hóban az itt henyélők rózsás helyzetéről.)

A táborban minden magyar, politizál. (Csak úgy, mint a régi jó időkben az egész ország.) De csak egy negyedrészeről a tábor lakóinak tehető föl, hogy szabad polgárként is járatta a száját a veszélyes időkben és elégedetlenségét valahogy elárulta. Egy másik negyede a tábornak, ha politizál, kiforrott nézeteket, politikai ismereteket árul el magáról. A tábor másik felére az internáló rendelet gyanúsakról szóló passzusa sehogy sem illik rá. Még kevésbé az aggályos és veszedelmes passzusa. (Már szó volt róla, hogy ez a két kategória a börtönökben várja elítélését.) Nagyon egyszerű kisemberek, akik, ha erőlködnek, sem tudnak mit mondani a szocializmusról vagy pro-le-tár-dik-ta-túráról. Természetes, hogy nem volt a legkisebb szerepük sem a kommün idejében és tisztára a közigazgatásiak túlbuzgóságát fölhasználó haragosaiknak köszönhetik rabságuknak e fajtáját.

Aki börtönöket lakott, megtudja, hogy nem könnyű a végére járni

annak, hogy melyik fogolytársa miben bűnös. Nem is szokás a rabtársunktól mást kérdezni, mint csak azt, hogy mivel vádolják. De ennek aztán pontosan utána lehet járni mindegyiknél. Komolyan gyanúsnak csak minden negyedik lakóját nevezhetjük a tábornak.

Az internáló rendelet intenciója azonban kézenfekvő: ártalmatlanná tenni mindenkit, aki gyanússá lehet. S így csak az a csodálatos, hogy 1920 májusában, egy nagyobb internáló táborban, mint amilyen a hajmáskéri, mindössze csak 2000 lélek válik ártalmatlanná.

A családotól internáltak

A legszimpatikusabb kedvezmény. Akinek a családját otthon éhhalál fenyegeti s az illetősége helyén nem hajlandók a szegényalapból ellátni Őket, néha elkerülhetnek a családfenntartó után internáltságba. A tábor vezetősége dühöng, hogy némely község rá hártítja át az otthon-talan bitangok etetését.

Nemes Nagy Elemér író és szerkesztő barátunk feleségének kijelentik, hogy, lebabázása céljából, a veszprémi rabkórházba mehet, de vissza nem jöhet már. Egy pólisi a télen családja soktagúságának köszönhet, hogy mispóchemestül ötletszerűen a lengyel határra toloncolták. De Zalaegerszegen van még a lutheránus esperes és családja. A merész pap a templomában tisztak garázda tetteiről prédikált egyet-mást. Egy nyolctagú pólisi család a lakószomszédjuk ma.

A Bohorcs-család már kora tavasz óta a tábor lakója. Az apjuk épp oly vézna s agyondolgozott külsejű, mint az asszonya; az öt apró proletárcsemetéből sem lesz különösen szebb emberpéldány. Dorog vidékéről való sváb a Bohorcs-család feje s azért hozták ide, mert sztrájkra izgatta bányász-társait.

A vércseképű fekete százados (csak ilyen néven ismertük; sovány hórihorgas termet; csontos, beesettfalú gölyaorrképe fakó, sötétszínű volt) éppen a IV. számú barakkot jött vizsgálni. A családokat és az orvosokat helyezték el ebben. A maródivizitre várakozók közt korbácsával csapott szét, mert az egyes zárkából lekísért betegekhez átintegettek. Az őrt lehordta, majd hirtelenül éktelen dühvel támadt rá: „Maga nem hallotta? Hallania kellett, hogy ezek a kölykek mit énekelnek”. — Majd a Bohorcs bányász három-négyéves kislánykái feje fölött megsuhogtatva korbácsát, a lármára elősiető anyjukhoz fordult: — „Tanítsák meg ezeket

a kölyköket arra, hogy azt a gyalázatos gazember-nótát ne merjék többé énekelni, mert majd én tanítom meg őket becsületre magukkal együtt!” — Dühtől tájékozva távozott el s a körülállók bámulva kérdezgették egymástól, miért haragszik ez annyira a Marseillaise-indulóra, amely a dallama szerint a francia nép nemzeti indulója s szövegét a gyermekek nem dúdolták hozzá.

Hajmáskér szimbóluma.

De mielőtt Horthyék eme gyepmesteri telepét Zalaegerszegre költöztetve tekintjük meg, nézzük még meg azt a rajzot, amit Hajmáskér egyik barakkja falára, üszkös fadarabkával pingálva, egy primitív kéz hagyott hátra és tekintsük azt a képet, amint hóhéraink füttyköse végével, bajonettje élével rajzolódik elénk a májusi, a költözés előtti napokban, úgy, mint ami összefoglaló jelentését adja az odáig törtéteknek: Hajmáskér szimbólumának.

A rajz: Magyarország határainak vonala, amint abból egy hektikás arcú vén rué, betegségrágt a orral és gépbszorított lábbal éppen kilép („kultúra” fölirattal). Vele együtt egy festett arcú utcalányt ugrat ki a körből egy veszett eb „forradalmár” fölirattal. A dáma a Civilizáció s kezében játékszerek: egy szuronyos katona s pálinkásüveg. A veszett ebre a kör közepén álló darutollas vitéz mutat rá balkézzele, jobbjaále pedig egy kutyapecér hurokjában húzza maga után egy munkás és egy zsidó hulláját. A határvonalon kívülről pedig John Bull mosolyog kajánule jelenetre és egy kecskeszakállas bankár hosszú karmaival aranyakale dobál befelé.

A májusi történet:

Május első hetében érkezett meg a szolnoki transzport. A Tisza-vidék nemrég szabadult föl egy balkáninak mondott nép foglalása alól, hogy keresztény magyar uralom boldogíthassa. Tisza vidékéről való jó magyar vér még nem folyt odáig elég: erre tanított meg bennünket sok Prónay-különítménybeli szurony. A 70 főnyi szállítmány állapota siralmas. Ahány arc, annyi kék folt. A legtöbb seb három egytestvéren éktenkedett, de bizonyára nem attól, hogy egymást is ütlegelniök kellett. Az egyiknek fején arasznyi bőrrepedés, a másikén öt nyílt seb. Szuronyok pengéjének nyoma. A sógoruk karját nem tudja emelni; csonttörés. Ezek azonban zsidók voltak. A tábori kórház nem vállalhatja ilyen állarpótban ápolásra ezeket sem és föl kell vinni őket seblázukkal a katonai

kórházba. Egy szolnoki munkásembernek hét szúrás a mellén, egy az arca húsát járta át. Az egyik, egy vereseshajú szeplős proletár, amúgy sem kellemes külsejével, bohókás mozdulattal kapja el kezeit a közel-állóktól, mintha mindig imára akarná kulcsolni ujjait: mind a tíz körmét levertek s gyulladós ujjai pokoli kínokat okozhatnak neki. Egy másiknak a nyakára egész úton korbácsszíj tekeredett, a vége a magasban, egy szögre kulcsolva a v aggon falán, oly magasra, hogy lábujjhegyen kellett állnia az egész úton és a kocsi minden meglódulásánál fulladozott; kezeivel pedig nem támogathatta magát, hátul voltak összekötözve. Csányinak, az öreg parasztnak, kezében volt a rongyos csizmája, lába ujjai dagadtak puskatüstől annyira, hogy bele nem férhettek a lábbelibe. A legtöbb nem tudott leülni a fenekére, olyannyira ráverték.

Nem soká pihenhették ki gyötrött testüket, még ugyanazon hét végén visszairányították őket. Azt a gyötrő félelmet kellett volna látni, ami sápadt arcukra ült ki, amikor ugyanazokat látták értük jönni, ugyanazokat a tisztet kísérőül, akik idejövet „ítélkeztek” fölöttük.

Zalaegerszeg felé

Május közepén újra híre járta, hogy az egész táborát átköltöztetik az üresen álló zalaegerszegi orosz fogolytáborba. Egyes kisebb csoportokat korábban el is vittek oda ácsoló- és építőmunkára. Ezekről jött a híre annak, hogy Zalaegerszegen sem várhatunk jobbat. Sőt. A tábor faakoljaiban borzasztó télre lehet kilátásunk. Rozoga deszkaalkotmányok. Keserű mosollyal fogadtuk a híreket: Ki remélt jobb cserét?

Nem tudatták előre a tábor hatalmasai, hogy mindenestől elmegyünk. Pár nappal az indulás előtt vagy 400 ember nevét olvasták föl, s csak ezek küldhettek idejében értesítést haza, hogy valószínűleg Zalaegerszeg lesz ezután a címük, a gyorsan romló drága élelmiszert tehát ne ide irányítsák hazulról s a költséges látogatással várjanak, amíg új címükről nem értesülnek. Aztán lassanként, nem hivatalosan, meg tudakoltunk mindent a költözésről.

A hajmáskéri telep objektumai a katonai hatóságoknak kellettek s a belügyminiszter, az internálások céljaira, megkapta a zalaegerszegi volt fogolytábor Mint mindenütt az országban, itt is találhattunk ez időben máshonnan internáltakat. A Dunántúl déli részéből voltak itt „gyanúsak”, mikor a haj máskéneket átszállították.

Tehervonatokkal mentünk, négy nagyobb szállítmányban, ötszázankint. Az elsőt május 18-án indították el. Negyven ember is szorongott egy marhavaggonban. A többi szállítmány, napok múlva, szintígy, még indulása napján ért oda. Ami jó volt, mert a vagonok ajtaját ránk zárták s az egész úton nem lehetett kimenni. Egy tiszthelyettes pofozott az utón. De részeg is volt. Sárközyt félreértésből puskatussal verték el.

Nem lepett meg ez a kegyetlenkedés bennünket, akik éppen Farkas Lászlóval ültünk egy vagonban és hallgattuk tőle az olyan történeteket, amilyenekhez hasonlókat már megért nem egy közülünk és ez idők hangulata fogott el bennünket épp akkor:

„Zsoldostól hallottam a Gyűjtőfogházban. Ki ne emlékeznék Bognár főfoglár úr kitűnő személyére? Amikor a rendes napi sétára e szavakkal indított ki bennünket: „Figyelmeztetem ükét, hogy a sétánál a rendes távolságot szó figyelmeztetés nélkül betartsák, a tiszthelyettes urakat pedig (ezek kísérték körül bennünket) fölhívom, hogy amint egy is kinyitja szóra a pofáját, üssenek oda, az anyja kurva istenit, balra át!” Ha a cellában egy szalmaszálat látott elszórva és nagyon jó ember akart lenni erélyesen így szólt: „A saját érdekükben figyelmeztetem ükét, tartsanak tisztaságot és ne legyenek ilyen barbárok!” Vagy pedig: „Nyissák ki az ablakot, ha megfagynak is, meglátják, egyszer majd egy csomó bacilus röpül ki innét az ablakon át. Maguknak a szép szó alig használ és mentül abszurdultabb az ember, antul plánébb!”

Zsoldos a kelenföldi laktanyát is meglakta. Ott a Takács főfoglár volt az a tigris, akinek a kezén ugyancsak sok vér és agyvelőcafát ragadt már. A Szenes panaszkodott hullasápadtan arról a megtisztelő bizalomról, mellyel őt használták föl arra, hogy az inkvizíciós-terem faláról agyvelőcafátokat és vért mosson le. A Stern Géza a soproni huszár-laktanya kalodájából került ide, a Héjjasék és Prónayék eme közös várába. Hát Sopronban sokat szenvedett; törött ablak mellett ült megvasalva heteken át 10 fokos hidegnek kitéve; majd szíjjal fojtogatták és karikáról lógott le a nyakára kötött szíjjal, de azt, ami verést a kelenföldi laktanyában kapott, sokáig emlegette nekem. Heteken át minden nap úgy vallaták a Sefcsik és Kiss hadnagy úr s a Ranzenberger százados úr, hogy mindig csak a mellbimbóját égették és ütötték.

A vonat megáll. Sárközy már nem jajgat. Megérkeztünk. Újra megszámolnák bennünket. S indulunk be a táborba. Vajjon innen elkerülünk-e valaha?

A zalaegerszegi Hajmáskér

Új büntetésről kell most énekelnem.
(Dante: Pokol, XX. 1.)

A foglyok munkaerejének gazdaságosabb kihasználása

A volt oroszfogoly-tábor közepén két sor barakkot kerítettek körül céljainkra s ebben is külön zárták el a nőket. Az első hetekben tilos volt a két barakksor közötti nagyobb térségen átmenni. A barakkok másik sora csak júniusban népesedett be. A zalaegerszegi faépületek még a hajmáskérieknél is hitványabbak. A deszkafalakat és a tetőt kátránypapír fedi, mégis sok helyütt beszivárog az eső. Szobákra osztva kevés barakk van. A legtöbb: a közös hombár, körülfutó prices egyvégtében, melyre szalmát szórhattunk. Egyéb bútorzat itt sincs. De az internáltak fortélyossága később bizonyos kényelmet varázsolt e légsátrakba.

Csak a vízellátással van kezdettől fogva tűrhetetlen állapot. Reggelenkint folyik egy félóra és néha elmarad hetekre. Este folyik megint egy félóra és ritkán marad ki, csakhogy oly későn, 10 óra után, amikor tilos a mozgás a táborban s a drótkerítés mögül az őrszem lelövással fenyegeti a csaphoz járókat, hiába magyarázgatják ezek kényszerhelyzetüket. Fenyegető lövés nem esett ilyenkor.

Barakkonkint 2-3 csap szolgáltatja ilyen körülmények közt a vizet. S ha fölhasan a „folyik a víz!” kiáltás, százan rohannak, hogy edényt mosogassanak és vizet foghassanak föl. S mert már teknőink is vannak, lopott deszkákból ácsolva, ruhamosók várdogálnak. Fürödni szeretők ólálkodnak. De általános szidalom fogadja a vízpazarlókat. Hiszen ezren szomjaznak naphosszat.

Pedig a nagy nyári meleg és a munka nyoma nagyon megkíván-
tatja a mosakodást. Mert Zalaegerszegen megint szigorúan általános lett a munkáltatás. A tábor hivatalnokkara megbővült egy mérnök személyé-

vel itt, aki mindjárt a legelső napon nagy munkaprogramm hírével örvendeztet meg bennünket. És ment is a munkáltatás hetekig. Különböző mesterségnek csoportjába osztva ment ki minden, kezét-lábát emelni tudó, fogoly erdőre, a régi orosz táborba, osztrák royalista tisztak laktanyájába, meg a saját telepünk különböző részeibe, vagy vasútállomásra naphosszat a nagy melegben izzadni.

Pedig Zalaegerszeg még cifrább kosztot hozott nekünk, mint amilyen Hajmáskéren volt.

Csontvázza aszott meztelen felsőtestekre süt perzselően a déli nap, amint az iparvasút megrakott kocsijait tolják-húzzák. Köztük őszhajú, törődött öreg gyárimunkásokra cserdít rá a fiatal, de serény csendőr-örmester. Hólyagos tenyerüket fűjják egy gödör mélyén ketten; a partra két egyenruha-darab terítve: egy vasutas-, meg egy volt tisztiblúz. Tényleg Zahoroda barátunk főhadnagy is volt, most pedig leányos elpirulással mosolyog azon, hogy egy tanárember ismerősét mezítláb látja az arrafele elterelt csoportban. Az intelligenciának nem bántó a szokatlan nyaraltatás és Balázs dr. segít Eisler Antal cégvezetőnek egy szöges gerendát a vállára, hogy odébb famunkások és diszletezők ácsolhassanak faköpenyeget katonáéknak. Mert a táborhoz tartozó munkákra mesterségében jelentkezik az iparoskéz, de az osztrák tiszti barakkba hosszú lajtorjával villanszerelőkül mosolyogva mennek „nem szakmabeliek” Szekeres, az építész, három zalai tanítóval húzza a drótkötelet, aminek egy nagy fadóbra kellene rátekeredni, ha három erőtlen könyvkötő s köztük Szabó az árokba nem fordul vele. Messziről szedik föl a vezetőket, az erdő tájáról, ahol nagy barakkbontás folyik minden nap. A Farkas koma vezetné a bontást lassan, de a tiszthelyettes rászól és hajszolja Eleket, aki pedig a csákányt forgatja most oly készséggel, mint annak idején a tollat. Schwartz, a pék, viccel, lábbaldagasztásról beszél. Óvatosan lépked az üvegcserepek közt, mezítláb. Heim tanító is megsértette a lábát, Kartársai közül Nagy Jánosleddi Margittait és Schogert, mert félmeztelenül jöttek ki s most az egész társaság didereg a hirtelen jött záporosótól. A tiszthelyettes alig várja végét a viharnek s hajtja a szöges pallók közé a mezítlábasokat. Stein, a mozdonyvezető, rak széles válláról öles gerendákat a kocsira és Palesztinában volt jósorát emlegeti. Rongyainkat szemléli egy pihenésnyi ideig és megállapítja, hogy még azok is uniformizálnak valamennyiünket. Ami jobb darab még birtokunkban van, azt valóban nem hordja senki. Így kímélik a

cipőt is. De ma alig tudja kivárni a munka végét, a hat órát, valamennyi, mert, átázva, fáznak. Hazamenet a kapuban a postakocsival találkoznak.

Ruha és a kosz Zalaegerszegen. — A séták

Bizony alaposan átázott a sok postaküldemény, pedig az internáltak, akik hozzák, miegyébbel sem lehet, ponyva nincs, kabátjaikat teregették a tetejére. Mitsem használt s most, ami a nyolcnapos úton meg nem romlott, átnedvesedett, szétázott. Ma aligha eszik valaki hazait.

Éhes és rongyos a társaság.

Júliusban kezdtek nagynehezen ruhaneműből osztogatni és így odáig fele népe a tábornak, ha kabátját a melegben letette, nadrágjánál egyéb a testen nem volt. És mindig így járt, akiről már a kabát vagy a blúz is leszakadt. Százával voltak. És százával jártak a táborban, akiken még ez az utolsó darab is rongyos fenekű volt. Foltozni vajjon mivel lehetett volna? Társa testéről kérje el a rongyot? Némelyek aztán a postacsomag burkát, tarka vászondarabkákat akartak fölhasználni. Cérnát szintén nem adott az anyagraktár. Tehát papírpárgával, kóc-fonállal illesztgették rá a foltokat.

Azonban meleg volt s a fedetlen testrészek látványához még a nők szeme is hozzászokott. Mezítláb járni pedig elterjedt divat lett. És dr. Fleisch, a Károlyi-kormány idején délmagyarországi kormánybiztos, és jó ügyvéd, vasárnap, a heti munka szüneteltével, nem a körmeit rágta csupán, hanem kiöltözött jó ruhájába, föltette nyakkendőjét, kézelőit és mezítláb sétálta végig a barakkokat, hogy jogi tanácsot adjon, fölfolyamodványokat szerkesszen — ingyen. Persze ekkép nem tellett volna új cipőre, hát ő sem koptatta. A nők kerítése előtti térségen azonban a gyepet még ez a divat sem menthette meg attól, hogy az utolsó fűszálat gyökeréig le ne koptassák. A tábor közepén nagy térség volt s az épület-sor mentén alkonyat előtt sétára gyűltek a foglyok. Munka idején feketére sült felsőtestét persze soknak mi sem takarta, ami pedig jó lett volna a szúnyogok miatt, de a szemet nem bántotta. Egyéb bajaink is voltak s e sétákon sokra szó került. Hétköznapi bajokat feledve, a világ folyásáról tárgyaltak mások. X. bácsi szomszédjai a barakkban olyanok voltak, hogy csak itt tudott megértő lelkekkel találkozni, akik előtt szívét kiöntötte: nagysokára tudott csak értesítést kapni családjáról, ügyének

állásáról, pusztul odahaza minden és jóakarói sem mernek mozogni már. Odahaza a rosszul táplált hadigyermekek csenevész lábain súlyos operációt kellett végezni, sohasem volt gümőkór a családban, de érzi, „itten” őt is kikezdte már a tüdőbaj. „Már az édesanyám is a rendőrség foglya — szólt halkán a szomszédja — mert kikelt azok ellen a feleségem temetésén, akik okai annak, hogy én még ott sem lehettem, s mindez mind a „gyanúért” van, árthatnék a mai „keresztény” irányzatnak? Igen, van följelentő, aki állította, tehát itt vagyok s még találkozhatom itt édesanyámmal is.”

A panaszkodókat egy harmadik rab kíséri a sétán; a nők kerítéséhez érnek: „Nézzék ezt a két diáki fiút, beintegetnek ahhoz a serdülő leányhoz, mindhárman testvérei Biermann népbiztosnak, aki a Gyűjtőfogházban ül. Még megszökhethnék, amilyen korrupció az országban van, tehát testvérei, úgylátszik, túsul vannak itt.”

„Igen, az a vézna, dacos pillantású, kis fekete nő volt az — beszélgetnek többen — láttuk, megverték, amint föl vitték a magánzárkába, 28 napra, mert megtalálták nála a férje, Korvin-Klein Ottó fényképét, akít pedig ez a kormány halálra ítél s föl is akasztattott.”

Petreics Pál, a gyerekképző „nehézsúlyú bajnok”, sétál karonfogva négy húsvágóipari társával és emlékezteti őket arra, hogyan történt az egész szakmabelieknek tüntető fölvonulása a kommunisták ellen, véres? taglókkal kezeikben s ő, a menet élén, mint szakszervezeti vezető a kommunisták kormányratörése idején, múlt év tavaszán — és most nem bíznak benne, ő gyanús, mert hisz családjá köréből kiszakítva, itt van, itt éheznek s övéi meg odahaza. Vannak, akik nevetnek rajta, a kommunisták ellen volt és mégis ez a kormányzat üldözi őt, lakásadó háziúr utánjárására. És hangosan nevetnek elvtársak Morócson, a volt újpesti újság-szerkesztőn, aki a kommün alatt kommünül irt, a bukás után pedig azonnal keresztényül ostorozta lapjában, akiket még be nem börtönöztek és mégis idekerült ő is. De lehangosabb lett a nevetés, amikor éppen arra sétál több „keresztény-szocialista”. Mert voltak ilyen esetek is: kereszties jelvényt hordott egyikük a gomblyukban, amikor letartóztatták s behozták; egy-kettő pedig a változott, kereszténnyé lett nézeteit hangoztatta. Az internáltak közt több régi szervezett ember valamennyit azzal ugratta, hogy jelentkezzenek a vezetőségnel és minősítessék magukat, majd szabadulnak és most is konjunktúrát emlegettek, hangosan nevetve utánuk.

„Nincs igazuk — szolt Horváth, a barakkparancsnok, az öreg Földes tanítóhoz, akivel épp arra sétált el — mert ha a szegény emberek egyedüli öröme tényleg csak a káröröm, akkor mért panaszkodnak sokszor, akik most nevetnek, hogy gyárakban, üzemekben még hány vezető vagy ügyeskedő ember maradt állásban, aki a kommün idején velük együtt volt valami fontosabb szerepkörben, vagy ugyanabban a bizalmi minőségben és őszinte igyekezet látszott meg rajta akkor, hogy azt a rezsimet, a népbiztosok uralmát, szolgálhassa? De most még szép, ha nem lép föl közülük mindegyik vádlóul ellenük, akik börtönbe kerültek.” — „Úgy van valahogy” — szólalt meg a tanító. — „Látja, az a hivatalszolga blúzát viselő társunk is ott, aki most a XII-es barakkban a mi kórházunkban segédkezik s ápol, az éppen az este mesélgetett egymást arról, hogyan került ő ide. ő pedig ott altiszt. A kommün idején főbizalmi- és öszbizalmi üléseken találkozott össze a minisztériuma diszével s ő persze szintén meg tudja nevezni föl egész a miniszteri tanácsosokig azokat a képzett, rangos urakat, akik oly szépen beszéltek győzelmes eszmeáramlatokról, kárhoztattak osztályok közti szakadékokat. Én tudom, voltak köztük, akik értelmi és anyagi színvonal emeléséről oly őszintén értekeztek, mint akik elnyomottakat igenis ismernek és az „Ember” eljöttében hisznek s „szabad verseny helyett” új társadalmi berendezkedést látnak.”

A kommün vége felé már aggályoskodtak, a „munkafegyelem” problémáját, a külpolitikai helyzetet emlegették ez utóbbiak. De valamennyi és főképp a dzsentrihez számítható méltóságosok fölényesen összemosolyogtak a bukás után: „Ugyan kérlekalássan!” — Ha a kommüngazdálkodás és tanácsuralom győz, akkor illeszkednek vala; így azonban a jó barátok garantálják egymás megbízhatóságát és nem történt semmi. Eszmeáramlatok? Világszemlélet és életnézet? Hja, az élet nehéz, függő viszony, eddigi karrier, így is éltünk valahogy és mindenki a „szabad verseny”-ről, az ember közti különbségekről magyaráz.

„És a méltóságosok korábbi beszédjein épülő és példaadásán buzduló alantasok közt kavarodás támadt — szólalt meg a másik — és sokakat, ha elég barátjuk nem volt, „politikai magatartásuk” címén, a hivatalból kiröpítették, ellenségei pedig börtönbe juttatták. Mit szólsz hozzá, barátom?”

A kérdező lemaradt s más kettő sétált a tanító oldalán.

„Igen és most értelmiségi diktatúra jött a proletárok diktatúrája

helyébe — kezd új szóba Solner. — Hogy eszközeiben a kommüntől kopirozott minták szerepelnek, legtöbbször torz formában, az nem fontos, de látnak-e maguk előtt programot, mint ahogy a kommunisták láttak egy szélesebb emberréteget boldogítót. Értelmiség uralma . . .”

Őt sem engedték végigbeszélni a társasággá szaporodott sétálók. Vítájuk hangját különben is elnyomta az orosz énekes kar fölcsendülő együttese. Szomorúan bűg bele az alkonyodó égbe a „Volga, Volga matj rodnája” fülbemászó melódiája. Megfordul a politizáló kis társaság, mert a sétány végére ért. Még hallani: „Mért pusztult hát el annyi ezer élet és pusztul még sok fogságban? Miért kell ezer és tízezer magyarnak kibujdosni? Hogy hogy remél ilyen eszközökkel és ilyen állapotoktól tartós uralmat ez a réteg? És a töke, amely így is csak veszt? Értelmiség? Politikai előrelátás? És keresztényiesség? Ha, ha ...”

Most az amerikai fiú tart erre felé, negro vonásaival, koromfeketére sült mellel és arról beszél, hogy igenis vissza tud jutni az új hazába — neki 15 év előtt volt új — csak kikötőkön át nem, mert bevándorlási tilalom áll fenn, főleg a központi országokból jövőkre nézve, az „Union”-ok munkássága félti a kiözönlő green-ektől a bérviszonyokat, de a trösztök állama nem véteti közegeivel komolyan ezt a rendelkezését a szárazföldi határokon s ott angolul beszélő ember játszi könnyen csúszhat be. Csak innen tudjon még egyszer megszökni! De ezt már angolul súgja társának. Az oroszok felé érünk megint: a négyszólamú szép kardalt a közeli kis erdő visszhangozza s az őrség egy tisztje közelről hallgatja.

A szélesen lépegető Mahrer hangja jön közelebb: „Erkölcsi világrend? Hiszen ismerem róla a maga fölfogását is és megvan a véleményem ...”

A sétány és a barakkok előtti gyalogjáró közt árok húzódott, két fogoly ugrott át rajta és kergetőzött e térség belseje felé, ahol közülünk többen a füvet kaszálták, az őr rászólt a ficánkolókra: „No, úgy-e most van erő a lábokban, ehhez van tüdő?”

A nyüzsgő tömeg a tábor bejárata felől hirtelen megtorpan és sűrű rajokban özönlik visszafelé sebesen: itt a svarmlénia! Befele a barakkokba! Karéjalakját veszi föl a csendőrszuronyokat villogtató hosszú vonal, mert nem tud az udvar népe elég gyorsan be-eltűnni. „Ki-ki a barakkjába! Gyerünk, egy-kettő! Befelé!” A nap épp most ver aranyos nyilatkat a szomszédos kis erdő iskolás fasorainkat, de esti kilencre járhat

a nyári idő a csendőrában. Nyekkenés hallatszik hátul még, egy ő rohant előbbre a késedelmezőket „nogatva” s most fegyverét igazítja vissza vállára s az udvar mégis néptelen.

A fakaptárakban nagy a zsongás. Az egyik ajtóba óvatosan kimerézkedik kettő, pokrócot rázva, majd eltűnve sebesen: „Pintér bizonyára ma is az első közt érte el a barakkja ajtaját. Irtózik tőlünk. De inkább magától fél. Érzékeny nagyon. És velük szemben ingerlékeny is. De szerencsésen múlt el az igazgatóval való esete a minap. Miniszteriális látogatás várható, hisz a külföld már az egészségügyi viszonyokat is hánytorgatja és az igazgató a kiegészítő korbáccsal egymaga razziázott. Pintérnek kellett felelni a barakkjában az egyik priccs alá rejtett nyalábnyi fáért. Lopott fa — van más? És hogy miért nem „jelent”, ha „ő” belép. Ürestekintetű hallgatás. „Majd magának külön meghirdetem, hogy a táborban megforduló minden fölöttesének köszönés dukál és fölállás a barakk belsejében.” — „Nem ültem!” — „Majd fog, nyolc napi magánzárka a barakkparancsnoknak!” Soká kerül rá a sor, a zárkák mind zsúfoltak.

De ha ez nem így folyik le?! És ha eddig is nem óvott volna meg a sors bennünket attól, hogy ennek az embernek baja, bántódása különösebb nem esett? . . .

A barakkban elült már a zúgás. Odébb a túlsó sarokban mesét mond valaki és időnkint öregbakás csont-tal kérdez utána, hogy van-e még elég éber hallgatója. A tábor fényszóró lámpáinak egy fénykévéje suhan át a sötét, termen. „Alszol?” — kérdezi az előbbi hang.

„Dehogy. Hallgattalak. S a lövésekre figyelek. Te a múltkoriakat sem hallottad.” — Csend lett a barakkban, mások is hallgatóznak. De maris kívül sem hallatszik az örök kiáltozásánál egyéb. Ma már nem.

„A szegény Berger doktornak pedig tilos, hogy otthon ápolta magát, ma hallottuk. Az átlótt karját s épp a jobb kezét nem fogja tudni használni. Pedig egyes operateur volt.”

Nem az őreink voltak. A drótkerítésen kívül posztolva éjjel is láthatták, hogy a kórházi barakkból egy internált égő gyertyával a kezében, a klozettalkotmányba lép be s nem a kerítésnek tart. De távolabb, a tábor belsejében, csendőrok járnak körül és őrzik így a foglyot s őrzászlóaljbeli közlegényt egyaránt, ők adták le a figyelmeztető lövést a félreesőhely belsejébe, az égő gyertyára célozva. Nem is hibázták el. Dr. Bergernek Zalaegerszeg városában van orvosi rendelője, lakása és

családja. A szerencsétlensége napján még otthon ápolhatták, de szakítanak a múlt patriarchális szokásával a kisváros intézőkőrei néha s most az úrifogoly előírás szerint a rabkórházba került. Különösebb szerepe a kritikus időkben nem lehetett, mert meggyőződhetnél nála, hogy nézeteit a népbiztosok uralma idején sem titkolhatta. De talán épp ez volt a baj — később. Esetleg hallgatott, de mindenesetre zsidóember.

Az árdragítók, a zsidók és egyéb panamisták

A táborban ez időben nagyon megszorodtak a zsidók. S mert értesüléseink voltak a magyarországi zsidó-kérdés legújabb megoldási formáiról, a nemrégiben érkezett tekintélyesebb fogolyszállítmányt — az árdragítóit — már csak kevesen fogadták azzal az érzéssel, ami elfogta az első percben a politikai bűnöst a börtönökben a télen, amikor egy cellába került a másfajtaival. Ellenben megállapították, hogy: „az egész szállítmány a törvényben rájuk olvasott tevékenységgel sem drágított eléggé a törvényben megállapított árért, az itt kapott láncért, míg néhány szerencsésebb hitsorsosuk a hatalom birtokosainak csöndes társaként sokszorozza a termelőrétegek láncait.”

S így a XXI-es barakk is megtelt. A kimondott zsidóbarakk a VII-es számú maradt. Junius második felében osztotta el a tábor lakosságát a mérnök úr és Magyar igazgató úr. Kijelentették, hogy az új csoportosítás azért van, hogy a foglyokat gyorsabban és biztosabban oszthassák be munkahelyükre. Ez kérem, nem műhelyekre értendő. Műhelyek itt is, Hajmáskéren is, csak tessék-lássék voltak. Fölszerelésük semmi. Kevés suszter és szabó, óras dolgozott az internáltakra; inkább csak barátságból vagy élelem ellenében. Hivatalosan volt ugyan ruhajavítás, de hónapszámra várhatott, míg sorára került, aki cipője javítását kérelmezte és anyagot a cipész maga sem kapott hozzá. Később egy kevés ócska bocskort kaptak s foldozhattak talpakra. A szabó foltra kelmét nem kapott. Aki bírt, fizetett nekik valamivel s akkor természetesen magánúton került be a műhelybe egy kevés szerszám és anyag, ez is nehézségekkel. De a tábor és főleg az intézők céljaira szolgáló munkák menete biztosítva volt mindig, ha nem is volt szerszám; az internált asztalos, ács, szerelő, végül is kénytelenségből gyártott magának. A fa- és vasanyagot a régi nagy fogolytábor lebontott barakkanyagából nyertük. Intézőink rendelkezésére. De nem mindig a kincstár tudtával történhetett, mert bontottunk le olyan barakkokat is, amit a tábor polgári hivatal-

nokai a maguk jövedelmének gyarapítására adtak el. Nem megvetendő összeg ez időkbén, amit érte kaptak. A fa- és vasanyag földolgozott állapotában újra fölhasználható volt. Hosszú szál szépen faragott ép gerendák, deszkák, pallók; kész ajtókeretek, ablakszárnyak, megfelelő vasalással. S mindez oly mennyiségben, amit egy 30 méter hosszú, 10 méter széles, 4 méter magas gerendafalazattal s a ráemelt tetőzettel a belső tartó-oszlopsor és padlózattal bíró barakképület adhat. Húsz-harminc társzekerre való anyag. Még le sem volt bontva, már jelentkeztek érte a vásárlók. Falusi emberek szekerekkel. A plébános úr már elvitette a maga részét, amelyért két zsák lisztet s egy kocsiderékkal burgonyát cipeltek a foglyok a tisztviselők kamráiba. Vajjon ki jelenthette meg, hogy már a parasztok szekereire rakják a foglyok az anyagot? Nem tudni, de egyszerre hirtelen ott terem a dolgozó, cipekedő rabok közt korbácsával a csendőrfőhadnagy. Sem ő, sem az alája rendelt őrs nem volt látható az utóbbi időben a külső munkára hajtók között. Most is őrzészlájlbeli katona-őreink voltak velünk. Mert a csendőrorsnek csak mellékfoglalkozása volt a hajcsári teendő. Főfeladata volt éjjel az internáltakat őrző katonaság őrzése — a szökések meggátlására.

Valami huzakodás lehetett közte s a polgári hajcsáraink közt, mert a munkára már csak katonáék adtak kíséretet. Most pedig szétcsapott a foglyok közt, a munkát beszüntette, a várakozó falusiakat becsukatta koronatanukul s azonnal távirati följelentést menesztett a barakképület kiárusítói ellen. A dologból botrány lett s a tábor igazgatója fölutaszott fölötteseihez. Távozásáról, hivatalnokok cseréjéről volt szó, de aztán csak egy bűnbak elcsapatásáról értesültünk.

A szökések folyamánya: koszt romlása

A tábor lakóinak átcsoportosítása ez időtől, mintha hiába történt volna. Pedig mily szépen megtervezte a mérnök a nagyüzemű kényszer-munkát, minden fogolykéznek legjobb kihasználását. A III-V. számú barakkokba tömörítette az állandó munkásokat, kijáró kézműveseket; a VI-osba intelligenseket, fejmunkásokat; a VII-be a zsidókat; a X-esbe a rokkantakat, a XI-esbe a gyengetestűeket, tudóvészeseket és így tovább. Az oroszokat külön, a mezei munkásokat külön, a családokat külön és külön azokat, akik foglalkozást nem vallottak, tehát az intelligens- és a zsidóbarakkbeliekkel együtt teherhordói munkára kellettek. És minden szép tervéből csupán az elosztásból származó haszon, a gyor-

sabb kiterelés és beosztás, maradt. S végül beütött a munkáltatók sztrájkja: az őrzászlóalj parancsnoka nem ad a táboron kívül egy szuronyt sem kíséretül. Cím: az őrzászlóalj legénysége kicsi számú ahhoz, hogy a munkára kísérés alkalmával előforduló szökéseket meggátolhassa. Régebbi eset volt, hogy a kintjáró 11 fogoly katonástul megszökött. A katona — hozzátartozóira való tekintettel-e, de azok útján — azt üzentette Jugoszláviából, hogy egészséges és a 11 fogoly 11 felé szökdösött. Akkor hát, mintsem hogy felelősségre vonják, ő is velük ment. Ez időtől kevesebb fogolyra esett egy ór, ha dolgozni mentünk ki. De még így is szöktek. A Weisz Miksa esete is nagyon furcsa volt. Három foglyot kísért le egy tizedes, s köztük őt, Körmendre. A tábor lisztkészletéből vittek négy zsákkal mutatóba vasúton az igazgató egyik rokonához. Hazafelé Weisz berúgatta kísérőjüket és kereket oldottak.

A postacsomagokért menőkre sem lehetett mindig jól vigyázni, a város épületeibe surrantak be és megszöktek. Vihar kerekedett egy ily alkalommal s ezt használta föl két postás. Viharos éjjeleken pedig a tábor belsejéből volt mindig egy szökés legalább. Röviden szólva, a katonai legénység mindebben gyanús szereppel bírt. Éjjel szokott őrhelyükön csendőrök vizsgálták őket, nappal pedig nem kísérhettek ki foglyokat a táborból — csak egyenkint. S így a külső munka szünetelni volt kénytelen. S így elmaradt minden vele járó haszon. De az őrnagy odáig ment, hogy a foglyok élelmiszer-szállítmányának behordására, a vasúthoz sem adott kíséretet. A hasábra behordásához sem, ami a táborkonyhára kellett. És mindez nagyon jó volt az igazgatónak. Az internáltak panaszaival élelmezési mizériák emez esetét nyíltan beismerheti és mindjárt rámutathat az okra. Az internáltaknak természetesen ez sem válhatik javára. Ha nem lehet lisztet, burgonyát és egyéb ételmezt a vasúti kocsikból kirakni és behozni, ha a hasábfát ugyaninnen a konyhára behozni nem lehet, hát persze, hogy nincs koszt. De hogy az őrnagy megtagadja az őrsegadást, az nem ebben a következményben válik ártalmára a foglyoknak. Valójában nem is kell az ételmezt a pályaudvaron álldogálni kirakatlan, mert el sem indították ide és el is van már számolva. Mert van raktáron régebről, ami csak kell — de nem az internáltak szokta kapni. Hanem az történik, hogy két vagon babot kell egyfolytában föl zabálni az internáltaknak, minden más ételfajta kizárásával. Ennek a hasznát különben a gazdasági hivatal kalkulációja ki tudja mutatni. Csak az internáltak szervezete nem, mely a hetekig tartó egyoldalú táp-

lálkozásra a végén heves gyomor- és bélgörcsökkel reagál. Reggeli koszt fekete kávé, délben és este bableves és babőzelék, nagyon szellemes egymásutánban váltakozva — csak úgy nyolc hét hosszat. Közben, de csak 12 napig, az a változás gyönyörködteti az ínyét, hogy a rántáshoz használt repceolaj terpentin- vagy, most nem tudom hirtelenében megmondani — firnejsz-szagú. Nem tudom megmondani, mert csak egyszer ettem meg és másodszer az orromat fogtam be, hogy a gyomrom ki ne forduljon; Sokan ügyesebben szoríthatták össze orruk cimpáit, mert végig ették az egész hetet. Mások csaltak; szomjúságuk rovására kevés vízzel kimosták a babszemeket a nem nagyon rántásos főzelék levéből és hagymát csipegetve fogheggyel szemeztették, ha rájuk jött az éhség. Mások, hagyma híjján, megkeresték a Lakatos cigány által mutatott fű-félét, a csípős ízű „kolduspaprikát” az udvaron és azzal eddegélték. Mit csináljon az ember, ha émelyeg az éhségtől s a kenyér is kimarad napokra? És elmarad a postacsomag is egy hétre, mert — hiszen beszélünk már róla — nincsen kísérő őrség a behozatalához. A második csomagtalan héten beüzen a m. kir. zalaegerszegi postahivatal a tábor hivatalába, hogy hordassa el tőlük a küldeményeket, mert rothadásuk büze kiállhatatlan. Bevett szokás volt küldeni érte, mert házhozszállítási illetéket talán nem fizetett volna az, akinek több száz korona értéket jelentő csomagocskája érkezett. Ez a változat volt a legkritikusabb idő; a hazulról dédelgetettek és finnyásabb gyomrúak sem szakíthatták meg valami más étel közbeiktatásával a babkoszt élvezetének folytonosságát, ők estek át legelőbb a görcsöktől hempergő napokon. A nyolcadik hétig aztán mindegyik, még a legerősebb gyomrú internált is, három napra szüneteltette az evést, görcsei miatt, és nyolc napig csak kenyéren (kenyéradagján) és vizén élt. Vagy elment azontúl is a kedve a babtól, meg a terpentinszagtól és koldult egy-két falatot a másnapi kenyéradagig azoktól, akik, végre, csomagot kaptak, de a penészeséi-romlottját szívesen odaadták. A penészes-büdös falatok aztán szintén úgy jelentkeztek a gyomorban, mint a chronikus babevés ténye. Az orvosok már messziről olvasták le a fűvön görcsökben hempergők eltorzult arcáról a diagnózist. „Nem epileptikus” — szóltak és nem segíthettek ezeken sem, mert ha ők meleg borogatást emlegettek, a körülállók tüzelőfát emlegettek; a kosztban egy kis változást ajánlottak keserű mosollyal. A terpentines hordóban szállított repceolaj tálalása idején főleg a drasztikus hasmenés volt divatban. Máskor, a görcsmentes napokon, székreke-

dés, pókhas. Mindez a babtól. Pedig mennyire áhítottuk a táplálóbbat uborkaleveses hajmáskéri téli ebédek idején!

A szökések és katonáék magatartása

S mindez a szökések folyományaképen. De az internáltak nem tanultak ebből. Csak szöktek, ha tudtak, a legraffináltabb módokon. Lyukat ástak, mint az ebek, fúrtak, mint a vakondok és másztak, mint a majmok. A tábort körülfutó ívlámpa-vezetékre, mihelyt viharos időben sötét éjjel volt, drótot vetettek s rövidzárlatot okozva, a fényszórók működését tették lehetetlenné, hogy el-ki mászhassanak a drótsövényen át. Hordóban gurultak a kerítéshez, a tiltott tíz lépésen belül s onnan kéregették az őrszem becsületszavát, hogy nem lő utánuk. Mások pláne megvesztegették: egy pár jó bakkancsot adott egy cipész az őrnök szabadsága ellenében. Atmászhatott. Egy másik őr, erről értesülve, internált ismerőse útján, hasonló árat szabott meg szökevényeknek. Az őrszemek ebben egymást nem árulhatták el. Mind szegény ember volt s maga is fogolynak érezte magát ott. Egyikük jugoszláv illetőségű volt, megunta egy szép holdas este ezt a magyarságát, beszólt két beszélgetőhöz a sötétbe: „No, hogyha ismerik az utat a határra, jöjjenek el velem oda, másszanak ki ízibe.” — El is mentek abban a percben; az őrszem, a többi régebben elszökött társa mintájára, puskája hegyébe akasztva köpönyegét és sapkáját, a subáknak támasztotta azt s ott hagyta a császárnak, ami a császáré. A csendőrök pedig buzgón járják azóta is, mint azelőtt, ellenőrző sétájukat. Nekik kenyérük, ami másnál hűség volna. A katonatisztek királyhúsége sem egyéb, mint előrelátó kenyérgond.

Ezekre számíthat a hatalom; de nem „munkaidőben” a közlegényre. Az olyanra, aki az internáltról megállapítja, hogy „azért, hogy itt van, itt kellene lenni minden magyar embernek, aki nem dúsgazdag, hanem munkájából él és ha elégedetlen, akkor beáll a szocialisták közé. És ha haragosa van és mondott valamit a múlt nyáron, mint a sógorom, aki most börtönben ül, vagy az a sok falumbéli, aki szintén a vármegyházban raboskodik, pedig nem követett el olyan főbenjáró dolgot és a háború előtt ilyesmiért el sem csukták volna”.

Talán azért, hogy a foglyokkal össze ne ismerkedjenek, idejében le szokták váltani az őrzászlóaljat. Somogyi vaskalaposak jönnek a helyükre. De megint csak hallani tőlük is olyanfélét, mint a tavasz-

szal az öregektől, akik a most öt évfolyamra redukált legénység előtt voltak behíva: „Hát hiszen gyanús és veszedelmes lehet, aki itt van, de hogy miért nem az, aki odakint van s csak épp följelentő nem volt ellene? S mért itt ez, aki semmit se követett el, hiszen csak gyanú lehet ellene. Szent igaz, hogy kicsi lett az ország, de börtönnel lett tele. Meg internálás. Rendelet van rá, hát meg kell lenni. Itten kell tartani, akire rámondták, hogy veszedelmes ember. Pedig hány ember szólhatna a kormány ellen, aki múlt évben nem vétkezett s így hát most nincs lecsukva. De nem szól, mert internálják. A katonai rend is csak ilyen: parancs van, hát meg kell tenni, de háború volt és ha a parancsot meg kell tenni, olyan is az! Ami nem belülről gyün, úgy járhat, mint a népbiztosok idején, megbukik, ha sokan vannak ellene, akik nem vallják.” — „No, majd vallani fogják, mert meggyőződés lesz, meggyőzés lesz, hogy ezeknek az” uraknak az uralma a jó s nem a nincsetlenké.” — „Idő kell ahhoz, mint ahogy a népbiztosok idején mondták.” — „Lesz és addig is ijesztő példaadás van, börtön, internálás, hogy ellene ne dolgozzanak.” — „Kevés lesz ez mind, mert a nagy világban kint mégis csak megvan, amitől a mi uraink félnek. És megint csak az lesz, hogy a külföld miatt, mint a vörösek idején, bajok lesznek.” — „Csak ne jönnének el falura, hogy az embert is, meg a jószágot is elvigyék a katonasághoz. Hogy miért kelljen mindegyre több embernek és családjának szenvedni? Ebből megint csak nem lesz megértés!”

Így beszélnek az értelmes katonák és tetteket is látni; csak nem akarják bántani már a rabot, atyafiaikra gondolva; és szöknek, ahová lehet, mert sok minden nem tetszik. És Szabó hadnagy úr hiába dühöng, annyival inkább nem tetszik nekik. És hiába bömböli: „Rugi ki lábad!” — a tempót nem markírozzák, ha menetelnek. Eszük ágában sincs: — „A háború, az csak volt.” — És hátul az utolsó tagpár, mezítláb, hogy is rúghatná a megszakadásig bömbölt „egy-kettő”?

Augusztus felé már a magyar zászlóaljbeliek is mezítlábosokkal vonultak ki. Odáig csak a Zalaegerszegre gyűjtött idegen royalista formációk: az osztrák század és a jugoszláv szakasz csinálta a rajvonalgyakorlatokat felében mezítláb. Minden áldott nap ott gyakorlatoztak a tábor körüli mezőn és erdőben. Minden katonaviselt ember belátja ennek a fegyelem és az alárendeltségi viszony érzése okából való szükségességét. Azonban sokat ront az eredményen, hogy a mezítlábos katona a hadsereg gondolatához nem méltónak találja a züllött külsejét. Az

osztrák császár új ármádiájának magja erre el is hagyta a gyakorlatozást, a közlegények belső szolgálatot teljesítenek és tisztjeik az internáltak körüli őrszolgálatra osztattak be. Sapkarózsájuk „K” betűs és rangjelzésük mellett ott a császári korona. Az ő öltözőkük kifogástalan, jósoruk is. Mintegy százan vannak; a legénység 40 főre rúg. Bátor tisztjeik vannak, mert még egyenruhájukat sem teszik le, ha iratok csempészésére vagy verbuválásra hazájukba rándulnak át. Egy ilyen alkalommal panaszkodott nekem egy közlegényük, hogy bátyját más tisztársával együtt Bécs felé való útjukban elfogták. Közélen tiszték sopánkodtak iratok miatt. Kevéssel utóbb megtudtuk, hogy az osztrák parlamentben interpelláció volt és a bécsi magyar követség cáfolkodott a letagadhatatlan tény, a royalista osztrák katonai tábor miatt. De még ma sem Horthy-hadseregbeli uniformisban, hanem, mint régebben, császári koronával díszítve teljesítenek szolgálatot az internáltak őrzése körül.

A táborból való szökés így megint nehezebbé vált. Velük nem értetheti meg magát a magyar fogoly. Kellett ez a megnehezítés, mert a szökevények, biztos helyre érve, nem szűnnek meg holmi terror borzalmait ecsetelni, sebeket mutogatni. A szökések vezető köreinket méltán bosszanthatják tehát. Máskülönb az internált-létszám számszerű pontossága csak az őrség parancsnokának okozna gondot. Hiszen ki lehet egészíteni a létszámot intéző köreinknek újabb följelentések áldozataiból bőven, hogy az ország népe a fegyelmező mumusok egyikét, Hajmáskért idővel ne nélkülözze. S ha a fogoly az ország belsejében rejtőzik el, még hagyján, mert csak növeli elbeszélésével azt a csöndben terjedő félelmet, ami az internáltak hozzátartozóinak ecsetelése nyomán terjedt el. Ami haszon ekként az országon belül mutatkozik, a csönd — az az országon kívül semmivé lesz, mert a szökevény kint csak lármat, kárt jelent — érthető hát az őrzés szigorítása.

Kabinet-figurák

Schmáhl, a táborigazgató, a maga tisztikarával, az üzelmeik és korbácsuk erejéig van érdekelve ebben az országos gondban. És ők okos emberek. Az internáltak egy részét megnyerni és fölhasználni lett programjuká a tavasszal. Hát nem okos dolog volt olyan embert, mint Magyar állami elemi iskolai igazgató, fölhasználni? A táborlakók kevésbé értelmes elemei közt ugyan híre terjedt, hogy Magyar igazgató

egy pár kiló lisztet és olajat, babot juttatott a raktárból családjának; mások pedig szabadulása végett valónak vélték szolgálatait — aminek eredménye még augusztusban sem látszott. Bizonyítható csupán szolgai mentalitása és beteges ambíciója volt. Mit produkált a sok között például a szökések meggátlása körül? A barakkok parancsnokai internáltak soraiból kerültek ki s inkább csak a társaik érdekében való rendért vállalták tisztjüket. Kötelességévé lett azonban mindnek, hogy az őrség tisztjének reggel és este írásban mutassa ki számszerűen a barakkjabeli létszámot. Közben még delenkint győződött meg az őrség, az internáltak fősorakoztatásával, hogy minden barakkban megvan-e még a kimutatott létszám, nem történt-e szökés? Az internáltak, helyszúke címén, az üres barakkokba költözhetek néha, máskor meg átmehtettek kevésbé zsúfolt barakkba lakni. A tábor polgári vezetősége az ilyesminek gondját Magyar igazgatóra hagyta rá; az őrség pedig csupán a létszámban történt eltolódás kimutatását kívánta. Az átköltözés ürügyén aztán sok fogoly fél napi egérutat is nyerhetett, amikor megszökött. Bejelentette ugyanis költözését a barakkja parancsnokánál, aki erre tudomásul vette, hogy a reggeli jelentésében egy emberrel kevesebbet kell kimutatnia. A szökniakaró azután átment egy szomszéd barakkba, bejelentette ott az odaköltözést, mire a parancsnok ott tudomásul vette, hogy egy emberrel többet kell majd kimutatnia, de csak abban az órában, mikor az tényleg áthurcolja betyárbútorát s helyét elfoglalta. így mindkét parancsnoknak volt kifogása arra az időre, amikor az őrség a barakk jelentések adatait összegezve, hiányzókat kezdett keresni. Addigra a szökevény a hetedik határban járt. Magyar igazgató azután — a gyakoribb szökések idején — az internáltak ilyenmű érdekével szembefordulva, az adminisztrációt ebben az irányban is kifejlesztette. Költözési tilalmát nem respektálták, az őrséget parancsának nyomatékául igénybe venni mégsem merészelte, hát írásban adott költözési engedélyeket s átadás-átvételi okmányokat kellett a barakkok vezetőinek kicserélni egymással. Azt is szokásba akarta hozni, hogy a költözőket személyesen adják át a barakkparancsnokok. A szökés bejelentésére is annyi haladékot adtak maguknak a barakkvezetők, amennyit csak föltűnés nélkül lehetett, csakhogy szerencsésen kijutott társaik minél nagyobb egérutat nyerhessenek. Magyar igazgató még arra a borzasztó verésre is elfelejtett gondolni, amit elfogott szökevények kapni szoktak a táborban; fő a jó adminisztrációjáért és ötleteiért kijáró dicséret.

Lehurrogták azonban az internáltak, amikor becstelennek mutatta ki, az udvaron fölállított kihirdető szószékről, két postára kiküldött fogoly cselekedetét, „akik visszaélve a bizalommal, onnan megszöktek”.

És nem fogadta el magyarázkodásait már senki sem, amikben a vezetőséget igyekezett menteni az éheztetésért. Az ecet helyett adagolt hangyasav idején pedig már nem okolta a szállítókat, bölcsen hallgatott. Ezt a mérgezést még Parányi doktor sem, mentegette. Mindkettőjüknek már régóta verést helyeznek kilátásba fogolytársaik. Mások megelégszenek azzal, hogy szomorú karrikatura-figuráknak nevezik őket.

A tábornak ártalmatlan kabinetfigurái is voltak. A Nemes Nagy Elemér író és szerkesztő úr prédikátori alakja még Hajmáskéren eltűnt — szabadult. A táborigazgatónak a vele szemben mutatkozó kegyéért nem igen igyekezett neki fogolytársait szállítani. A hajmáskéri képzőiskolát ugyan cégérül használta föl Schmähl — íme, még kultúra is van! — de Nemes Nagy diplomataképeségű ember volt. És társai nem vették zokon tőle az iskola szervezését. Kicsiny különszobáját, melyben feleségével lakhatott, igyekezett magának biztosítani, tanítványaitól egy kis ellenszolgáltatást és lehetőleg szabadulását — ezt tudták róla. Még kevésbé lehetett neheztelni a színház-rendezőkre. Az utóbbi időben, amikor a kényszermunka tempója lelanyhult, de a gyomrokat még bábmérgezés gyötörte, egy pár órára feledtetni kívánták helyzetünket a színházások. Vasárnap délután csináltak egy kis komédiát, mindössze egyszer-kétszer. Hivatalos jelleg és engedély nélkül. Csak csendőrlégyek tudtak róla, akik cirkálásuk közben betévedtek a zsidóbarakkba s mindjárt a színpad szélén szuronyosan helyet is foglaltak. Nem lehet tehát a tábor vezetőinek kultúra adagolásáról beszélni.

A gnómszerű Fritz Gábor feje hozta össze az egészet. Izgett-mozgott benne a nagyratörés és ha már nem is indulhatott el Stein Aurél nyomdokain, de megmutatta, hogy hatalmas fejében reinhardt-i ötletek teremnek s furcsa termetével éppen a brettlire teremődött. A színpad priccsekből alakult és a kellékek megteremtésében páratlan fegyencleményesség mutatkozott: a tábor körüli szemétdombról véve az anyagot, fadarabokkal, rongyaikkal egészítve ki azt, minden hozzávalót pompásan meggyártottak. A Csukli bácsi is föllépett; 94 kilónyira lefogyott pocakjával (pedig magyar néptanító létére a tábori diétát jobban bírhatta volna) Göre Gábor alakításával kacagtatta meg csendőréket és a proletárokat. Aktuális strófáit csak a hatósági ügyelet nem értette

meg. Egyes verselő állította össze a sorokat, mikben a tábor közismert alakjaival foglalkozott. Az alezredes úrral, aki végre külön helyen lakhatik és borotvált ábrázatával közönyös nyugalmat mutat internált társai előtt eme kényelmetlen helyzetében, de örömmel fogadja a tisztek közeledését, akik maguk sem tudják, nem kaphatja-e még vissza a rangját. Dr. Molnár Kálmán országgyűlési titkár úrról, lekötelező modora ellenére is, megénekli a Csukli bácsi, hogy az internáltat csupán imitálja. Mindenki kacag és bizonyára arra gondol, hogy a doktor úr a postacsomagos kocsirol mindig először a maga csomagját, az elmaradhatatlant, rakja le, de különben is kényelemben él itt.

Aztán a Lulu bácsiról történik említés, aki török fezen jár, kardot nyel és tüzet eszik, de csak ajándék ellenében, mert az itteni koszt az ő torkán sem megy le. És a Náci bácsiról, aki hitközsége vagyónát kommunizálta el, dupla adagért a konyha kondérait körül táncolja, kukorékol és ugat a 70-edik születésnapját itt fogja megülni. És a nemesszármazású Kadlitzról, akire még köpenicki karrier vár, mindent elközetít, főleg a könyvcsere és nadrágja feneke helyébe papírlapot kénytelen alkalmazni. S ezzel összefüggésben célzást tesz Csukli bá a mostani rontott gyomrokra, diaré eseteire. És a Gyulát, aki mióta elverték, meghülyült, de saszorrával megszimatolja, kinek van jó szíve a otthonról csomagja. A komoly számokat az orosz és magyar dalárda adták. Opera-áriákkal szerepelt dr. Weisz, zsidó rabbi. Még táncoltak is. A segély- és autogramgyűjtők ezt az alkalmat sem szalasztották el.

Ebben az időben már mindenkinek lehetett pénze, kétszáz koronán alul nem kellett becsempésztetnie. A táborban több családnak sok apró gyermeke szenvedett a rossz kosztól. Ezeken gyűjtés útján segítettek. De alig kaphattak érte valamit, néha az őrszemélyzet útján lehetett élelmet behozatni a városból, persze titokban. A szenvedélyes segélygyűjtőkön túltettek az autogrammot kérők. Volt már papirosunk, hát lázzá fajtult a szépen megrajzolt ívek aláírásokat kérni.

Több ügyesen rajzoló tanulmányfejeket vázolt, sorra került minden népszerűbb alak, még nők is — messziről. Dr. Gábor a táborban még sok motívumot talált megörökítésre. A tábor tájképét, a tábor véneit, a 80-as évhez közeledő Vitay Mátyást, aztán Papp Bálint és a Náci bácsi alakjait kitűnően találta el. Szekeres Ferenc mérnököt, amint éppen egy kimúlt fogolytársunk fejfájára pingálja föl: „Élt . . .”

A tábor lakóinak ez időtájt volt alkalma kissé magukkal is foglal-

kozni. Tanulgattak, foltozgattak vagy jövőjüket tervezgették. De csak a munka szünetelése hozott némi enyhületet. A kegyetlenkedések folytatók az éhség borzasztó volt. De ha Héjjasék betekintenek a kerítésen, sorunk megirigylésére címet találhattak volna. Egy pár napon át tényleg izgalomban tartotta a foglyokat az a hír, hogy a hírhedt különítmények közt osztanak szét bennünket. Az őrszemélyzet megerősített belőle annyit, hogy különítménybeli tiszték jártak itt és „az egész internáltbandát gépfegyverre való elpucolásra” méltónak mondták. Az őrség parancsnoka, az őrnagy azonban beüzentette, hogy ő felelősnek érzi magát biztonságunkért. Az internáltak erről a kövel és lécekkal való fölfegyverkezést abba hagyták. Óvatossági rendszabályokat s éjjeli őrk föllállítását azonban nem hagyták el. Nappali őreink, a közlegények közül többen beszóltak a drótkerítésen át, hogy amennyiben tényleg eljönnek autójukon a Héjjasék és az első kézigránát elcsattanna, abban a minutumban itt hagyják helyüket és mehetünk ezerfelé. A csendőrök ellenben „minden szerszámféle beszolgáltatása” végett kutatták végig a barakkokat. Fegyvereket véltek találni, de elszedték a legkisebb kalapácsot is. A zsebkések és borotvák persze táborszerte rejtekhelyekre kerültek. Azután a látogató családtagok hozták hírül, hogy Budapesten országos gyűlésre jött össze a tisztikar; Héjjas Iván gyújtó beszédet tartott a destruktív elemek kíméletlen ártalmatlan tételére és a börtönökbe való behatolást helyezte kilátásba csapataival. A többi különítménnyel karöltve erélyes leszámolást fognak végezni. A lapok erre vonatkozó közleményei cenzúrázva. Majd később zsidóüldözés és pogromok híre járt végig. Budapesten kávéházba hatolnak be Ébredők és két bankigazgatót lelőnek.

Itt a táborban, ahol „kommunisták és egyéb gazemberek” vannak együtt, a zsidó-kérdés ilyen rövid úton való megoldása méltánytalanságot jelentene a többi bűnösrel szemben. Ha Héjjasék vagy az Ébredők egyszer lerándulnak, bizonyára egy mértékkel mérnek. Eddig mindössze az történt, hogy külön zsidó-barakk van. Hogy a munkára lefelől az ottlakókat hajtják. Hogy a csendőrök ezeket többször látogatják meg éjjel és nappal s így itt több kifogásolni való akad és így több az ütleget és a csendőrtrefa. Ez időtájt történt, hogy éjjel akart az őrség egy tisztje ebből a barakkból elvinni egy foglyot kihallgatásra. Nem volt más címe rá, mert oka semmi sem volt — „kihallgatásra”. A barakk parancsnokai azonban, a tábor polgári vezetői és a katonáék közötti huzako-

dásra gondolva, erélyesen fölléptek. Ha antagonizmus van köztük, még az internálnak is igaza lehet: visszautasították a kívánságát és határozottan követelték a tábor igazgatója írásbeli parancsát, amely elővezetésről szóljon. A tisztnek már erre sem kellett sok; szabadulása lehetőségét és tiszti rangját említette föl a barakkparancsnok a gorombaságok ellen, a tiszt kijózanodott és otthagya áldozatát. Mégsem lehet tudni: a foglyok között lévő tartalékos tiszteket nemrég írta össze egy alezredes, rangjukat még nem vesztették el s ez az internált főhadnagy volt!

A nőekkel szemben egész más a helyzet, azok még hivatkozni sem tudnak rendelkezésekre vagy mi más egyébre ilyenkor. Van is köztük egy teherbejutott. Egy főhadnagy, aki július végén otthagya a tábori őrszolgálatot, talán tudna erről egyet-mást mondani. Sok nő azonban olyan kardos, hogy legjobb volna mindjárt agyonütni egészen, mert a legkisebb ütleget is országos sírást-rívást tesz s a többivel együtt patáliát csap. Az egyesbe kell zárni ezért mindjárt a verés után. A skandalumoktól az utóbbi időben óvakodni kell s az erősebb adag ütlegetnek, az őrszoba-szerűnek, már némi hivatalos jelleget is kell adni, quasi fejelemli ítélet. Hivatalos 23 bot kezdi járni.

Kormánykörök kíváncsiak az internáltak panaszaira

A miniszteri tanácsos, az internáló kormánybiztos, a zalaegerszegi tábornok már jó párszor meglátogatta. Legutóbb is meghallgatott sokakat, úgy, mint régen, ugyanolyan eredménnyel. Még a konyhát is meglátogatta egy ízben, a büztől el sem ájult, az ételeket kóstolgatta, de ki is köpte. Bizonyára ebédelt már aznap. Ellenben elmulasztotta a raktárakat megvizsgálni. Mit is állapítana ott meg? Vagy van kormánykörökben bizalom a tábor vezetősége iránt, vagy nincs. (Ha nem lesz, bizonyára nem az internáltak üdve miatt.) Barátságos dolog volna-e vizsgáldni, vajjon a raktár ajtajára kiszegezett „fejadagok lajstroma” s az éppen tűzőn álló koszt minősége és mennyisége milyen szembeötlő különbségeket látat? Még ha a szeme láttára fordulna föl a fogoly a gyöngeségtől, akkor sem volna barátságos tény. Már pedig lábaikon állnak szépen és kérnek: a letétjeiket például. Megígértetik nekik. A télen vagy újabban jöttéktől elmotozott holmik visszaadása. Jóllehet a télen elszedett értékpapírok, pénz és értékes apróságok még régebben, a leváltott székely katonák, csendőrök és hivatalos elődök kezén eltűntek. Megígértetik még sok más jelentéktelenebb kérés is. Bizonyára tel-

jesülni fog. Csak a koszt nem lesz jobb attól, hogy a fejadag-lajstrom és mellette a heti étlap megnézetlen marad. S hogy a rossz kosztról a tanácsos úrnak említést tenni illetlen dolog. A lajstrom miniszteri rendelettel állítódott össze; kvantumok: főzelékre 25-40, levesre 16-20 dekagramm burgonya-, bab-, borsóféléből, nyáron zöldféléből, káposztából, paradicsomból. Liszt, olaj, só, ecet, paprika kvantumai. Még a húse is. És hogy miből mennyi hónap-, hét- vagy nap-számra. De a heti étlapok őszinte nyíltsággal mondanak ellene ennek. Amiből sohasem kaptunk, innen is kitűnhetik. Húsról nyíltan megmondják, nem jár és nem is ezt hánytorgatja már a sok éhes. De tetszett volna a konyhára ennek a két lajstromnak megszemlélése után befáradni és a szembeszökő különbséget nézni, mit kap a rab a valóságban.

No, de ne évődjünk a tanácsos úrral, mintha csak ilyen mulasztással lehetne vádolni és nem azzal, hogy tudva mizériáinkat, csak tessék-lássék jött táborszemlézni. És ne ülünk föl két tisztviselő hirtelen nyájas, magyarázkodó modorának egy ilyen táborszemle előtt és Kiss Ferenc munkafőlügyelő ijedelmének, mellyel barakkparancsnokokat figyelmeztet a panaszosok fékentartására igazgatója érdekében: a táborszemle nem nagysöprű még a hangyasavval-étetés után közvetlenül sem. A hangyasav ecet címén került be a táborba s bizonyára a leggazdaságosabb, legnagyobb hasznot biztosító ételsavanyító lett — ha ugyan elfogyott az egész tétel. Mert a gyomrok három napig se bírták: előbb jutottunk-e végére az edzett gyomrok sorának, mint az ecetes hordóknak? nem tudni. De az orvosok már az első adagolása után betegekhez szaladgáltak s három nap múlva már mindenkinél voltak. Mire a vele való főzés beszüntetését elérték, már nem volt fogoly, aki valahogy magához nem jött volna: azaz hogy mégis volt, az a három, akit ki kellett vitetni a táborból komoly kórházba. Vagy rögtön a temetőbe? Ez az, amit nem tudni pontosan. Az internáltak azt sem tudják pontosan, nem több-e? De a táborból temettünk egy ilyen áldozatot negyednapra. Zsidófiú volt és a sírja megásásához csak zsidók jelentkezhetek. De a sírgödörhöz nem kísérhette el a halottat egyikünk sem. A tábor kapujában a koporsót vivő szekér bakjára maga a rabbi lánya volt kénytelen fölülni és hajtani.

S hogy ilyenek után nem szabad a táborszemle alkalmával az élelemről szólni, ahhoz nem kellett figyelmeztetés. Pedig figyelmeztetés volt, panasz mégsem volt; de kérdezés sem. — (Csak külföldre híradás.) —

A tábornszemle tehát jó fiuknak talált bennünket, (talán nem értesült az imént zárójelbe tettekről) és legutóbb kijelentette „az ittzenvedőkről, hogy nem bűnösöknek, hanem áldozatoknak” tartja őket.

Lehet azonban ez politikai jóslat is és a tábor reménykedik. Egy fajtája az áldozatoknak már rég szabadulhatott volna; a külföldi honoságuaké. A m. kir. belügyminiszteri internáló rendelet szerint a mai kormányzat érdekeire 1. veszedelmes, 2. aggályos és 3. gyanús elemeket ajánlhat internálásra az elsőfokú hatóság és internálhat a belügyminiszter. A külföldiek is csak szökni próbálnak a táborból; nemhogy, mint csökönnyösen visszatérő alkalmatlanokat internálni kellene őket. Kiutasításukat többször kérik. Konzuli képviselőtükét papírjaiktól megfosztva, de dolgukban eljárók híjján is nehezen tudják igénybe venni. Konzulátusok mozgatására történt azonban, hogy többször összeírátták őket; azonban csak tessék-lássék. Internáltak végezték, nem tudták, mi célból s ha a jelentést beadták az irodára, az is jó volt, ha nem, az is. A magyarul nem értők elkésve, még hetek múlva is jelentkeztek összeírás végett, de ma is ott vannak még a többivel. S tudják, csak a szökés használhat biztosan.

Amiben nekik máskülönben is igazat adott a jövő, mert amily szépen hangzott az áldozattá minősítés, olyan veszedelmes szó esett később a magyar parlamentben internáltakról, tábor fölloszlatásáról és az internált szabadlábra helyezéséről „pörének befejeztéig”. Tehát szó lehet még ügyészségről, újrafölvett pörről vagy vád alá helyezéséről s eddig is szerepelt föl jelentőről, hamis vádaskodóról?

Egy szabadulás története

Az oroszok közül többen nem bírják már a hetedéves hazátlanságot s ezt a rabságot s a még sötétebb jövőt e helyütt. Novakoff lehetett az egyik neve annak a csontosképű oroszoknak, aki németül is jól beszélt, mert Friedrichsberg vagy a Dvina környékére való volt s Károly barátunknál érdeklődött minden nap, türelmetlenül sóhajtozva a szabadulási hírekről, a tábor fölloszlatásáról, a kormány ilyen irányú szándékairól, majd meg a hadifogyókat hazaszállító akciókról. Többféle szökési terve volt s láttam, amint Károllyal a legalkalmasabb helyet szemlélték ki a drótkerítésen át való közvetlen szökésre. Akkoriban más módja is lehetett volna ennek. Ez a terv társaimtól való volt: Magyar Árpád internált társunk és hűségese őrzőnk szabadulásáról tudott meg előre

valamit. Ismerjük ezt a stréber fogolytársunkat előbbi leírásokból és hagyjuk meg hitében, hogy az igazgatóságnak a foglyok érdekei ellen tett hűséges szolgálatai jutalmául szabadult meg fogsága kilencedik hónapjában. S most a cerberus távoztával a látogatások alkalmára számított Károly barátom. Nem lesz, aki fölismerje, amint a hozzátartozók soraiban a beszélgető végeztével ő is kisétál.

A terv kivitele azonban az eseményekkel másképp alakult. Különítményben tisztek jöttek le, talán őszi vadászatra a tábor körüli pagonyba, mezőkre, de mindenesetre táborszemlére, terepszemlére. Ki biztosíthatja az internáltakat a különítménybeli tisztektől személyesen elszenvedett állatias kínzás és a látott vérengzéseik után, az újabb rémtetteikről az ország minden részéből bejutó hírek mellett arról, hogy a teljes hatalomra törekvő katonai uralom oszlopai még a teljes hatalom átvétele vagy a háború megindítása előtt nem végeznek-e erélyesen és minden érzélgés nélkül a belső ellenségek egyikével, a szerintük föltétlenül bűnös és ártalmas elemmel, az internáltakkal is, még mielőtt a polgári hatalom szélnek nem ereszti őket vagy egyéb ostobaságot nem követ el velük? Milyen jogrendről kellett személyesen tapasztalatot szerezniök és milyen elbánásban részesültek közigazgatásiaktól, micsoda erőszakolt bírói eljárásról és súlyos ítéletekről tudnak beszámolni közvetlen tapasztalásból s ilyenekre gondolva, mi várhat rájuk hadi állapot, katonai uralom esetén, hadi törvényszékek elé kerülve? De ha idekerülnek majd, talán még hagyján — de idekerültek-e és megérik-e, akkor, ha hallaniok kell, hogy tisztí gyűléseken föltétlenül ártalmatlanná tételét hangoztatják az összes politikai bűnösöknek. És hogy értelmezzék ezt az internáltak, akik az ő kezük súlyát, mielőtt idekerültek, mint csupán gyanúsítottak, de egyszer már keservesen érezhették.

És a tisztek megint lejártak táborszemlére, terepszemlére. Föltünés nélkül, az őrség tiszteseivel, azok szolgálata idején. De nem egy internált fölismerte bennük korábbi kínzói egyikét-másikát. „Ez Ostenburg-különítménybeli” — szólt az egyik. — „Nemrégiben egy Héjjas-tisztekt láttam a postára menet s aztán itt a tábor hátulsó felénél, amint a drótkerítést sétálta körül” — szólt a másik. Az az őrnagy pedig, aki júliusban egy ilyen ijedelem után megnyugtanni igyekezett a rettegőket, elment, leváltották a zászlóaljával együtt s az új vassisakos-őrzászlóalj parancsnoka még kutyábbnak látszik, mint az alája rendelt legénység. A csere nem volt jó nekünk. Ez a legénység nem eresztené szélnek az

internáltakat, ha rajtuk ütnének. Azonban lehet, egyelőre csak elosztanak bennünket a különítmények között. Jó volna ezt meg nem várni és szökni.

Majd váratlanul megint szerszám-beszedni jöttek a csendőrlegények. Akinek napi munkájához kalapács, fűrész, balta, vagy csákány, vagy fűrő, vagy üllő, vagy olló, esetleg sarló kellett, haladéktalanul leadni tartozott a raktárba azzal, hogy munkára menet megint kezébe kapja. Élénken érdeklődtek a ládák, a batyuk tartalma, zsebkések és borotvák és botok vagy mankók iránt. A priccsek alját megvizsgálták. Az edényeket, a nagyobb vizespalackokat nézegették. Elszórt tégladarabokat, drótszalakat, léceket be kellett gyűjteni. A barakkba, mihelyst sötétedni kezdett, bemenni és nyomban lefeküdni!

Azért is őrséget szervezett megint minden barakk lakossága, hogy fölváltva füleljenek a küszöbön és lessenek ki ablakon az éjbe virradatig.

Holdvilágtalan éjszakák voltak akkoriban éppen. Egy este fellegek gyűltek a déli látóhatáron és sűrű villódzás közepette gomolyogtak lassan-lassan, mennydörgés hangja nélkül. Az egyik barakkban ketten, akik éppen őrszolgálatot vállaltak, az ajtóban suttogva megállapodnak abban a véleményben, hogy, ma még alkalmas idő jöhet a szökésre. Szökésről, a módjáról suttognak, beszélnek hosszasan lehalkított hangon és sóhajtvá emlékeztetik egymást azokra az eshetőségekre, amikről épp az imént szóltunk. És hogy motozás van megint, különítményi-tisztjárás van megint.

Majd hirtelen összerезzennek, fölfigyelnek: a tábor mögötti erdőből lövések hallatszanak. Két-három hirtelen lövés. Később megint. Az ablakhoz húzódnak, onnan figyelnek. Kint sötét, csillagatlan éj. A villódzás elmúlt, a fényszórók kévéi villantanak végig gyorsan tűnő komor épületeken, drótkerítésen, országúton át az erdőszélre. Az őrszemek kiálltanak bele elhaló, majd erősödő hangon a hirtelen kerekedett szélbe: „Négyes . . . ötös . . . tizenegyes . . . tizenkettes . . .”

Újabb lövések zaját kapja el a szél. A fényszóró hirtelen két nyulat vagy más fürgén vágató állatot mutat, amint az erdőből ki, az országúton át nyilsebességgel eltűnnek. „Az Osztenburgiak vadásznak” — szólal meg hirtelen az egyik, társai álmára vigyázó fogoly az előbbieik közül, majd kissé később odasúgja, — „mihelyst kitor a vihar, nekiindulok, azon a helyen, ahol mondtam. Szóljon, akar jönni, vagy sem! Ne sajnálja a retyemutyáját és ne vegyen magához semmit, a kenyéren

kívül! Amíg én átcúsizok az oroszhoz, addigra maga hasoncsúsza el kell érje a főáramvezetéket és ahogy mondtam, ráhajtja a drótot a kövel, hogy a rövidzárlat megreparálásáig a fényszóró egy félórára ne kellemetlenkedjék. Hogy az az orosz-e a Novakoff, azt nem tudom. A nevét nem tudom. De tud szláv nyelveket s németül is, alkalmas útitárs lesz Jugoszlávián át. Aztán mihelyt végzett, mi is ásni kezdünk, maga helyén marad s vagy ott, vagy a félreeső helyen az őrszem figyelmet magára vonja, a jelre hozzánk csúszik, a többit már tudja. Csak jönne már a vihar, vagy a régvárt zenebona, hisz ma bizonyára készül valami ...”

Az országútról autózúgás-berregés hallatszik tényleg. Az autó lámpája fényét elnyomja a fényszóró odavetődő sugárkévéje s megnyugszik a bennülő tisztak alakján, fegyvereket is láttatva. Tisztak integetnek a vetítőtorny felé, a fénykéve elsuhan, a gépkocsi eltűnik a sötétben és a zúgó széltől nem hallani, merre mentek. Ők-e a vadászó társaság? A két sötét árny nem tudja s csak hallgatja a megújuló lövések tornya zaját. A táborban, mintha lassú zúgás keletkeznék, ajtók csapkodását is hallani, illemhelyre kimerészkedőkre ordít rá mind több hang a drótkerítés mellől, ennek a barakknak a lakói is mind ébren vannak már s az ablakok mellől lesnek ki a sötétbe, a fergeteges éjszakába. Mi készül?

A futó zápor elül s lassú esőt csapkod a szél az ablakba, ajtóba. A szomszédos erdő fái hajladoznak, nyögnek. Dróthuzalok zugnak, süvöltenek.

A szökni akarók hirtelen elhatározással kisurrannak. Kis vártatva hirtelen elvakul a tábor körül minden fényszóró és ívlámpa. Már dolgoznak szabadulásukon a foglyok. A hatos számú őr hangját elkapja a szél, de úgy is megérteni, amint kurtán, élesen kiáltoz s egy sötétben imibolygó árnyéket fenyeget lelövással, ha barakkjába nem kotródik azonnal. Az erélytelen legények közül való s odább kettőzött szorgalommal ásnak. Drót szakad s már hárman verejtékeznek, de a hatos számú őr még mindig az előbbi helyen figyel oda, ahol gyanús mozgást vélt látni. Most pedig elfigyel a tábor kapuja felé, ahol autóberregés, tülkölés és kettős lámpafény szokatlan tünemény ilyenkor. Az autó befut a kapun és lámpái egy percre a hatos őrhelye felé világítanak. Gyér fény éri a kerítés mentét, de valami éles szem belülről meglátja a gyanúsat s közvetlen közélről két éles csattanás veri szét a szökésen fáradozókat. A következő pillanatban mindahárom három felé rebbenve, örült ugrással

a drótkerítés tetejére veti magát. Zuhanás hallatszik és nyögés. Az egyik már túl van, de a másik kettő pillanatokra még erőlködik. A hatos riadva fordul meg a zaj felé s belülről újra két lövés csattan. Éles jajkiáltás, zuhanások, a hatos nem mozdul helyéről, hisz újabb lövések várhatók, mert futva csendőrök rohannak belülről a kerítéshez. „Utánuk, a betyár istenit a posztjának, hát vak maga, hatos!” — bömböli a kerítésen belül toporzékolva, lyukat keresve a menekülők nyomában két csendőr. A hatos nekiiramodik, de menten el is vágódik. A csendőr zseblámpája a kerítésen át megvillan s a hatos irtózáttal törüli meg képét, mely a lábai előtt már végsőket rángatózó hulla patakozó vérétől lett szennyessé. — „Ezzel elkészültünk — állapította meg egy szempillantás alatt a csendőr sasszeme — csakhogy én hármukat láttam, utánunk hatos!” Lihegve jutnak át a kerítésen, de akkorára már távolabb is sűrű lövések pattogzanak. Őrszemek és kívül cirkáló csendőrpárok serénykednek. De a másik kettő mégis nyomtalanul tűnt el. Rajvonalba fejlődve keresi végig a percek alatt ott termett készültség az erdő szélét β a mezőre ki nyolc csendőr szaladt szét. A drótkerítés mentén ketten szaladnak végig kézilámpással az öröket egyenkint szólítgatva s a kerítést vizsgálva, úgy futtában. Itt tehát nem lapultak meg.

Az üldözők zaja a távolba vész, a fényszórók legénysége sem siet helyreállítani a vezetéket a lövöldözés miatt s csak a tábor lakóinak halk nyugtalanságát véli hallani az ember koromsötétségben, ha egy pillanatra eláll a szélvihar tombolása.

A hulla már mozdulatlan. Az őrszemek se moccannak helyükről s a hatos is behúzódtott a faköpenyegébe. Pedig nem messze tőle és nem messze a hullától egy gödörben ott lapul meg a szökevények egyike. A régi nagy orosz fogolytábor üres barakkjainak a kerítésen kívül húzódtó sora s a drótkerítés közti csíkon táviróoszlopot állítottak a délután egy másfél méternyi mélységű gödörbe a rabok. A talpával még a gödör fölött fekszik, s alatta épp annyi a hely, hogy alakuporodhatott észrevétlenül s mind mélyebbre kaparhatta magát a porhanyó földbe a szökevény. A bokája kimarjult s itt vesztegel. Nem tudja elszánni magát, hogy visszakússzék önként a régi fogságba. Heves fájdalom gyötri bokában. Szinte jól is esik rá a hús, nedves rög. Hideg borzongatja meg és kábultan gondolkodik, melyiküket érhetette a szörnyű vég. Lakótársa-e vagy az orosz-e az, aki tőle néhány lépésnyire . . . Eh, legalább már túl van minden! És ha neki is itt kell pusztulnia, akkor sem megy vissza

magától. Meg fogja várni, míg az üldözők visszatérnek és ha kell, hasmánt, három végtagjára fog elcsúszni az erdőbe s reggelre onnan is tovább. Addigra jobban kell, hogy legyen a lába.

Az erdő széle felől sípolás visítja túl a szél sóhaját, az üldözők hazafelé tartanak. Az őrszoba tájáról három katonatiszt tart erre felé, hallani, mint az őrszemek eligazítják őket. A szökevény utolsó erőlködéseket tesz, hogy észrevétlen maradhasson. Már nyakig ásta magát a gödörbe s feje számára is búvóhelyet talált. A gödör peremét körül erős gyep óvta meg a leszakadástól, ott mélyített feje számára a gyep alatt lyukat s amíg csak karjával mozogni bírt, húzta rá vállaira, nyakára a földet. Az oszlop alja is elfedte.

A szökevények után hajszolók a hullánál találkoztak a különítmények tisztjeivel. „Világítson rá, tizedes” — hallatszott el a gödörig. Egy másik hang azt tudakolta a csendőröktől, hogy miért hagyták a másik kettőt szaladni. Azonnal vissza fognak fordulni velük; ők autón mennek majd a betyárok után. — „Meg kell várnunk, amíg a fényszórókat rendbehozzák — szolt a társa — addigra csak hadd merészkedjenek ki a gazok az országútra, majd elérjük őket még. Hát nem így kellene-e mind elintézni a nyomorult országrontó fajzatját, mint ezt, itt ni? Hát ártalmatlanná vannak-e téve ilyen helyen, mint ez a tábor itt? Vagy a börtönökben? Mindennap megszökhetik a fele a veszett ebejének, hogy aztán rémhíreikkel rontsák a nemzet becsületét. Hát erélyes intézkedés-e a fogság ezek ellen? És mi biztosíthat tartós rendet, ha pár hónap, vagy év múlva megint nyakára szabadítják őket a nemzetnek? Na, várom már a napot, amikor az érzélgős civilektől teljesen átvesszük az uralmat.” — Szolt és rúgott egyet a hullán, majd hogy a fényszórók is kigyúltak, elsiettek autóikhoz — egy kis vadászatra.

A tiszthelyettes elküldte utánunk a készültséget, két emberrel pedig elvitette a hullát. A kidőlt gerenda azonban nem került el a figyelmét. Bemenet egy őrmesterrel ment el mellette, meg is rúgták, a huszméteres oszlop csakhogy éppen döngött, de a gödör az arra elsuhanó fénykéve világa mellett sem árulta el titkát, A szökevény fölsóhajtott. Meddig tart még e gyötrelmes éjszaka? Az eső elállt ugyan, de már csuronvizesre áztatta s a hideg föld nyomását csontjáig jegesnek érezte. A fájdalom, mintha kiállt volna lábából, de a reszketésbe, fogvacogásba már úgy belefáradt a belseje és minden tagja, szíve körül az izgalmaktól érezte, hogy nemsokára elalél. De nem mozdulhatott, a csendőrök cirká-

lásuk közben, csupán kopótermészetüktől sarkalva, a kerítésen kívüli lakatlan barakkokba kukkantgattak be és zseblámpájuk föl-föl csillanó fénye odavetődött a gödör szélére is. A szél terelt el különböző hangokat, szófoszlányokat a gödör fölött. Az oszlopról megint szó esett s a kábult fogoly szívét örült ijedelem dobogtatta meg. Majd megint zsibbadás vert végig idegein: az erdő felől lövöldözés zaját verte el hozzá a szél. Csak nincsenek talán társa nyomában? Vad kiáltozás és hajsza — újabb dörrenések — talán épp most végeztek vele! S aztán már csak őt fogják keresni! El, ki innen, míg a figyelem amoda öszpontosul! Talán bírja még a lába. De ha elcsípi, pisztolyaik céltáblájául fogják használni! Jobb lenne szólni a hatosnak, megadja magát és hamar kísérik be a táborba, mielőtt a véredek ideérnek. De nem, azt sem! Ki tudja, mi vár azokra holnap, védtelenül a nagy akolban. Hallhatta, ha nem ma, holnap, vagy a télen. Jeges dermedtséget érzett térdeiben, mellén és hátában lélekzetakasztó szűrásokat. Csak reggelig bírja ki e sárgödörben! Hisz a tüdőgyulladást, ha a tél e fabarakkokban éri, úgy sem kerülheti el. A fületlen, széljárta deszkabódékban csikorgó-hidegben a, sorvasztó moslék-koszt mellett, úgy mint az elmúlt télen, a brutális bántalmazások közepette — ha ugyan nem végeznek velük rövidebb úton-módon! Hiszen most éppen hallhatta saját füleivel. Legyen vége mindennek, ha a mai éjjel a szabadulást meg nem hozza. Találják meg! A másik két társával már végeztek. Végezzenek vele is gyorsan. Fölemelte, kiszabadította egyik karját, hogy az ázott rögöket torkáról-melléről letolhassa. Hirtelen futólépések dobbannak a gödör felé s szinte a füle mellett örült csattanással lövés dördül. A hatos volt. De nem érzett semmit, csak a füle csengését. Kábulat fogta el . . . Családja és ifjúsága egyik zavaros képe suhant el lelki szemei előtt.

De a szökevény megszabadult. Az üldözők zaja reggel felé már rég elült, A fényszórók már csak nagynéha söpörtek végig a tájon. A szél kelet felől elsodorta a felhőket és szürke derengés láttatta meg a szökevény káprázó, sajgó szemeivel a faköpönyeg belsejében állva bóbiskoló őrszemeket. Két kézzel építette föl maga mellé a nedves földet, hogy kihúzhassa magát vélt sírjából. Nem neki szólt a lövés. A lába dagadt, érzéketlen volt, de minden más tagját új erő járta át, Észrevétlenül csúszott el az erdőszélre a nedves, latyakos fűben, talajban. Az erdőn túl már biztonságban érezheti magát,

Még egyszer visszanezett. Egy bokor mögül. Látta a kidölt táviró-

oszlopot s a hatos silbakját s ott nem messze tőle a kitaposott porondon a kis esővíz-tócsák között egy nagyobb, sötétebbet. A szerencsétlen véget ért társa egész vére ott folyt el. összeborzadt s a hideg szél is mozgásra készítette. Sáros, nedves rongyaiban annak a télnek a hidegét érezte, amelyet fogságában már egyszer megért, ólomsúlyú tagjaiban azt a gyötrő fáradságot, ami legyengült, agyonéheztetett testét a nehéz testi munka után el szokta fogni, sajgó bokájában az éles fájdalmat, mintha ütlegelnék most is, zúgó fülében a gyalázkodó szavakat, amikkel egy évig illették s lelkében azt a tenger keserűséget, tengersok kegyetlen cselekedet emlékét, amit kétezer itt maradt társa szintűgy érez. És érezni fog, ki tudja, meddig.

Tova siet; mire kivirrad, újabb rejtekhelyen kell lennie!

A töltésről még egyszer megpillantja a tábort, a gyászos képet.

Cári Szibéria — ez Hajmáskér!

Tartalom

	Oldal
ELŐJAJ. ÍRTA GÁBOB ANDOR	5
HAJMÁSKÉR	10
HAJMÁSKÉR FELÉ	12
A főkapitánysági nagyüzem.....	12
Egyéb üzemek és a különítmények rendcsinálása	18
Kimondják az internálást — Indulás.....	23
Úti tapasztalatok	25
HAJMÁSKÉREN VAGYUNK	27
Áz internáltak karácsonya.....	28
Az őrsemélyzet.....	31
A kvártély és a koszt.....	33
Az otthonnal való érintkezés.....	36
Egyéb kedvezmények és kedveskedések	38
Az internáltak életre kapnak	41
A külföld reagál.....	44
A sírbolt lakói levegőhöz jutottak, foglalkozni kell velük	48
A püspök vizitel.....	53
A húsvétheti böjt Hajmáskéren	58
Az igazgató lop és sikkaszt.....	59
Az internáltakat belül is féken kell tartani. — Okos módok; hasznos szervek.....	60
A m. kit. internáltak képzőiskolája	62
Egy áruló: Magyar Árpád	64
A tábor forgalma. — Statisztikája.....	65
A családotól internáltak	67
Hajmáskér szimbóluma.....	68
Zalaegerszeg felé	69

	Oldal
A ZALAEGRSZEGI HAJMÁSKÉR.....	71
A foglyok munkaerejének gazdaságosabb kihasználása	71
Ruha és koszt Zalaegerszegen. — A séták.....	73
Az árdragítók, a zsidók és egyéb panamisták.....	78
A szökések folyamánya: koszt romlása	79
A szökések és katonáék magatartása.....	82
Kabinett-figurák.....	84
Kormánykörök kíváncsiak az internáltak panaszaira	89
Egy szabadulás története.....	91